

БАЛКАНСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК BALKANSKI KNJIŽEVNI GLASNIK

No 9

Друга свеска – Druga sveska

**БЕОГРАД СОЛУН СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ ПРИШТИНА ЗАГРЕБ
САРАЈЕВО УЛЦИЊ СКОПЈЕ СОФИЈА СЛАНКАМЕН**

**BEOGRAD SOLUN SREMSKI KARLOVCI PRIŠTINA ZAGREB
SARAJEVO ULCINJ SKOPLJE SOFIJA SLANKAMEN**

БАЛКАНСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК – BALKANSKI KNJIŽEVNI GLASNIK

Главни и одговорни уредник

Душан Гојков

Заменик уредника

Роберт Роклицер

Коуреднице реиздања

Бојана Лазаревић, Исидора Вранеш, ЦзРК Универзитета у Београду

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
82

БАЛКАНСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Број 9 / II

Обновљено издање, Београд, 2020.

[Електронски извор] / Главни и одговорни уредник Душан Гојков. –

Електронски часопис. – 2020. Бр 8 – Београд

(Маријане Грегоран 69): Балканско књижевно друштво, 2004 –

Интернет претраживач

Насл. са насл. екрана. – Опис извора дана 13. 06. 2006. – Нулти, пробни
број изашао 24. новембра 2004. године

ISSN 1452-9254 = Балкански књижевени гласник (Online)

COBISS.SR-ID 141175564

БКГ – ВКГ
№ 9 / II

САДРЖАЈ

SADRŽAJ

Марлена Петрушева ШТО Е НМП? 9

Ивица Дукоски 11

Александра Христов 17

Ана Јакимоска 20

Сандра Георгијевска 29

Оливер Петков 33

Јасна Димитровска 39

Вера Хаџи-Пуља 44

Ajla Terzić BOSNIAN GIRL - EGOTRIP PRED KAMEROM 60

Ферид Мухиќ ПРЕТПОСЛЕДНИОТ РИД 71

Горан Стефановски МАЛА КНИГА НА СТАПИЦИ 79

Jagna Pogačnik HRVATSKA PROZA 2006. 83

Jasna Ristovski JESENJE - ZIMSKA SEZONA U BEOGRADU 93

Marija Knežević "DODATNI" ESEJI: ČISTI PAMUK 98

Rade Jarak DANILO, VREME JE 113

Dejan Ognjanović SKROMAN PREDLOG 117

Danijela Jovanović ZABRANJENE KNJIGE - PUTEŠESTVIJE ULIKSOVO 127

**Жарко Кујунџиски ЗАПАДНИОТ ПОЛИТИЗИРАН ИНТЕРПРЕТАТИВЕН
КОНСЕНЗУС КАКО ОБИД ЗА ТОКСИКАЦИЈА НА УМЕТНИЧКОТО ДЕЛО 131**

Jovica Aćin ZAŠTO VOLIMO 158

**Paul Laurent Assoun STERILNE ŽENE U BIBLIJI: STERILNOST KAO DOKAZ
ZAKONA 163**

**Michele Bitton LILIT ILI PRVA EVA: ŽIDOVSKI MIT O DEMONSKOJ
ŽENSTVENOSTI 174**

Pauline Bebe PRISTUP ŽENA NA JAVNU SCENU PUTEM HALAHE 182

**Doris Bensimon ŽENE U RELIGIOZNIM PREVIRANJIMA U IZRAELSKOM
DRUŠTVU 191**

**Laurence Podselver IZBOR TRADICIJE I ZAHTJEVI SUVREMENOSTI:
LUBAVIČKE ŽENE U FRANCUSKOJ 200**

**Danièle Bertein ŽIDOVSKA MAMA U ŽIDOVSKOAMERIČKOM SUVREMENOM
ROMANU 206**

**Janine Gdalia O MAJKAMA, KĆERIMA I ŽENAMA U SEFARDSKOJ LITERATURI
212**

Joelle Allouche-Benayoun MIJEŠANI PAROVI I PRIJENOS 217

Што е НМП?

НМП¹ е филозофско-уметнички колектив со срце во Скопје, Република Македонија, што во различни форми функционира од 2002 наваму. Денешната верзија на НМП започнува на 8 април 2005 кога се појавува веб страницата www.nmp.com.mk.

Манифестото на колективот исто потекнува од овој период, а тоа додава:

“НМП е еден вид на движење, церебрално и духовно. НМП е реакција, како супер-трактор сред Плоштад. НМП е софистициран виц на сечија сметка. НМП е колективна халуцинација.”

Од НМП Манифестот Водечки теми на „колективната халуцинација“ се хиперболизираното значење на маалските занесеници, длабоко митолошкиот карактер на рекламата и вечната потрага по Мудрите Јарци на циркусот Допелгангер. Мотивот во сите овие урбани приказни е квазимантрата, „Знаците мора да се множат“ што во едно занесно танго ги превртува конsumerската мегаломанија на 20. век и информациската подвоеност на 21. век. Типични симболи на НМП во овие рамки се *Изгорениците* и *Мудрите Јарци*.

Кои се НМП?

НМП се над 30 дизајнери, манипулатори, фотографии, вектор-цртачи, графичари, филозофи, циркузанти, магионичари, писатели, музичари, режисери, скулптори, стикартисти, програмери и амали. Основачи на НМП се Ивица Дукоски, Александар Ивановски и Слободан Јаќоски (инаку, клучен админ и репрезентативец на македонската Википедија). Други уметници вклучени во проектот се: Александра Христов, Иван и Јован Петрушевски, Кирил Шентевски, Иван Ивановски, Псила, Јасна Димитровска, Простум и др. НМП досега имаат настапено на три групни изложби и неколку трибини, а повеќе членови имаат организирано и индивидуални презентации.

За Читанката

Наследството на НМП од 2005 и поголемиот дел од 2006 речиси

¹ НМП е име, не кратенка, на кое секој може да му даде свое значење.

целосно нурка во визуелната уметност (дигитална, вектори итн.) и како извесен одговор на текстуалната тишина, во рамките на НМП сајтот се појавува блогот [Читанка](#). Таа на едно место обединува различни текстуални појави од пошироката мрежа, главно надвор од колективот. Во рамките на [Читанка](#), раскази, песни и текст експерименти објавуваат: Јасна Димитровска, Слободан Херцег, Александра Христов, Ана Јакимоска, Сеад Џигал, Жарко Трајаноски, Ана Медарска, Далибор Плечиќ, Сандра Георгијевска и Оливер Петков (познати и по нивниот електро бенд Oliver's Geisha) и др.

Марлена Петрушева

Ивица Дукоски КАНЕО ЦЕНОБИТ

Супернова

...Таа расте, се шири и издолжува во милион насоки. Нејзиното тело се претвара во комета и исчезнува од нашиот видик. Кон небо креваме телескопи и по мирисот ја познаваме така далеку од нас, како ги јаде прстените на Сатурн и како го плеска Плутон со каиш. Но, таа бега подалеку и ни требаат посилни леќи. Ја запоседнуваме НАСА, го растегнуваме персоналот во италијански трегери, се лигавиме над Хабл, ни пресушуваат сите жлезди. Таа се уште расте и се одалечува. Таа е ѕвезда, ново сонце: пола срце, пола мускул. И продолжува да отекува... Станува изгор црвена и ги голта планетите околу себе како гладен мастодонт; таа е џин, на секој заб по едно џуџе, сите така размафтани во грчевит плач и сакаме да им помогнеме но и ние сме ништо, прав сред атом водород. И тогаш од нејзината утроба блеска светлина, а ние сите ослепуваме и само насетуваме - таа се расцепува во најубавиот облик било кога, милијарда бои за милијарда срца, сите исполнети со бескрајна надеж. И потоа наеднаш исчезнува како никогаш да не постоела (физичарите секако ќе најдат трага од нејзините органи, но тоа не се брои)... и не ни одговораат кога се јавуваме одново и наново прашувајќи „Што со неа?“ А докторот само не потчукнува по рамо и моли да се вратиме во својата ќелија... Фин доктор...

Топчек 2

...а кој беше Топчек? Неколку пати го имам спомнато. За прв пат го сретнав оној валкан ден во Лизниленд каде скриен зад ципата на Рики Штраус екранот си играше мижитатара со една стоногалка по има Гастон.

Всушност, Топчек е ама баш никој, полска марионета што секогаш и сегде ја поставуваат на битна позиција за да се испружи кривицата по нечиј туѓ грб. Кој и како го именува Топчек за менаџер на еден таков парк или за дежурна пијаница во една ваква анахрона епизода, не се знае, и тоа е она морничавото. Не би сакал да го искористам изразот Тие, затоа што тој имплицира луѓе во црно што организирано го обликуваат нашиот светоглед, а тука некаде обично се кријат и НЛО-а. Не, се повеќе сум убеден дека Топчек никогаш немал контакт со Довек Одговорниот Човек, туку со неговата мисија или поточно, силата на неговата мисија.

Знаете, кога човек сака нешто толку многу, што воздухот околу него почнува да гори во силна желба, неговата цел, неговата мисија, станува тело само по себе што ќе истурка сè пред себе само за светот да нареди златна патека по која човекот би газел. Е, Топчек е инструмент во такви желби, тој е златната патека. Но, прашањето е: а што ако желбата подразбира целосно уништување на некое човечко битие, каде тоа го става Топчек, нели тој станува пиштол во нечија рака? Токму така, затоа Топчек не е човек што сакате да го видите. Тој може да ви донесе 18 милијарди долари на сметка, но исто толку веројатно може да ве разнесе и на 18 милијарди парчиња, и шансите се такви што во една од две средби со него, веројатно ќе ве снеса...

Но тој ден и таму, во Лизниленд, Топчек беше само еден кататоничен мацол, залежан во соба со стоногалка и Џив Џив заглавен во постојано, бездруго нездраво, повторување: *„Мисламдекаговидовмацолот. Мисламдекаговидовма-цолот. Мисламдекаговидовмацолот.“* Тој беше расположен за муабет. „Мили мој, господин Чок!“ ми се обрати. „Но јас не се викам Чок.“ „А јас не претпоставив дека навистина ве познавам – но вие сте снежно бел, баш како креда, а јас сакам бела креда, затоа што мириса убаво на влажна табла, особено откако во еден потег ќе најдеш резултат на прилично замрсена равенка.“ „Господине...“ „Топчек, се викам Топчек и моето име е толку безначајно, господине Чок, што еден ден во една земја, тоа сигурно ќе се наоѓа како антитеза на зборот значење, но не на било какво

значење, туку на значење со поента, смисла, прецизно дефинирано, лесно за варење и објаснување значење. Затоа што верувам ќе се согласите, постои и значење што не може да се дефинира, како ќе го опишете значењето на некоја боја или вкус, по секавање? Не мили мој, бојата има интензитет на боја, не на збор.“

Да, Топчек знае да биде нападен. И затоа го обожавам. Еден доверлив извор ми се изјасни преку гајба пиво дека во некој претходен живот Топчек бил римски легионер, и никогаш не се тргал од предните бојни редови. Му доаѓало време за замена, а тој шибал напред, неќел да чуе. Само во Германија заклал 2843 варвари. „2843 помалку корења за Шваби,“ рекол. Кога се вратил во Рим сакале да му постават статуа на Топчекус, но тој ја одбил во име на тогашниот Цезар. Доцна во ноќта, Цезар влегол во неговите одаи и го намолил да ја прифати понудата, а тој мртов ладен го залегнал својот претпоставен. Нормално, следниот ден бил пратен на ен-то поле каде му се изгубил траг...

„Но, јазикот е само симболичен!“ одговорив со дефанзивна мравка во уста. „Само превез, црна лента преку сино око, лушпа кромид во здрава уста. Да ве прашам, дали вашата фантазија има иста боја со мојата? Дали кога зборуваме за фантазија зборуваме за исти визуелни техники на помнење? Јас памтам гестикулации, ни лица, ни глас, само гестикулации. Сега ве гледам како се гребете по брада, и вечер, кога ќе ве сонувам, ќе видам чешање на брада снимано со брзо прекршување на технички лоши кадри и ќе помислам, 'А! ене го господин Чок.' Бојата, секако ќе биде силно виножито.“ „Но ете, сега знам како изгледа вашата фантазија.“ „А дали знаете како таа мириса, како неа ја чувствувам, дали ми доаѓа со пердувеста мачнотија или железна леснотија? Дали кога сакам некоја личност, фантазирам за Неа или повеќе сум од оние сиви луѓе што мислат на нејзините гаќи? Можам да ви дадам одговори на сите тие прашања, но ниеден од моите одговори нема да ја долови фантазијата на вашиот сосед, господине Чок, ниту пак ќе биде соодветна на вашата фантазија.“

Во таа точка, Топчек ја згази стоногалката, го зграби Џив Џив и му го скрши вратот со едно кратко КВРЦ!, се насмевна и ми мафна за довидување. Секако, ништо не разбирав, но можев да насетам: ова ни беше само момент за запознавање, затоа што многу пати потоа ќе го видов, секој пат плашејќи се да не треба да ме кврцне како што Силвестер му наредил да го среди жолтото пиле еднаш засекогаш. Како што веќе ви е познато, сега излегуваме заедно и по пабови, пиеме заедно по цели ноќи, така што го знам многу добро тој потчовек-

натчовек, истовремено и слуга и крал на рајата (тие што не му се допаѓаат ги служи, а тие што му прават мерак, ги трга подалеку од себе, да не им наштети несакајќи)...

...Да, да, знам дека не ме поднесува. Ама не му се предавам. Ќе му го тргнам тепихот од под нозе еден од овие денови. Само чекам мојата мисија да стигне до него, да добие наредба да се среди себеси. Тоа ќе биде еден прилично забавен ден!

Волт =(и)= Клип

...Волт Дизни го здрма струја, 220 волти... Се разбуди меѓу две парчиња леб, на пола пат до нечија голема уста. Почна да прета - лево па десно па лево, и некако се лизна по парчето зелка, назад низ газот на сендвичот и право на асфалт. Сега беше 3 метри висок и сите покажуваа со прст на него. „Види го, пс-пс, види го само...“ И Волт Дизни почна да бега, прво по улиците на Њујорк, па по гетото на Лос Анџелес, па Чикаго, Јута, Денвер и така, најнакрај, се скраси на Лонг Ајленд, во една шупа наменета за џин што умрел 18 години порано... А по сидовите на шупата лежеа полици со мртви бебиња... Во тегла за мајонез, во тегла за краставички, за ајвар и слично. Сега беше обични 1 метар 67 и љубопитно ги разгледуваше тие ужасни орнаменти. „Што ли сакале да прават со овие фетуси?“ И како што ги пипкаше теглите, едно од бебињата отвори очи, се поткашла и го праша мртво озбилено. „Господине Дизни, ќе можете ли да ми одговорите што барате тука?“ Волт Дизни се затетерави и падна во несвест, последната слика во неговото сеќавање – голем топ со назнака „СРЕЌНО!“ И тоа беше навистина среќен сон, полн со розеви слонове и опиумски гасеници... Се разбуди во чекална од градската болница. „Честитам, г-не Дизни, ќе бидете татко!“ Се насмеа под мустаќ, извади револвер од десниот џеб и си пукна во чело, а место куршум од неговиот тил излета розево цвеќе... „Волт, мили, зар нели е тоа прекрасно?“

Канео Ценобит

Се шетавме низ охридската чаршија со Шајкоглавиот кога едно детенце ни истрча сред пат со кошница полна рубикови коцки. „Колку лоша идеја“, си помислив, а Шајкоглавиот само се насмеа и од џеб извади 500 евра за цела кошница. При глетката на толку пари во нечија рака, некој крвен сад во мозокот на детето изгледа откажа, па ситното створче падна како покосено. Без разлика, Шајкоглавиот ја тутна банкнотата во устата на детето и си ја собра кошницата. Така, сè до Канео, како што ќе налетавме на некој, Шајкоглавиот му поклонуваше по една рубикова коцка. „Реши ја.“ Кога стигнавме кај црквата, се спуштивме до крајот на острите карпи и заседнавме на работ што паѓаше директно врз главата на некој задробен рибар. Сонцето заоѓаше и езерото беше прекрасно црвено – поцрнетите туристи (за 23% помалубројни од лани) сега беа на пат за изнајмените соби и туш-кабините што ги делеа од вечер со вотка. Почнав да ги осудувам туристите, да ги деконструирам нивните вистински и наметнати потреби и да ги разгледувам како река од бројчени информации спремни за процес во некоја гигантска статистичка фабрика скриена длабоко длабоко под Охрид – во центарот на земјината топка.

Шајкоглавиот ми се насмеа и ми подаде рубикова коцка, шептејќи „Еве, оваа веќе има две изедначени страни. Од тука би требало да е многу лесно...“ Ја примив играчката и ја разгледав. Сината и зелената страна беа средени, по 9 квадратчиња на нивните места. Синеев во езерски занес и зеленеет во морска болест. Почнав да ја вртам коцката и по триесет секунди ги уништив и двете страни. „Еве.“ Шајкоглавиот се насмеа, ми кажа, „Фер, ќе си земеш Циганка за жена“ и исчезна. Вечерта ја поминав во некој забутан џез клуб чекајќи ги Мио и дечките да наминат, ама ништо не испадна од сето тоа па фино убаво си се распаднав во река од бројчени информации без никој да примети.

Ивица Дукоски (роден 22.11.1983 во Скопје) стои зад најголемиот дел од текстовите на НМП проектите. Има објавувано проза, поезија и критика под повеќе различни псевдоними од кои само Зглобникот и Сердарот имаат фатено корен. Од 2002-2005 автор е на повеќе статии за весникот на факултетот VUB во Брисел, Белгија. Во моментов графички го уредува долго најавуваниот Журнал кој конечно ќе излезе овој февруари. Приложените раскази се дел од серијата „Катран симфонија бр.2“, првично зачната на глогот на Зглобникот, а во поново време и изложена како колаж во соработка со Иван Ивановски на изложбата „Пандорина фиока“ (декември, 2006).

Александра Христов
НИМФА

Дријада беше една обична нимфа која беше заробена во тело на стаорец поради клетва фрлена за некој грев на нејзините родители. Откако знаеше за себе живееше во едно дабово дрво во средината на централниот градски парк и не се дружеше многу со другите стаорци бидејќи знаеше дека е подобра од нив. Останатите нимфи го мислеа истото за неа како таа за стаорците, така што таа не се вклопуваше во ниту еден од двата круга.

Секоја вечер таа излегуваше на ливадата покрај езерото и се дружеше со Месечината, уживаше во нејзиниот отсјај во водата и се капеше во нејзините зраци додека чепкаше по ѓубрињата што ги фрлиле туристите во текот на денот. Тоа го правеше целиот нејзин живот и никогаш не се надеваше дека некој ќе ја препознае нејзината вистинска душа, токму поради тоа што уживаше во друштвото на Месечината. Покрај неа се чувствуваше среќна и сигурна, нејзините ноќи беа исполнети со љубов бидејќи знаеше дека Месечината сјае токму за неа и за никој друг. Една ноќ, после нејзиниот дваесет и некој роденден, толку многу се заигра со Месечината што не ни почувствува кога заспа на брегот наместо да се врати во својот даб како и секоја ноќ пред муграта. И тогаш, за прв пат се запозна со полниот сјај на Сонцето, изворот на делумната светлина што и' ја посветуваше Месечината. Беше вчудоневидена како некој може толку да ја сака за да може толку да ја грее, да ја милува толку убаво по нејзиниот грб, како да не приметува дека нејзиното крзно е толку грдо. Го помина целиот ден покрај езерото капејќи се без грижа, трчајќи меѓу луѓето и трошките кои ги фрлаа и за кои гулабите се тепаа. Не и' беше грижа за ништо, беше воодушевена од новиот свет кој го запозна благодарение на Сонцето. Вечерта не можеше а да не и' се придружи повторно на Месечината, која отсекогаш била толку нежна спрема неа. Но, овој пат додека Месечината ја допираше со нежните зраци, Дријада мислеше на Сонцето и неговата силна топлина. Во муграта наместо да се повлече во својот даб, остана покрај езерото и со нетрпение го чекаше него, додека Месечината полека заогаше зад дабовата шума.

Ја љубеше Месечината, а се заљуби во Сонцето. Со денови не спиеше, ги сакаше тие два вечни извори на светлост, толку блиски и толку различни. Но набрзо почна да чувствува умор. Нејзината љубов беше бескрајна, но нејзиното тело не беше бесмртно. Знаеше дека не може

да продолжи без сон. Не сакаше да си признае, но знаеше дека мора да избира. Со солзи на очите во муграта реши да не го чека повеќе Сонцето и отиде во својот даб. Но, наместо да ја стигне сонот кој ја бркаше толку долго време, таа продолжи да плаче слушајќи го веселиот џагор што се слушаше од паркот. Плачеше од дното на душата, плачеше за Сонцето, за Месечината, плачеше за неа и својата судбина. Откако надвор се' стивна, полека се извлече од нејзиното дрво. Знаеше дека Месечината нема да се појави уште некое време, па полека се одвлечка до езерото и се погледна во него. Водата беше необично мирна, и таа зачекори во неа, полека. Плачеше како да и' се одзема животот, губеше здив по здив.

Сфати дека Месечината е дел од Сонцето, а дека за неа и Сонцето некогаш ќе и' стане Месечина. После долго време поминато под вода, таа реши никогаш повеќе да не излезе на површината за никогаш да не мора да избира меѓу нив. Солзите се сврзуваа со капките, како што почна да се сврзува нејзиното тело со езерото... и таа повторно се претвори во нимфа! Клетвата на Дријада беше конечно скршена. Оттогаш беше позната како Лимнада - езерската нимфа која се заколна никогаш повеќе да не љуби.

Александра Христов е родена во Скопје во пред-транзициската 1985 година, кога луѓето уште верувале дека можат да добијат на лото. Како малечко девојче, велат, била појака од сите малечки момчиња, а за нејзините успеси во џамлии се заинтересирале и некои кинески менаџери, која ги одбила под образложение дека не го знаат името на нејзината земја. Така, заради навидум банални причини, одбила и многу други примамливи понуди во текот на нејзиниот живот, дури и под закана за мачење со пердуви. На 18 години, издала две андерграунд списанија, што замалку не предизвикале бунт во едно скопско средно школо. Подоцна, ја занемарила револуционерната работа (но, дали нејзиното членство во подвиртуелните простори на мистичниот групид НМП не е револуционерно?), и се концентрирала на домашно производство на вектори, фотогорафии и рандом раскази од секојдневната фантастика, живеејќи повлечено во близина на Водно во улога на еден сосема обичен програмер. Во навидум мирниот живот, објавила повеќе раскази и (без)опасни текстови и учествувала во неколку изложби на аматерски автори. Сепак, нешто не е јасно за нејзините дела: дали тоа се скриени значења под безопасната естетика, или пак неверојатна естетика под очигледните значења? Дали Таа е цврста однадвор, а мека одвнатре, или пак цврста одвнатре, а мека однадвор? Ете такви елементарни хемиски прашања ќе се запрашаш, о драг посетителу, кога ќе прошеташ наоколу низ нејзините творби од букви и пиксели. Пријатен пат таму, и со среќа!

Ана Јакимоска
ПИСМО

прв бакнеж

нејзиното име
полека се лизна
надолу во моето грло
прв бакнеж-
малодушност,
чувство
како да сум во музеј

твоето тешко дишење
ми помага да те пронајдам
помеѓу перниците
и твоите кратки допири
во тивката темнина
на мојата соба

верувам
наскоро
ќе те засакам толку многу
што ќе престанам
да ти бидам девојка
и ќе ти станам мајка...

НадРеализам

Две очи
(едното потемно, едното бело)
гледаат од еден цртеж
на сидот
Подолу нос
и мустаќи
наместо жици
на една мала гитара.
Зад неколку темни
листови од трендафил
назира еден голем нос
до кој една коска
случајно се изгубила од патот
па залутала низ полето
кое лежи под планините
и под небото во форма на шаховска табла.
Некој несмасно рече
прикачена насмевка и на неа туш кабина
-антената од една смешна куќа-
пред неа отворена книга
сонце во облик на медал
и трендафил од кој излегуваат
згради кои ги проголтава една уста
со плочести заби
која лежи мрзливо под окото,
тоа што беше бело.

Крајот на денот
бавно отчукува
во десниот агол
од мојата маса

Останува сè помалку
белина на хартијата

Те видов на Yahoo
по долго време...

Ме праша дали
сакам да се видиме
и трите следни минути

бев наполно задоволна
толку задоволна
што го исклучив компјутерот
и истрчав до езерото

Каде сум јас
кога светот ќе стивне?

...само амбицијата останува
и две дланки полни апсурд.

Како се црта права линија?

Ме праша едно дете
кое чуваше змии
во една голема сина кофа.

Извадив пенкало
ама немав хартија,
па на раката му нацртав права линија
но на погрешната страна
- тој, сепак, не можеше да ја види.

ПИСМО

денеска гледав твои слики.
ти повеќе не личиш на себе...
колку си грд!
не, сериозно, ти си пародија на човек.
имаш премали очи
свиснати надолу,
дебели нозе
и испакнат нос
кој те прави многу сличен
со дедо ти,
тој што не сака
да ме гледа како пијам пиво
(да му се сневиди!)

будење

гранка од дрвото,
тоа што расте во градината
под мојата соба,
во која често не можам
да си ја најдам
капата за сонце
па престанувам да ја барам,
во која скоро секогаш на масата,
стои расфрлан куп хартии
и еден стар фотоапарат
кој татко ми го позајми
од неговиот брат,
кој, пак, го чуваше на таванот
од куќата веќе подолго време,
- удри силно во прозорецот
и ме разбуди во пет наутро

во очај

во очај почнав да чкртам
по хартијава,
(наскоро, мислам, ќе ја искинам)
дури не одбирам ни некој посебен ред
само пишувам,
ни јас не знам што,
а сепак поезијата ја претворам во глупост
и седам во мојата соба
со исклучен телефон
(подоцна ќе можам да мислам дека си ме барал)

додека ти се пакуваш
и којзнае кога ќе се вратиш пак.

Заминуваш утре
а јас сеуште
ја одлагам
нашата средба.

Можеби најдобро е така...

сепак, посакувам
небото вечерва
подолго да ја задржи
својата црна боја...

исечоци

околу мене
луѓето зборуваат за некои планови
одбираат што јадат
и секој ден се враќаат дома да спијат
а некогаш и не
некогаш заминуваат
во приколка
на автопат
во потрага по авантура
- најчесто во пар
други се вљубуваат
и знаат како да ги крстат децата
уште од првиот состанок
избегнуваат формалности
и создаваат семејства
кои ги гледаат еден до два часа дневно
недоспиени седат на некое биро
и не смеат да стават ни нога на маса
сите се лидери
- но кој има сега енергија за тоа!
ги оставаат своите стари
во старечки домови
и ги посетуваат еднаш годишно
а еднаш годишно умираат
бар по едно стотина животни
во зоолошките градини
никој не сака погреб
кој број да свртиме за да ги откажеме?

cyber love

не е тешко да се загуби
некој кој скоро и не го знаеш
уште полесно е да се заборави
во кој фолдер е сместена неговата слика
и каква боја била неговата блуза додека
со саати си го гледал во Windows Image Viewer

современиот поет

пред теле-шоп реклама
со шише ефтин коњак во рака
современиот поет
смело вели вака:
По бил поет
пишел на шише
и имал жена
ја викал Сена
а Сена е река
не е жена
но на поетите
сè им е дозволено
па и јас на шишево ќе
напишам збор-два за Сена
и тоа ќе и` го посветам на мојата жена

Сандра Георгијевска
МОЈАТА ПОЕЗИЈА Е МНОГУ СТРАШНА

Постои ли маж храбар
Како Црноризец, којшто
Од зборови не се
Плаши?

Се прашувам, бидејќи
Поезијата е страшна
И јасна и гласна и
Несмасна.

Ќе речеш, не е исто
Ќе речеш, лесно му било
На Црноризец со жени
Неписмени.

И ќе избегаш.

Жална врба

Ве лажат!
Врбата не е жална!
И сите тие песни
Што ги учев наизуст
Кога бев многу мала
Сите, сите се лага.
Врбата не е жална.
Врбата не знае што
Е тага...

Летачки коњ

Токму таков, само авион.
За само два дена, сите ќе бидат толку мали!
Сите пејсажи, како шари, од пластелин.
А ти, како гремлин.
Веројатно, ќе ме следиш и до Брисел,
Како шара на шишето „Клок“.
Или пак во Париз, на P  re-Lachaise,
На надгробната плоча на Балзак.
Во Харлем, па во Амстердам
Со синтисајзер, во еднособен стан.
Ќе те најдам сосема сам.
На крај, во Брист, на „влакни колодвор“
Ќе прашам некој залутан турист,
Дали слушнал за Виктор Масторидис.
И ако знае за што зборувам
„Летачкиот Коњ“ ќе му ја отпеам.

Оригами

Како авионче од хартија

Летам.

Знам,

Брзо ќе паднам, итам,

Итам, итам, да полетам.

Што по побрзо, тоа повисоко

Што повисоко, тоа подобро

Како чамче од хартија

Пловам.

Знам,

Бавно ќе потонам, тонам

Тонам, тонам, во водата.

Што подлабоко, тоа потопло

Што по потопло, тоа подобро.

Зошто паднав не се

Грижам.

Знам,

Не се грижам, што тонам.

Цел ден, денес, се радувам.

*Според **Сандра Георгијевска**, родена во Скопје 1986, кратката биографија е веројатно најкомплицираниот жанр за оние кои што сакаат да се занимаваат со пишување. Верува дека најчесто е претенциозна, напишана во трето лице еднина, а темата и' е промашена. Затоа, не се чувствува способна да каже било што за себе. Сеуште.*

Оливер Петков

—УПАТСТВО ЗА УПОТРЕБА—

Станува збор за извадок од недовршениот драмо-роман (не само засега недовршениот, бидејќи никогаш нема да биде довршен) кој е дамнешен продукт од тридневниот муабет на тогашни двајца другари, денес крвни непријатели. Јас сум еден од тие двајца. Текстот што следи е мој. Другиот автор си фати женска и веќе не го интересира текстот. И јас имам женска, ама ај. Капитализам. Некој мора да работи. Некои може ќе ми речат абе Оливер ај прави си музика како што си правиш, што ќе ти драмо-романи. Епа завршив ОКК. Ради тоа драмо– роман. Драмо-романот како жанр им е тотално непознат и на двајцата автори, затоа не се секирајте. Делото скромно е наречено “Папокот на Свето” (или “Папокот на Цвета” во женската верзија) и главен лик во него е самата приказна. Понатаму во недостиг на инспирација и муабет кој би го правела приказната се воведени многу други ликови, повеќе или помалку познати. Може да се каже дека како и во секое модерно дело кое сака да се носи со современите текови, а со тоа и да млати пари, се воведени и две паралелни приказни. Едната ги следи Роман Јакобсон и Ролан Барт, односно нивната врска со Кете Хамбургер и сите понатамошни перипетии. Втората приказна, се фокусира врз ФК Рома, поточно Франческо Тотти, Касано, тренерот на ФК Рома и неговата потрага по апсолутот. Она што ќе имате можност да го прочитате зависи од изборот на една девојка која е уредник на НМП и на чиј псевдоним не можам сега да се сетам, а е поврзан со некаква планина, земјотрес или поплава... во секој случај природна непогода:

Под 1-

една меѓусцена која во самото дело засега е сместена некаде на средина,

или

Под 2-

сцената број 3 во делото, која се одвива на стадионот на ФК Рома

ДЕЛ 1

Меѓусцена

Читателот бр. 1: Знаеш што. Текстов почнува да ме нервира.

Претенциозен е, иако се труди да не изгледа така. А и овие постмодернистички досетки, со кои изобилува, автореферентоста, метатекстот, самокритичноста и слични семиотичко-семички надразнувања... Зарем постмодернизмот сè уште е актуелен? Читателот бр. 2: Не верувам. Во секој случај, постмодернизмот не е тенденција која треба временски да се ограничува, туку е повеќе *kunstwollen* = духовна категорија, начин на делување, иако авторите на текстов тоа најверојатно не го знаат. Мислам дека авторот број 2 се труди да изгледа како сè да е ставено на испит, како сè да му е здосадено. Тоа потекнува всушност од слабост и непознавање на материјата, или поточно шарлатански однос кон нејзе. Површно сфаќање на сè има овој автор. Со ниеден проблем кој го постави вистински не може да се носи. Фолирант!

Читателот бр. 1: Па не би се сложил дека досега и постави некаков проблем. А зарем првиот автор е подобар? Па не може да смисли ниту приказна. Каков конфузен текст, бесконечно многу наратори, еден тон ликови, дури и самата приказна е и лик и наратор. Знаеш дека името на делово потекнува од него – и со тој наслов веднаш на почетокот се труди да ја оправда својата неинвентивност. Ама име за книга, Папокот на Свето. Кој ќе го издаде ова? Прочитал некаде овој првиов автор, дека обичниот читател, оној најнепретенциозниот, на делото му пристапува со став дека во она што го чита не е воопшто можно да нема приказна. И сега ја злоупотребува малоумноста и довербата на читателот. Еве јас сум најобичен читател, на пример, и ми пречи ако нема приказна или заплет. Затоа го застапувам мислењето за *ritorno dell' intreccio* т.е. враќањето на заплетот.

Читателот бр. 2: Да, и јас и Аристотел сме за тоа. Романот треба да не забавува со дејствието т.е. пред сè со него, вели Аристотел.

Читателот бр. 1: Дејствието, добро обработената приказна, заплетот, тоа го интересира читателот. А да допреш до читателот денес е авангарда – треба да се сруши бариерата која е подигната помеѓу уметноста и пријатноста. Овие автори дефинитивно не го земаат во предвид денешниот читател, јас сум разочаран од она што досега го прочитав.

Читателот бр. 2: Сигурен ли си дека станува збор за автори? Мене на пример ми делуваат повеќе како авторки.

Читателот бр. 1: Не би ме зачудило и да си во право. Ако во минатото, на пример, беше вообичаено авторките да земаат машини псевдоними,

денес имајќи ја во предвид изместеноста на принципите на глобално ниво, дури и практично би било да се случи спротивното. Освен тоа феминистките денес добро проаѓаат. (тука тупат за феминизмот и иронијата, но тоа нас не не интересира и ќе го прескокнеме) Читателот бр. 1: Знаеш, секогаш постои некој кој ироничниот дискурс сериозно го сфаќа.

Читателот бр. 2: Добро, остави го сега тоа. Но, зарем не мислиш дека претеруваат со воведување на ликови. Би го искомплексирале дури и Александар Станковски. Претендираат да го урнат неговиот светски рекорд од сто лика во филм, Маклабас мислам се викаше.

Читателот бр. 1: Тоа тешко. Впрочем, во Маклабас сите ликови се индивидуи. Знаеш, нема шанси дека некој од нив би пиел кафе со тебе. Не можеш таму ниеден лик да го запоставиш или да го исфрлиш. Толку многу беа битни за приказната.. Едноставно целокупната структура на филмот ќе се урнесе ако било кој лик го исфрлел режисерот. Навистина, какви индивидуи има таму! Штета што некои од нив веднаш по појавувањето биваат убиени, па не дознаваме уште повеќе за нивната огромна индивидуалност. Во овој текст што сега го читаме на пример, можеш слободно да исфрлиш некој лик и тоа воопшто да не се забележи. Еве, слободно можеш мене да ме исфрлиш од понатамошниот тек на дијалогот и никој да не се изнервира заради тоа.

Читателот бр 1: Од ликови никогаш нема зијан. Доброто тука, во текстов, е што ликовите барем не ме замараат, типизирани се и донекаде познати на читателската јавност. Освен тоа се стереотипни, што му овозможува на читателот полесно да ги запознае, зарем не мислиш така?

(пауза, очигледно Ч2 не е веќе со нас)

Читателот бр 1: Изгледа не мислиш, бидејќи веќе не ни постоиш. Оној Декарт навистина бил во право... Впрочем, не сум ти јас крив за тоа, сам си се намести. Но, беше во право дека никој нема да забележи. Проблемот е во тоа што сега ќе треба јас сам да си го водам разговор, што всушност воопшто не ми пречи. Само треба да се договориме со авторките каква форма да му дадеме. Мислам дека текот на свеста веќе го употреби тренерот на Рома. Ми преостанува како опција да го употребам класичниот монолог како постапка. Да речеме:

Да се биде или не... Прашање е сега.

а. да се биде б. да не се биде

в. можеби да се биде г. или не

Тарик или Трендо (*по желба на читателот): Повикај пријател.

- Го повикувам мојот пријател, Читателот број два.

...

- Читателот број 2 не можел и не сакал да одговори, ама веќе кога морало, одбира да не се биде.

...

- Читателот бр. 1: Очекувано од негова страна. Впрочем, не му верувам многу. Дајте ми пола- пола!

а. да се биде

г. или не

- Читателот бр 1: Пу, знаев. Ќе треба да ги потрошам сите цокери на ова прашање. Ај да ја прашаме публиката.

Тарик: Публиката одговори со 50% за да се биде, а 50% или не, но сугерираат дека во твојот случај е подобро да одбереш да не се биде.

Читателот бр. 1: Во ред. Се откажувам. Го земам досега освоениот износ и си одам дома.

Трендо: Но, ова ти беше прво прашање. Немаш освоено никаков износ. А не го примени ниту класичниот монолог.

Читателот бр. 1: Па, не сум јас крив, вие ми се уфрливте.

Тарик: Од ликови никогаш нема зијан.

Читателот бр. 1: Ете, заради авторов не освоив ни денар. Штотуку открив дека не се исплаќа да си лик во некое дело, особено со ваков стипса-автор. (кон авторот) Не сакам веќе да ти се појавувам бе во глупавиов текст! Дури ни како читател, а камоли лик. Избриши ме и мене!

Авторот: (нервотно) Во ред! (за себе) Ете како едно дело може да ги изгуби своите читатели. Како да можам сите да ве задоволам. Морам да се обидам да сменам нешто во концептот, да станам подостапен и декларативен. (наеднаш го менува тонот во свечен) Ахм... Би сакал, пред да продолжам со пишување да им појаснам неколку работи на читателите, иако тоа и досега во неколку наврати неуспешно го правев.

Значи, читателу што стигна до ова место на текстот, на тебе е ред! Пред сè, да ти ги претставам основните протагонисти на овој текст. Во текстот како што верувам досега забележа има двајца автори, што не значи дека во иднина нема да има и повеќе. Да не те збунувам премногу, се работи за двајца тотално различни типови, кои не се согласуваат скоро во ништо приватно, поприлично им е досадно во вторниците и решија да ви раскажат приказна. Овие двајца, се надевам дека до сега ги препозна во текстот како Автор број 1 и Автор број 2. Меѓусебно си се нарекуваат Спасе и Фра, а луѓето од околината често им се чудат на паметот поради тоа. Толку за нив, засега и засреќа. Нивната поетика се состои во тоа што... впрочем, често дискутираат дали воопшто имаат поетика, што е добро, бидејќи токму во тие разговори ја создаваат истата. Сега, жал ми е што ти како читател не си присуствувал на ниеден разговор помеѓу нив. Така и им се роди идејата главниот лик во приказнава да биде самата приказна, што е троа регресивна идеја но е добра за почеток. Приказната најверојатно разочарана од текот на приказната, во извесен период од раскажувањето се повлече за да им го отстапи местото на други ликови, кои помалку или повеќе одвојуваат од своето време да бидат дел од нејзе. Мислам на приказната. Како автор на текстов решив да направам една схема од главните носители на дејство во приказнава, со цел да им разјаснам на читателите а пред се на самиот себе што всушност се случува во овие 100 и кусур страни.

Во ред, ја направив схемата и се некако си мислам дека ќе ја оставам само во мојата работна верзија на текстов, а дека официјалната што сега ја читате ќе претрпи еден ревносен шифт+дилит. Нема знаење без загуба! Жал ми е за тебе читателу. Нема да ја добиеш схемата. Ајде, за возврат ќе добиеш неколку прашања, да не биде сценава за џабе:

Што мислиш, дали на виолинистот му е жал за скршениот човек. Дали девојката која навистина го сакаше, навистина го сакаше? Каква е улогата на физичарот. Дали е педер? Или приказната е педер? Ќе успее ли некој да ја наговори деветата симфонија да смени тема. Зошто ликовите Б и В не се именувани? Го познаваат ли тие Франческо Тоти? А знаат ли зошто Тоти сака да ја ќари Кете? Каде е вистинската љубов? Или можеби тоа ќе му успее на Ролан Барт. Сепак, и нејзиниот маж Светислав Басара не е толку мртов колку што се претпоставува. Од друга страна дали Тренерот на Рома ќе го пронајде С.П.? Зошто токму тренер како протагонист? Дали е осамен во својата потрага или понатаму ќе се појави и некој таинствен друг во нејзе? Кој е всушност С.П.? Свети Петар? Српска Патријаршија? Славе Петков? Ахм... Не,

последниот му е татко на еден од авторите. На Оливер Петков, нормално. Ете, веќе почнуваат да се отплеткуваат работите. Ами ако е Свети Петар? Теолошка димензија ќе добие текстот, нешто како големото дело, прекрасниот роман Папата Јована што мајка ми го чита. Уф колку е прекрасен. Не сте го читале? Каков пропуст. Еве јас ќе ви го дадам. Сакате? Дали сакате? Некого? Не? Паметно! Но, добро, да продолжиме. Дали мислите дека авторите имаат добра приказна? Колку од вас можат да го претпостават крајот? Дали мислите дека самите автори можат да го претпостават? Дали сето тоа е воопшто битно? Она што е битно е дали делово припаѓа на одреден *литературен правец*? Мислите дека не е тоа битно? А што има авторот од сето ова? Колку ќе заработи? Или работи за некоја влада, која се труди да внесе хаос во умот на читателот. А другиот автор? Што работат двајцата приватно? Дали ви делуваат сериозно? Досадни ли се? Дали се ова прашањата што ги поставува едно книжевно дело? Дали е ова книжевно дело?

Оливер Петков (август, 1978) е роден во Велес, дипломира на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, на катедрата за компаративна книжевност. Во меѓувреме работи како музичар, пожарникар, библиотекар, компјутерџија, и во бензинска пумпа. Инспириран од квантитетот на поетското творештво на Ацо Караманов има напишано четири песни, и еден недовршен драмо-роман.

Јасна Димитровска

Кујна

На Татко

Што стана со нас? Кои сме ние?

Кога почна со тешки тупаници да форсира по грбот и главата, си реков, „Така...., убаво! Сега нема да одговарам пред себе за тоа што ќе го сторам. Ќе биде оправдано со единственото оправдување кое постои – незапирливиот бес на повреденото его.“

Кога се подигнав, ја погледнав низ сите солзи што се собраа во моите очи и несигурно запреа на работ.

Во кујната, во таа оаза од зачини, своето место си го пронајдоа тешките тупаници, грабаници и шамари кои како нестабилни електрони осцилираа околу јадрото. Мислам дека бев премногу силна, премногу голема стоејќи во тоа јадро кое полека се расцепуваше на два дела. Јас, против мајка.

Адреналинот е отров во овие моменти, ти го труе мозокот, ти ги стеснува мозочните ќелии и те брка во еден ќош, во најнеугледниот, каллив и мрсен ќош кој можеш да си го замислиш, налик на оние ќошеви малку потскриени од фреквентните шеталишта, таканаречени мочални. Интересното кај нив е тоа што се наоѓаат на неколку метри од чистиот бетон, оној кој го газат само чистите ѓонови.

Таа вечер скршивме една розова глиненa кокошка што ни ја подарија добрите пријатели на мајка ми, еден сет млечно бели чинии, две чаши за сладолед и неколку магнети од фрижидерот.

Од сите предмети кои сега ја отежнуваат кесата за ѓубре, највеќе ќе ми недостига глинената кокошка.

Златна секција

И тогаш, низ речиси немо заговорништво се договорија да изгледаат како пар за кој ќе се разговара наоколу.

Таа се облече лошо. Не изгледаше ни невкусно, ни провокативно, ни евтино, ни снобовски, само едноставно, лошо. Требаше доза на уметност да се избалансира облеката на тој начин, да збуни, да испровоцира коментар, да пренесе несигурност како зараза, како некој срамен момент од минатото кој сите сакаат да го заборават а еве го пак ги шлапка сите по лице, да разнесе токсичен полен низ воздухот во просторијата, да навести но никогаш да не каже ништо.

Тој пак, се облече многу убаво. Формата на облеката го следеше неговото тело до перфекционизам а сепак изгледаше комфортно, естетски префинето; боите беа пријатни за гледање и сосема складни.

Секој човек во чие видно поле ќе влета една таква фигура ќе се сврти, и овојпат повнимателно, ќе го измерка од петици до глава, на тој начин конзервирајќи го во својата естетска меморија. Беше безбеден.

Нашите очи сакаат убавина. Наречи ја конвенционална, стереотипна естетика или биолошка тенденција за среќа, сепак длабоко во себе си, сите би гребнале по малку од старата добра „златна секција“.

Работата е во тоа што овие скали се за симнување

Аурора Бернандез, (првата сопруга на Кортасар)

Серуфимус чекореше по мостот „Соединети блокови“ со страв погледнувајќи во брзата и студена река под него и размислувајќи за кучиња, дали е време да си набави некое и која раса му е омилена.

Се присети на мајка му која велеше дека сите сопственици на кучиња личат на своите кучиња, и сите кучиња личат на своите сопственици.

Додека ја проверуваше таа теза присетувајќи се на сите луѓе кои ги познава или ги видел со нивните кучиња, задлабочен ја анализираше секоја одредена карактеристика која би ги поврзала, и баш пред да го донесе својот заклучок, мостот почна да се раскршува одвојувајќи се токму на среде, притоа испуштајќи монструозни звуци.

Се подели на два дела – лизгалки, и од сите автомобили и пешаци само тој се лизгаше по него, притоа очајнички гребејќи со ноктите по асфалтот. Серуфимус падна во ледената вода и со аголот од окоото виде како над него мостот повторно се склопува, како ништо да не било. И автомобилите продолжија да возат, и пешаците продолжија да одат.

Серуфимус го носеше ледената вода додека не се загуби од видикот. Се давеше прилично споро и во агонија, со сите тие рани од камењата и карпите во кои го удираше струјата, постојано во движење, се додека неговото веќе одамна мртво тело не се заплетка во некои треви и се успокои.

Го пронајдоа по четириесет дена, педесет и три километри од мостот „Соединети блокови“, цел надуен и сив, со полураспаднат сурат. Го идентификуваа по левата патика, онаа која секогаш повеќе ја стегаше.

Еден студен воздушен бран го опфати другиот крај од мостот кој Серуфимус веќе го одминуваше, додавајќи трепет на ужасното чувство од таа микросмичка апокалиптична визија од пред малку. Повторно се врати на кучињата. Неговата братучетка Неријан имаше пекинезерски сурат. - Ааха! Еве уште еден доказ! - си помисли. Серуфимус се приближуваше до еден помал трговски центар и за да го скрати патот реши да се симне по едни стрмни растрошени скали. Направи два чекора и кога веќе на третиот не најде на скалата на која што требаше да стапне, се струполи со сета сила надолу. Сè траеше

помалку од една секунда, иако Серуфимус ќе се заколнеше дека удирањето во секоја скала претставуваше по една цела вечност.

При крајот од скалите го скрши вратот и умре во истиот миг. Утредента , рано наутро го пронајде еден пензионер кој враќајќи се од продавница од преголема возбуда ги испушти лебот и весникот од раката и потоа и самиот мораше да биде хоспитализиран. Него пак го здогледа една сосетка од својот балкон и веднаш повика брза помош.

Сега веќе ветрот беше засилил и Серуфимус повторно се стресе и се вовлече во својот капут. Веќе доцнесе, па малку го забрза својот чекор.

На поминување на пешачкиот премин го удри една мошне забрзана кола и тој летна десетина метри и падна токму на работ на еден контејнер при што ги избрка сите мачки од него и исплаши едно ромче.

Малку подолу од пешачкиот премин, во една мрачна уличка, беше нападат од еден навидум обичен минувач кој во моментот на разминување го изненади Серуфимус извлекувајќи едно ноже од под мантилот со кое му се фрли бодејќи го по целото торзо. На Серуфимус му беа потребни девет и пол минути да искрвари до смрт. Раните, иако беа плитки, беа многу на број.

Потоа, минувајќи покрај една зграда која беше сеуште во изградба, слушна еден чуден звук, нешто налик на пригушено цивкање кое како да доаѓаше од одозгора.

И последната слика која ја виде во својот живот во моментот кога погледна нагоре привлечен од звукот, беше некој голем предмет со форма на квадрат- градежен материјал кој паѓаше од највисокото скеле.

Загина моментално. Целото тело му беше згмечено од тежината на градежниот куп и една локва крв полека почна да излегува од под него, почна да се шири, да се меша со прашина.

- Ах, еве ја зградата!- помисли со олеснување. - Не доцнам многу. Влезе во мрачниот влез и веднаш почна да го напипува сидот во потрага по прекинувач за светилка. Не најде, но продолжи да се искачува по скалите како крт во темница, со испружената рака минувајќи по сидот, сеуште барајќи.

- Добра вечер!

- Добра вечер!

- Јас сум Серуфимус...

- Знаеме, знаеме! Влезете побрзо, сте се смрзнале! Ве чекавме само уште вас, сите се веќе пристигнати. Еве седнете тука, опуштете се. Дајте ми го капутот, ќе го сместам, без гајле, вие само опуштете се.

- Знаете, сите овде се познаваат па би можеле вие прво да ни се претставите, кој сте, зошто сте овде... добро, знаеме зошто сте овде, но секогаш е подобро тоа да се каже на глас, пред сите, пред себе си.

- Добровечер. Јас сум Серуфимус и овде сум поради опсесивно замислување на сопствената смрт. Веќе - погледнувајќи на часовникот - веќе цели пет минути немам ниту една замисла.

Во ходникот, надвор од станот, еден станар на слепо се искачуваше по скалите, и тој упорно барајќи го прекинувачот за светилката. Работата беше во тоа што овие скали не беа за искачување.

Вера Хаџи-Пуља
ПОЕЗИЈА?

*И' благодарам на хартијата, која херојски ги истрпи овие
песнички... Деминутив или пежоратив? Проценете сами, ако
воопшто мислите дека има разлика...*

1. Еготрипови

Денес нешто не ми е денот...
инаку обично,
сите ми велат дека сум многу паметна-
зошто често зборувам за работи кои не ги разбираат.
Впрочем,
јас сум гение...
...ама не денес.

2. Кивнав...

...и никој околу мене не ми рече:

“На здравје!”.

Се чувствувам осамено.

3. Песна за Сандра

И ветив на другарка ми Сандра,
дека ќе напишам песна за неа.

Значи:

Сандра.

4. Предавник

Седејќи си така безработно,
се утепав мислејќи,
за да ми текне некоја песна.
И забив нож во грб на уметноста.

5. 12 / 05 / 2004 - лав

Во “Утрински весник” мојот хороскоп гласеше вака:

“Некој би можел да ви каже дека сте посветени на работата,
но набрзо ќе почне да се сомнева во вашето ментално здравје.”
до каде може да отиде твојата фантазија,
Во врска со моето ментално здравје?

6. Паѓам

На сидот ја имам
Анри Матизовата “Падот на Икар”.
На сликата Икар
пропаѓа
во длабочините
на темното небо,
со едната рака посегајќи,
по многуте жолти ѕвезди.
Понекогаш го гледам Икар,
па себеси;
себеси,
па Икар...
и не можам да се одлучам кој е кој.

7. Хуманитарец

Ќе се зафатам
со поучување на неписмените.
Голема штета е за нив,
што не знаат да читаат...
па не прочитале ниту една моја песна.

8. Физика/Етика

Не знам зошто,
ми е
паднат
моралот во последно време?
Ах,
проклета, гравитација!

9. Перспективи

Лево-десно

лево-десно

лево-десно

лево-десно

лево-десно

лево-десно

лево-десно

лево-десно!

Ако си зашеметен,

не се грижи.

Сега ја имаш животната перспектива-

на еден шизофреничар.

10. Разговор

Вчера разговарав со Бог:

-“?”

-“...”

-“?”

-“...”

-“?”

-“...”

-“?”

-“...”

-“!!!”

-(“...”)

Мене дефинитивно ми треба кореспондент.

11. Врска

“Не, не, не...

Види вака. Јас те сакам.

Навистина те сакам и сакам да бидам со тебе ама...

Па не може јас цело време да давам, а ти цело време да земаш.

Па не знам,

Веројатно треба да постои некаква...како да кажам-
рамнотежа, еднаквост.

И не можам цело време да живеам во сомнеж дека ме изневеруваш...

Не можам да продолжам вака...

Ти си демагог и егоист и...ова веќе не оди...”.

Тука веќе му раскинав,

јас-

на алтруизмот.

12. А од другата гледна точка...

Срце,
бели дробови,
панкреас.
Желудник,
слепо црево...
бубрези.
И хранопровод.
Интроспекција.

13. Геометрија

Целово ова вртење во круг

успеа барем да ми одговори на едно прашање:

-Што сум јас?

-Периметар!

14. Тебе

Ти ми ја земаш тетратката со песни.
Изразите на твоето лице се менуваат,
наврапито,
во некоја чудна градација,
а ти мислиш дека не се познава.
Не погледнувајќи ме во очи,
посегнуваш по својата цигара,
невротично повлекуваш
и уште поневротично го дуваш чадот
врз моите најдраги песни,
баш оние-кои ти ги прерипа...
а тој се разбива неодредено во просторот.
По пет минути непријатна, принудена тишина,
ти ја дигаш главата
и пробуваш псеудо-интелектуално да коментираш.
Ти си хипокрит.
А јас штотуку ти посветив песна.

15. Еурека

-Дали постои нешто,
што може апсолутно да ме увери
во сопственото постоење?

-Да (!!!):
автосугестија.

16. Искреност

Понекогаш дури ни јас не ги разбираам.
И иако оние кои ги познаваат-
тврдат,
дека ги согледуваат
како промислени и длабоки,
навидум иронични-
па сепак философски,
темпераментни –
во позитивна смисла...
но истовремено интелектуални,
стегнати, остри,
конкретни, концизни,
а со добра смисла за хумор...
или барем “интересни”;
тие упорно ми се жалат кажувајќи,
дека се неразбрани и тажни,
со ужасно слаб карактер
и чести суицидални намери,
збунети,
изгубени во модерната мешаница од медиокритети...
и купишта други патетични клишеа од изјави.
Моите поеми патат од комплекс на помала вредност.

(...)

А што се однесува до мене...
па да речеме дека крајно време е-
да научам да преземам одговорност.

Вера Хаџи-Пуља, родена во 1987 година, во Скопје. Доволно е бунтовна да го следи својот философски сон на универзитетот каде учел Дерида. При секое изменување на матрицата, таа е една од ретките кои ги забележуваат промените, и една од главните виновници за глобализацијата на Мудрите Јарци. Продолжува само напред, со Вера во хаосот.

Ajla Terzić

BOSNIAN GIRL - EGOTRIP PRED KAMEROM

Šejla Kamerić, *Bosnian Girl*, 2003.

Whoever produces kitsch (...) is not to be evaluated by esthetic measures but is ethically depraved; he is a criminal who wills radical evil.

Hermann Broch

Najvažnija stvar koju trebamo slaviti je umjetnost.

Emina Ganic, ekspert

Kako kod nas svako može biti svašta, u famoznoj kulturnoj sferi su, kako kaže Teofil Pančić, naročito popularni „patriote“, postmodernisti, dementni hitmejkeri, Mladi Gnevni Buntovnici, sifražetkinje, zavičajne narikače, eterični Ispisivaoci Ničega O Ničemu etc. Ovoj wishlist bih dodala još i umjetnike, jer mi se nekako čine najbrojnijom & najvibrantnijom skupinom. Kud god se okrenete, sve neki artisti. E, a da biste bili umjetnikom, čak ni djelo ne morate proizvesti; odnosno, da parafraziram jednog autentičnog renesansnog stvaraoca, da biste postali umjetnikom, dovoljno je da ljude uvjerite da to jeste. (Ili, što se tice pisaca, barem da u svom CV-ju imate noticu da ste pohađali „majstorsku radionicu“ Aleksandra Hemona).

Naravno, sve navedeno je usko vezano za ovdašnji sistem dosta mutiranih vrijednosti kojeg formiraju „novinari-propali-pisci“, filistri i dr. što stavove deriviraju po sistemu gluhih telefona. Kao što je napisao Danilo Kiš, „pošto se čaršija o svemu obaveštava usmeno“ i „uvek ima nekog ko je zadužen da interpretira“, estetska evaluacija je čas posla! A i ona eventualna šacica ljudi kojima je, biće, stalo do nekakvih kulturnih proizvoda je, da oprostite, prilično mutava pa se, shodno tome, sud ovih potencijalnih recepijenata uglavnom svodi na *meni se (ne) sviđa!*

Da vidimo kako sa umjetnošću stvari stoje u ostatku svijeta. Kritičari savremene umjetnosti će ponajprije ustvrditi da je ona danas prilično, je li, nedefinirana. Ono što je neosporno jeste da ponajprije „ruši granice medija i odražava aktuelna dešavanja u svijetu“ (anything goes?). Ovako ne zvuči loše, međutim... Tako na sceni (bijelo)svjetske umjetnosti imamo, naprimjer, radove „kralja kiča“ Jeffa Koonsa u vidu ogromnih zečeva, meni lično nalik na one baštenske kreacije iz Kubrickovog *Isijavanja*, tu su radovi „kapricioznog“ Damiena Hirsta koji se sastoje od usoljene ajkule u vitrini, istranžirane krave & teleta u formaldehidu i sl., zatim instalacija Tracy Emin

koju čini njen neraspremljen krevet oko kojeg su prazne boce i njeno donje rublje s tragovima menstrualne krvi, potom „radikalni“ performansi Kulika na užtrb udobnosti bengalskih tigrova i tako dalje.

„Anarhični“ britanski umjetnik Banksy (između ostalog, autor nasprejanog čovjeka koji visi s prozora na jednoj zgradi u Bristolu) je, recimo, poznat prvenstveno po svojim subverzivnim artističkim podvalama, kao što je podmetanje dorađenih umjetničkih verzija klasičnih slika u glasovite svjetske muzeje (c c c!). Prošle godine je obrukao British Museum tako što je u jednu postavku ubacio fejkiranu slikariju pećinskog čovjeka koji gura kolica za kupovinu. A čitava hoax nije ni primijećena dok se sam umjetnik nije oglasio...

Kako stoje stvari govori podatak da je Hirstovu instalaciju *Home, Sweet Home* koja se sastojala od pravog trash inventara postavljenog na jednom stolu – pivske flaše, konzerve Coca-Cole, omota bombona etc. – ubogi čistač u jednoj galeriji, da prostitute, bacio u smeće. Čovjeku, naime, nije ni palo na pamet da se radi o umjetničkom djelu priznatog umjetnika (Dah?!). Zanimljivost je da se instalacija u tom trenutku procjenjivala na 7000 američkih dolara...

Znameniti profesor umjetnosti na State University of New York Donald Kuspit, dakle čovjek kojem je posao da uredno prati sve ove simpatične poduhvate, ističe da se u savremenoj umjetnosti talenat i vještina danas zamjenjuju slučajnom kreativnošću i da je prerogativ prije svega spektakl.

Kuspit smatra da autori nikad nisu više podilazili publici, pri čemu i sama publika nikad nije bila indiferentnija na prizore i slike koje nas okružuju. Iz današnje perspektive je znakovito napomenuti da je i Jean Baudrillard (na što u svojoj knjizi o ikonoklazmu umjetnosti *Slika bez svijeta* podsjeća i hrvatski sociolog kulture Žarko Paić) nakon iznijete nelagode sa savremenom umjetnošću proglašen desničarem. Inače, kako piše Paić, praksa je da ko u raspravi o nestanku slike na bilo koji način oživi Hegelovu postavku o kraju umjetnosti rizikuje da ga prokažu kao nazadnjaka, konzervativca i estetskog mrzovoljnika opčinjenog prošlošću. Međutim, i taj „kraj umjetnosti“ je tek jedan od „endizama“ (kraj romana, kraj utopije, kraj istorije, kraj ideologije etc.) koji su počeli sa dvadesetim stoljećem.

No, ono što nesumnjivo nestaje jeste suosjećajnost, bilo u vidu umjetničke empatije i kao saživljavanje sa patnjom drugih ljudi. Što je iz bosanske svakodnevnice posebno ironično - imamo li u vidu da smo i sami doskora bili vijesti na CNN.

Paić također s pravom primjećuje da stvaralaštvo danas „zadobija svjetotvornu dimenziju u kojoj svi ljudi postaju umjetnici“. Na taj način se

ostvaruje san romantike, izrečen naizgled u Lautréamontovoj utopijskoj viziji da će u budućnosti svi ljudi pisati poeziju.“ Dakle, svi smo umjetnici, svi smo pjesnici. Upravo kao što Witold Gombrowicz rekao da je u poeziji i umjetnosti laž najteže detektirati, jer ne postoje fiksni parametri kojima bi se odredio kvalitet. Stoga su i logični stavovi jednog dijela historičara da su već cijelo desetljeće velike smotre savremene umjetnosti kao što su Biennale u Veneciji i Documenta u Kasselu „spektakl ponavljanja, zamora i dosade“ (Paić).

U filmu braće Coen *Big Lebowski* postoji sjajna minijatura/karikatura jedne umjetničke koterije. Kada, naime, Big Lebowski dolazi kod bogate nasljednice koju glumi sjajna Juliane Moore, na samom ulazu u njen stan ga dočeka prilično bizaran prizor: iznad njega proleti nešto, jal' šišmiš, jal' žena, prskajući četkom boje po cijelom stanu. Ali čekajte malo: ispostavi se da je to ustvari performans Umjetnice \ Feministice \ Psihoanalitičarke (Da li ti je problem reći *vagina*?), ali šta zna Lebowski o savremenoj umjetnosti. Drugom prilikom dolazi njen prijatelj, poznati videoumjetnik i persona šarmantna ko bivša Mis plaže Mirjana Deak, a kojem je glava, što bi rekao Crna Guja, prazna ko pustinjakov adresar. I, dakle, taj se lik dohvati telefona i uz highschool cerekanje, značajnu pažnju posvećuje upravo famoznom Biennalu.

Možemo se ovom prilikom prisjetiti i onog sjajnog skeča by Monty Python, kada se entuzijastični sin rudar (Oh, oče, to je divna stvar, ali to je nešto što ti nikada nećeš razumjeti!) sukobi s ocem intelektualcem koji mu u nastupu bijesa održi bukvicu u smislu: Šta ti znaš o ustajanju u pet ujutro da bi uhvatio let za Pariz, o ispijanju pića u *Old Vicu* do podne, preznojavanju između intervjua i tv-nastupa, da bi jedva stogao kući do deset i uhvatio se ukoštac sa problemom homoseksualnih nimfomanijakalnih ovisnika o drogi upletenih u ritualno ubistvo slavnog škotskog fudbalera! A majka, koja je preumorna od silnih susreta sa filmskim zvijezdama, od premijera, festivala i gala-ručкова, upozorava svog jedinca: Sine, čuvaj ga se! Nemaš pojma kakav je poslije nekoliko romana! Prije odlaska, sin pokušava još jednom da razuvjeri oca: Ali, oče, zar ne znaš da je život više od kulture... tu je prljavština, dim i dobri poštteni znoj! Džaba sve. Na kraju, otac dobija napad „spisateljskog grča“ (writer's cramp!), sjeda za svoju pisaću mašinu da bi u formi drame izrazio neke od vitalnih problema našeg doba!

Ironija je što se još od Duchampovih ready-mades sve na nekin način smatra umjetnošću (pa i život sam). U tome je i bit teze happening umjetnika Allana Kaprowa o tzv. postartu kao „zamućenju linije između umjetnosti i života“ – svijet je prepun ljudi sa umjetničkim tendencijama (rekoh vam još na

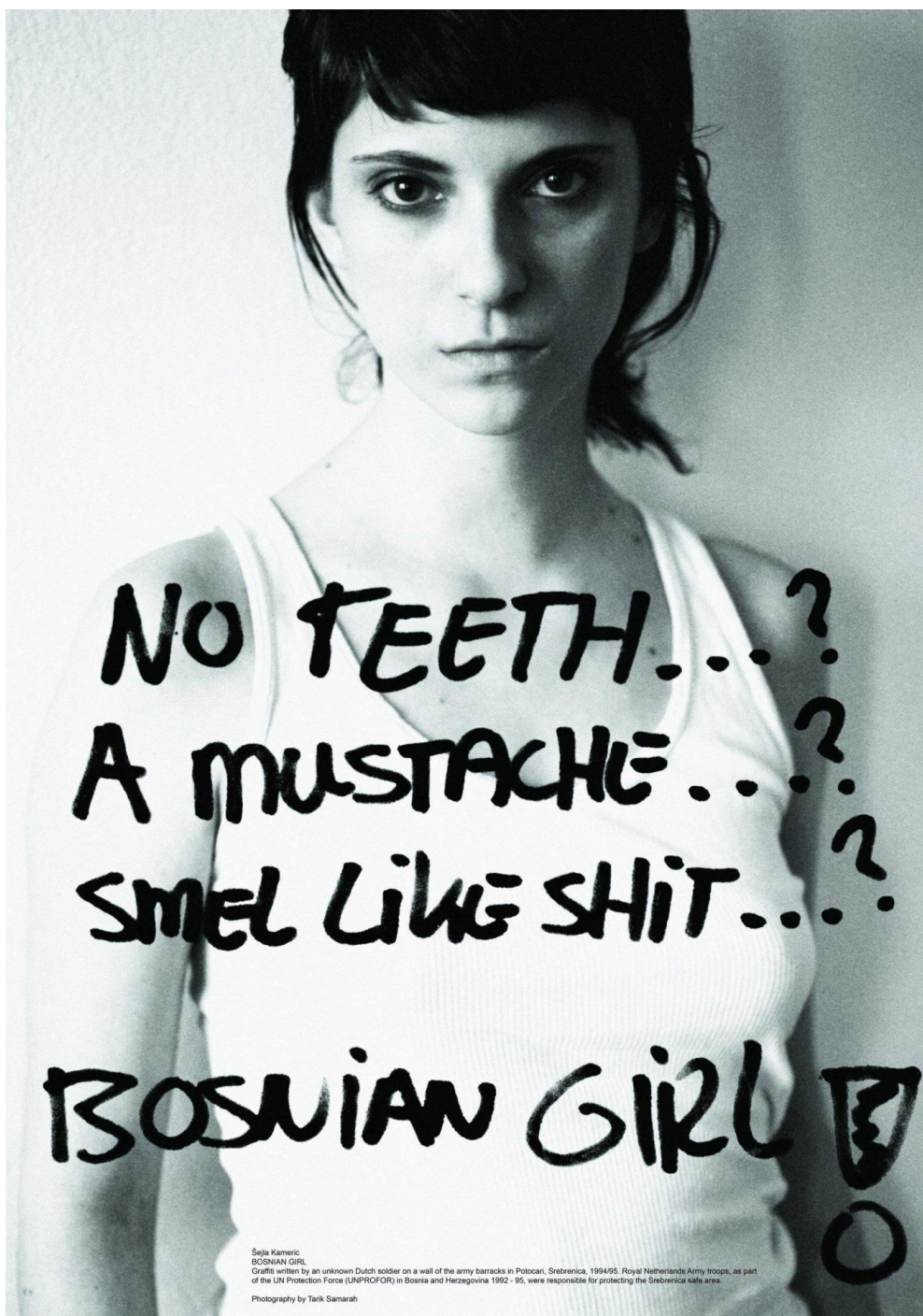
početku!). Art-akademije širom svijeta svake godine izbace bezbroj diplomiranih studenata, što je apsurdno samo po sebi jer, konačno, da biste bili umjetnik, vama i ne treba formalno obrazovanje. Ustvari, kako u interviewu za ugledni art-časopis Naked Punch Review kaže Arthur C. Danto, da biste bili umjetnik danas ne morate imati ni talenta.

Ovo je prilika da spomenem jedan konkurs za umjetnički spomenik, šta li, koji bi nekad trebao biti postavljen u sarajevskom parkiću ispred zgrade Predsjedništva tako da kad Haris Silajdžić, nakon napornog dana provedenog u državnim spisima koji se, recimo, tiču obnove eksterijera turske ambasade, izade na pendžer, svoj mudri bošnjački pogled može da odmori na slijedecim radovima: mamutskoj konzervi humanitarne govedine (inspirisano Koonsom ili možda ženom mu Ciccolinom) koja, po riječima žirija „omogućava višeslojno iščitavanje“, inače (nus-)proizvod glasovitog sarajevskog umjetnika Shobe, na djelu Brace-Potato-Dimitrijevića koje je toliko interesantno da ga se ne mogu ni sjetiti, ali i da uživa u djelu pod nazivom Eglen-park čija je ko-autorica ocvala novinarka/erotska pjesnikinja. Ironično je da je jedan od aspekata koje je spolno osviješteni žiri uzeo u obzir i to da se radi o „mladoj generaciji umjetnika“. Hm, mladih u odnosu na šta? Svrzinu kucu? Bosanskog duha Muhameda Filipovića Tunju? Famosne visoke piramide?

Namjena Eglen-Parka (inace loše kopije Speaker's Cornera u londonskom Hyde Parku) – se sastoji od, pazite sad, betonskog bloka na kojem piše Ja vidim, ja čujem, ja mislim, ja govorim i srdačna mu je namjena da ljudi na njemu, je li, konverziraju – s tim da prije toga se, naravno, uzveru na njega. Fascinantno, ali... hm, šta je s invalidima?

U svakom slučaju, D. Kuspit smatra da je postart plitka, nereflektivna banalnost motivirana težnjom za institucionalizacijom (sic!) i željom da se bude dijelom mainstreama (naravno, uz finansijski podstrek koji ide uz to). Osim članova vlade pro-europske vanjštine, i u ovom Sarajevo ide ukorak s New Yorkom ili Parizom, u tom nadmetanju umjetnika za raznorazne grantove & stipendije. Od nečega se, je li, mora živjeti, a inspiracija, ili šta god to bilo, će valjda nekako da kapne.

Mnogo toga ide u prilog tomu da zaključimo da je umjetnik danas više stvar attitudea nego aptitudea, odnosno, više pitanje stava nego sposobnosti.

Sudeći po njenim medijskim ukazanjima, građanka **Šejla Kamerić** očito ima taj stav koji je potreban da bi je ovo šarmantno društvo smatralo umjetnicom. Osim toga, njeno oficijelno glasilo, ženski časopis Gracija, je

uredno prati na njenim putešestvijama, što po Ferhadiji, što po Malti (državi, ne sarajevskom naselju!), s tim da se našla i na coveru jednog od brojeva kamuflirana u gejšu („Šejla-san“). E, sad, da vidimo kako stvar stoji sa kunstom, odnosno sa njenim radom *Bosnian Girl*.

Od svog nastanka, ovaj rad ne samo da nije imao nijednu negativnu kritiku, već uglavnom izaziva opće oduševljenje. A znamo da Bosance, taj „zen-narod“ kako je to lijepo sročio jedan režiser, nije lako oduševiti. Naročito jer ovo ostvarenje valjda spada u domen savremene bosanske umjetnosti koja je za većinu ljudi nešto efemerno. Umjetnička ostvarenja i ona koja se takvima smatraju se kod nas uglavnom svode na svog narcisoidnog tvorca & grupicu njegovih derivativnih satelita iliti odanih sljedbenika što je, ako mene pitate, prilično perverzno. A među njima su, gle, obično i kakav novinar, urednica emisije iz kulture, umjetnički stručnjak te drugi kultivirani devotees...

Po svemu sudeći, rad *Bosnian Girl* Umjetnica Šejla Kamerić smatra svojim kapitalnim djelom kao, recimo, Manet svoj *Doručak na travi*, Rembrandt *Noćnu stražu* ili kao književnica Alma Lazarevska svoje djelo *Smrt u muzeju moderne umjetnosti*. Ponešto razbarušene kose, sa vrlo malo make-upa i obučena u, ko s reklama za detredžent, blistavo bijelu potkošulju, s pozadine plakata *Bosnian Girl* nas gleda – prkosna i odlučna – sama Umjetnica. Što bi rekao Mak Dizdar, i posna i bosa, da prostiš. Njena androginitet, međutim, više podsjeća na anemiju koju diktiraju modni trendovi, nego na estetsku androginitet u maniru Patty Smith na nekoj od glasovitih fotografija Roberta Mapplethorpea. Osim toga, ne morate biti suri Bošnjak da primijetite da se tu negdje naziru i sublimirano-postkoitalni signali, sasvim neprimjereni temi koju je Umjetnica zamislila da obradi. Jer, ovaj rad ponajviše asocira na reklame za dizajnersku odjeću ili parfeme koje možemo vidjeti po billboardima i glossy casopisima (npr, u omiljenom casopisu Umjetnice Šejle Kamerić, Graciji). Zamislite još par nagih ekstremiteta i dobijate reklamu za Guess Jeans, dodajte tomu upečatljiviji outfit i imate plakat za D&G, H&M i slično. (Ako mislite da subjekat možda izgleda molestirano i nekako cocky, onda zbilja niste u toku sa uzusima modnog advertisinga.)

Međutim, to bi mogla biti još i pristojna fotografija tipa onih koje istočno-evropske manekenke nose u svom booku u potrazi za srećom (ili bogatim mužem.) Mogla bi biti svašta nešto – da nije, kao što rekoh, njene namjene. I, da, kako da to zaboravimo – na plakatu se nalaze i riječi koje je nepoznati holandski vojnik napisao, a fotograf Tarik Samarah snimio, na jednom zidu u srebreničkoj «zaštićenoj zoni»:

No teeth...? A mustache...? Smel like shit...? Bosnian Girl!

Suprotno bošnjačkom konsenzusu, rad *Bosnian Girl* je kombinacija samoljublja i bestidne manipulacije. Autorica potvrđuje tezu kritičara savremene umjetnosti da je umjetnik danas tek ekstrovertirana osoba bez ikakvog poriva da imalo izbalansira vlastitu ars poetica, osoba koja ustvari nema šta da kaže i stoga na najbanalniji mogući način iskorištava medij za vlastito samopotvrđivanje, odnosno – reklamu.

Naravno, svaka umjetnost, od poezije do pop-arta vrvi od samoljubivih djela i to je jedna od motivacija cjelokupne istorije umjetnosti. Da je Oscar Wilde bio skroman a Edward Steichen prezirao vlastiti odraz u ogledalu, umjetnost bi bila lišena nekih od najfascinantnijih književnih, tj., fotografskih opusa. Hm, kako se toga nismo sjetili, ali ovom bi kolažu, dakle, bila primjerenija fotografije neke stvarne djevojke, osobe nenavikle ne kameru – za razliku od Kameričke.

A manipulacija je stoga jer umjetnica Šejla Kamerić manipulira posmatračima, pasivnim ili aktivnim konzumentima koji očito imaju vrlo nejasnu predodžbu o savremenoj umjetnosti (šta je ta, kto je ta umjetnost, da proštiš?). I povrh svega, Umjetnica – kojoj iz džepa samo što ne viri famozni ključ Grada Sarajeva – manipulira žrtvama, davajući povoda građanstvu da je, zahvaljujući ovom ne-djelu, smatraju glasnogovornicom onih koji su pogođeni srebreničkom tragedijom.

Dalje, *Bosnian Girl* naprosto zaudara na volju. A da parafraziram H. Michauxa, sama volja da se napravi umjetničko djelo je dovoljna da ga ubije. Isti slučaj je i sa jeftinom video-instalacijom umjetnika Damira Nikšića *If I was a Muslim* ili kako se vec zove ta smijurija. Pošto je Nikšić ponosni vlasnik & korisnik par diploma i grantova iz umjetnosti, neće imati problema da razumije D. Kuspita, koji kaže da su tipične vrijednosti postarta, između ostalog, i tendencija da se banalno izdigne na nivo enigmatskog, a da se opscenom da status svetog. Naravno, u svemu ovome čuči tendencija spram nekakvog konceptualizma, teško ostvariva bez, neki bi rekli, patološke ekstrovertiranosti. Komercijalni sjaj (u ovdašnjem slučaju, pojavljivanje kod, recimo, novinara Hadžifejzovica) se cijeni daleko više od umjetničke sposobnosti ili estetske vrijednosti.

Dok sam još kod volje&trash, treba spomenuti i podizanje biste Bruce Leeju u Mostaru. Ovaj čin, kojem nije falilo medijske pažnje, sasvim se lijepo uklapa u eskapisticku ideologiju i sofizme koji su danas poželjni ako čovjek želi da se svidi bilo kojoj od nekoć zaraćenih strana. Nije li jednostavnije za amblem „mira“ i „suživota“ uzeti nešto što ideološki nema blage veze sa ovom zemljom, nego nešto što može imati nacionalne i druge sumnjive

konotacije? Najbolje je pucat na sigurno. Šteta što je gluho prošao tekst Miše Marića u *Danima* koji se osvrnuo na ovu pojavu: „(...) Jer je ideja o Leejevom monumentu u Mostaru – kič. Kao nekad bijele čarape na neopranim nogama. Spomenik, dakako, nije podignut njemu, podigli su ga sebi. U nedostatku ličnih i okolišnih vrijednosti najjednostavnije je potegnuti za tuđim identitetom što je klinički slučaj kompleksa inferiori.“

No, sviđalo se to nama ili ne, činjenica je da masovna publika vrlo lako pristaje i radije se opredjeljuje za lažne vrijednosti kao što su kič ili šund. Takva djela imaju robnu svrhu a cilj im je jeftina prodaja. Dobrodošli na svjetsku tržnicu kvazi umjetnosti. Kič i šund, osim što im je zajedničko da su veoma rasprostranjeni na ovim prostorima, imaju i zajedničku etimologiju u njemačkom jeziku: kič znaci nešto sklepano, a šund puko đubre. Ustvari, oba su nevrijedni načini prikazivanja i izbor tema i motiva im je neograničen. Osnovna razlika je u tome da kič želi da liči na umjetnost (Rambo Amadeus, Damir Nikšić, Jasmin Duraković, Šejla Kamerić, ali i egzaltirani bajramski „spektakli godine“ u Zetri etc.), a šund se ne brani od svog prostakluka (među najreprezentativnijim predstavnicima je ovdje svakako Dragan Marinković, kojeg pak ni njegov šovinistički opus ne sprečava da gostuje kod istaknute naše novinarkе Srne Segmedine, tj. u raznim prime-time emisijama). Primjera u našoj, da je tako nazovem, popularnoj ne-kulturi ima koliko hoćete. Mogući su i svojevrsni prelazni oblici, hibridi koji u sebi objedinjavaju i kič i šund, kao što je, recimo, mizerna emisija Federalne Televizije *Centralni zatvor* i njena uboga juniorska filijala *Zyon*. Kič, dakle, silom i neznački pokušava da „uljepša“ svijet, dok ga šund primitivno prikazuje. Ustvari, za dodatna pitanja na ovu temu bi se mogli obratiti stručnjaku za kič i šund, publicisti & piscu Emiru Imamoviću Pirkeu.

Abraham Moll je rekao da bi se kič mogao mjeriti stepenom banalnosti svojih asocijacija (odnosno, „ubica je svirep, ljubav je topla, mržnja je hladna, majka je nežna“ D.K.). A poruka Umjetnice Šejle Kamerić je vrlo banalna: Ne, Bosanke ne smrde, nisu dlakave i zubi im nisu truli. One su atraktivne i depilirane, baš poput mene. A ja sam kul, volim partije i grupu Suede (u njihovoj ranoj fazi), volim da putujem i ponekad da chatam. Imate li flaširani Evian?

To je i priča o Sarajlijama iz knjige eseja Susan Sontag *Regarding the Pain of Others* koji se bune kada fotograf Paul Lowe na svojoj izložbi u opsjednutom Sarajevu uvrsti i fotografije iz Somalije. Susan Sontag piše: „Nesumnjivo je u njihovoj ogorčenosti bilo i naznaka rasizma – Bosanci su Evropljani, neumorno su ponavljali stanovnici Sarajeva svojim inozemnim prijateljima.“ Takav je i stav Umjetnice Šejle Kamerić koja nema ni truna empatije,

prvenstveno kao ljudsko biće, a tek onda kao umjetnica. Upravo iz tog razloga je ovaj rad etički ridikulozan. Jer Umjetnica se poistovjećuje sa Holandankom Ruth iz Amsterdama, a ne sa Bosankom Rabijom ili bilo kojom drugom bezimenom djevojkom iz Potočara ili Vlasenice, djevojkom koja u šoping ide na buvljak ili u Terra Novu a ne u Graz, djevojkom kojoj je i Makarska ko nekom Ibiza, djevojkom koja sluša Ljubu Aličića u lokalnom centru za kulturu a ne Coldplay na svom iPodu, djevojkom koja nije ovisna o „evropskim grantovima“ već o svom ocu ili suprugu. To je bosanska djevojka. Djevojka koja će pročitati ovaj tekst jedino ako ima para i volje za štampu (kao što ih većina – s razlogom – nema).

Spoj portreta Umjetnice Šejle Kamerić sa zlobnom škrabotinom holandskog vojnika bi se u nekoj uspjelijoj verziji moglo smatrati ironičnim uradkom, kao što je to, recimo, rad Sherrie Levine Fountain (*After Marcel Duchamp A.P.*) iz 1991. i sl., pri čemu je rad S. Levine ovdje u ironičnom – samo prividno kritičnom – odnosu spram onoga što prisvaja iz određenog djela (u ovom slučaju Duchampovog *Pisoara*).

Medutim, ovo teško da je umjetničko poigravanje sa ironijom, odnosno, kontradikcijom. Ustvari, ovaj rad je umjetnički koliko i, recimo, vaše fotografije s ljetovanja za-uspomenu-i-lijepo-sjećanje. Samo što ovdje nema ništa lijepo jer je *Bosnian Girl* vrlo prost rad: on prvenstveno govori o klasnoj poziciji njene autorice u društvu, autorici koja se ne libi da istakne sve ono što je poistovjećuje sa određenom društvenom skupinom (v. fanove Hayatove posh emisije Don Cafe i poklonike festivalskih VIP soareja).

I upravo radi te socijalne stratifikacije – koja ni u kom slučaju nije zanemariv čimbenik u psihološkom profilu neke osobe – neko voli skupe accessoires (što je sasvim legitimno), dok neko ide dotle da će grad izlijepiti plakatom na kojem ističe da nije kao taj svijet, ti orvelovski proli sa trulim zubima i jeftinim outfitom (što je, moram li reći, gnusno).

Rad *Bosnian Girl* je konstruiran pokušaj stvaranja prividne kontradikcije, ali i cinična manipulacija sa već poznatim. On je neukusan koliko i izjave tipa *Meni su Jevreji / homoseksualci / Crnci baš super* ili *Ne valja bacat granate na djecu*. Radi se o tome da osoba s imalo integriteta sebi neće dozvoliti takvu površnu generalizaciju, jer tanka je linija koja bezrazložno adoriziranje određene demografske skupine dijeli od antisemitizma, homofobije, rasizma. Također, da li je uopće potrebno govoriti da je zločin ubijati (djecu)?

Jasno, napisati one riječi na zidu je čin odvratat. No, možda je uzorni vojnik Frank iz Roterdama – koji se, eto, ovih dana šeta s ordenom za „neintervenciju“ – zbilja vidio ženu kojoj je zadnja stvar na svijetu da

depilira noge i ženu koja baš i nije imala uslova da svoje zube redovno čisti koncem. Imajući u vidu da je srebrenički kraj poznat po nedostatku joda, pridodajte tome i gušavost; slika nesumnjivo nije lijepa. Ali, činjenica je da takve žene postoje. Ali, da li sve navedeno znači da je takva osoba zaslužila da joj pobiju sve muško u porodici? Da li je zbog maljave nausnice zaslužila da je siluju, prebiju? Da li je takva žena zaslužila da bude ponižena ovakvim plakatom? Jer, ovaj rad nije ništa drugo do kalkulacija, dodvoravanje i prodavanje klišeja stranoj publici koja baš i ne konta stvari.

Svako od nas, da zagrebe generaciju-dvije će u svojoj porodici naći nešto gušavo ili u nekom smislu nakaradno. Stoga je tragično što je Umjetnica ovaj rad „prodala“ upravo ovoj lokalnoj publici, publici koja se očito stidi sebe, svojih trulih zuba i svog porijekla, publici koja se prije svega stidi tog Ljube Aličića, odnosno, tog Ciganina u sebi. Da parafraziram Ivana Čolovića, svi smo mi pomalo Romi, ali to nije ono najgore u nama. A da se razumijemo – umjetnost ne spasava ljude, ali najbolji njen dio može imati jedan, kako bi rekao Aristotel, katarzični učinak.

Vratimo se još jednom Kunderi. Kundera kaže da je kič simbolično i stvarno negiranje govneti. A to je i poruka ovog rada: Ja nisam govno. Ja sam kao vi, Holanđani. Svaka misao koja odbacuje jedinstvo veliča raznolikost, a raznolikost je mjesto umjetnosti. Međutim, kod Umjetnice Šejle Kamerić stvar je obrnuta. Šejla Kamerić odbacuje raznolikost između sebe i prosječne djevojke iz Bosne. Na taj način Umjetnica veliča jedinstvo, ne sa bosanskom djevojkom, već sa Holanđaninom, dakle, osobom koja je napisala one zloglasne riječi ali i, konačno, osobom koja će kupiti njen rad.

Umjetnici – kakvi god oni i njihova sredina bili – svojim radovima zagovaraju određene vrijednosti i stavove za koje trebaju da snose odgovornost. Radi se o tzv. autorskoj odgovornosti koja nas sprečava da ne falsificiramo, da ne plagiramo. Ovo su nesumnjivo stvari koje bi trebale da se podrazumijevaju, ali kako živimo u sjebanom ekosistemu kojem je omiljena aktivnost zamjena teza, nije naodmet podsjetiti. Jer, kako u svojim *Actuelles* piše Albert Camus, „pred savremenim političkim društvom jedini suvisli stav umjetnika – jer, inače bi se morao odreći umjetnosti – sastoji se u nepopustljivom odbijanju. On ne može da bude, čak i kada bi to htio, saučesnik onih koji koriste jezik ili sredstva savremenih ideologija.“

No, Šejla Kamerić je uspjela. Uspjela je u tome da na zbilja specifičan način popularizira Srebrenicu, uspjela je u tome da je novinarka „magazina za suvremenu ženu“ oduševljeno pita kako da dođe do plakata *Bosnian Girl*, kao da je riječ o novoj anti-ageing kremi za lice, uspjela je u tome da se mlade književnice za novine slikaju ispred pomenutog plakata jer valjda

misle da s tim ne mogu pogriješiti, uspjela je u tome da danas po centru Sarajeva hodaju atraktivne cure u uskim farmerkama i u majicama s natpisom tipa *Ne zaboravite Srebrenicu!* Konačno, jer „šira čitalačka publika ipak živi od kiča i opštih mesta“ - Šejla Kamberić je uspjela da proda Šejlu Kamberić.

Ajla Terzić (Travnik, 1979.) diplomirala je komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Objavila je zbirku pjesama *Kako teško p&šem* (Omnibus, Sarajevo, 2004.). Autorica je nagrađivanih kratkih priča i radio-drama. Prozne tekstove, prevode sa engleskog jezika i polemičke eseje objavljivala je u nizu časopisa u BiH, Hrvatskoj i Srbiji (*Sarajevske sveske, Tvrđa, Odjek, Zeničke sveske, Start, City magazin, Alexandria Press, Balkanski književni glasnik...*). Trenutno pohađa postdiplomski studij iz književnosti i istorije.

Ферид Мухиќ ПРЕТПОСЛЕДНИОТ РИД

Поглед преку ридот! Гледањето е голема работа. Можеби и онаа - најголемата! Тешко да се пронајдат две повозбудливи, повистинити работи; тешко да се решиме, мирна душа, и за макар само една поголема работа. Од тој поглед што се вознесува преку, што стасува зад ридот. Ридот е исто што и сидот. Затвора, ограничува - осинорува, синор и меѓа назначува. "Очите се прозорци на душата!" Вистинскиот поглед, погледот на душата, е само оној што гледа низ, зад, преку видливото. Душата би да погледне преку ридот-сидот на овој свет. Паметам, врежани ми се, ридовите од најраното детство. Во свеста, на филмот од душата, ги имам снимено и до денес сочувано, практично сите хоризонти на секој град, населба или место на кои сум останал повеќе од два-три дена. Треба да се пушти еден хоризонт да се всели во вас и да стане вашиот хоризонт. Мојот е хоризонтот што се гледа од средиштето на Скопје, од највисоката кула на Калето. Почнува со Љуботен (секој врв е различен, виден од различни страни; а само една страна е вистинската, зашто го открива вистинскиот Врв; вистинската страна од која може да се види вистинскиот Љуботен, само е скопската страна!); па вози, трча, искачува и спушта по тој долг венец, таа круна овенчана околу видот на скопјаните. Кобилица, Шарската Тијара, Бистра, Сува Гора, Осој, Ивање, Водно, Караџица, Солунска, Јакупица, Лисец, Китка, широкиот правец од синило и возбуди кон Југот, низ Вардар, бранови од Скопска Црна Гора, и стрмниот рид што израснува пак во Љуботен! Растреперен од возбудата да погледнам преку, зад, подалеку од работ на таа круна, многупати ги изодував сите тенки, префинети линии со кои се назначува скопскиот хоризонт и се исцртува кројката на скопското небо. Чекор не оставив да пречекорам, стапка не дозволив да престапам. Има нешто неспоредливо, длабоко и силно во чинот на искачување кон точката од која ќе се види што е зад, кога ќе се открие, пукне, отвори, скриената глетка отаде ридот! Просветлување на мистикот, потресот на првата страст, зад- и-надумното; сето тоа е тука, собрано и средоточено во она исчекување. Што ќе се здогледа? Полиња, лозја, смокви, далечното сино море, крошни темни од борови, градови со бели кули до небо извишени, патеката што до нов хоризонт води и поканува? Поглед отаде ридот! Тој поглед е повеќе отколку што можат да доловат социјалната психологија, педагошките просудби, политичката стратегија. Оти проширувањето на свеста, стимулирањето

на љубопитноста и самодовербата, отворањето кон Другиот, комуникацијата и координацијата со заедниците и општествата од другата страна на хоризонтот, колку и да се важни, сепак се само инструменти. Подготовка, средство, подлога за нешто што ги надминува сите тие предуслови. Одиш и гледаш. Откриваш нови глетки, го симнуваш хоризонтот по хоризонт, перде по перде отстрануваш. Учиш, научуваш. До кога? Замелушени од возбудливоста на тоа постојано новото поместување на хоризонтот, на севезден поинакви глетки, поборниците на безусловната потреба од отворање нови хоризонти, како највисока задача и на општеството и на поединецот, забораваат дека на отворање хоризонти, сепак му има крај! Дека, зад секоја фанатична посветеност на одењето подалеку, се крие незадоволството од себе и местото на кое сме. Дека, на крајот, и секој човек и сите досегашни општества, па дури и она најтрајното - Римското Царство - го здогледале и последниот хоризонт. Оној зад кој веќе нема што да се види. И ако има, дека таа глетка не е онаа по која се копнееше, туку онаа од која се бегаше. Цел живот. Зад последниот рид е Океанот. Но Океанот на Забравот. Никаде не може да се погледне подалеку, ниту да се видат помалку нешта, отколку на отворено широко море! Мечтаеме, со отворени очи сонуваме за онаа глетката што ќе ја видиме отаде првиот рид: глетката со лозја, или со бели кули, со синото море! Но онаа глетка зад неа, па зад неа, па зад неа!? И глетката по сите претходни глетки!? Затоа, вистината на фактот што секој прв пат прогледува опкружен со хоризонтот, што во овој свет доаѓа со видот и свеста обрабени на поинаков начин, има многу подлабоко значење. Во тој факт содржана е не само пораката дека таа тенка линија по која, пред неговиот вид, се допираат неговата земја и неговото небо, го има во себе предизвикот, викот и повикот да се оди подалеку, отаде ридот; но ја подготвува и вистината на суштинската вредност на ограничувачкиот ефект на сопствениот хоризонт. Само оној што го носи во себе и го познава сопствениот, првиот хоризонт, го поседува и го чува сопствениот изворен идентитет! Планината, ридот, рамницата, небото исцртано со поле од пченка, или со крошни од тополи, сеедно, секогаш се сценографија која не само што затвора, туку и го прави можен животот. Ја чува човечката мерка! Го искажува, го дефинира идентитетот, му го дава името на човекот, и го дава ликот на душата. Затоа, какви и да се, границите на првиот хоризонт, на нашиот хоризонт, наедно се онаа силуета на нашите храмови и светилишта. Како што планините се храмови и светилишта на Планетава. Одете,

погледнете преку работ на првиот хоризонт; и на вториот, и на третиот, десеттиот и сто и десеттиот. Запомнете ги сите, сакајте ги сите, но чувајте го во себе оној вашиот хоризонт. Да го сочуваме овој, нашиот хоризонт! Не разменувајте го за ниту еден друг. Дури и ако веќе никогаш во него не се вратите. Оти без него, пишман ќе бидете. Зијан ќе ве сретне. А со него пред очи, својата мерка за безмерното ќе ја сочуваме, својот дел во целината, ќе го знаеме.

Пишман-тези за чурук-протези
(Непозната Волтерова комедија во три чина)

Како што ви велев, бистар да ти беше тој (сега веќе бившиот) владетел! Ги наведе "нашите" да мислат на некоја илјада овци што ни ги грабнаа "нивните", за да не мислиме на трите милиони овци што тој ги награби и од "нашите" и од "нивните"!

Ноќта ме затекна во една крчма полна умни и интересни луѓе. Откако вечеравме, "вином, солзом земном се наложивме", како што вели големиот поет, и почнавме учени дискусии. Ќе дочекавме изгрејсонце во таа залудна и здодевна работа ако еден од гостите не предложеше да зборуваме за арамии, крадци, разбојници и други тајфи од таа почитувана гилда, или како што велат во Париз, фела. Секој што патува најмногу се плаши од нив, и затоа на патникот тие му се највозбудлива тема. Кога дојде редот на мене, откако веќе беа раскажани две-три страшни приказни, од кои на сите ни се крена косата (еден итар торбар им продаде лосиони за брзо растење коса на двајца ќелави патници, за и тие да го споделат уплавот како што прилега), реков само една реченица:

"Си беше еднаш еден владетел!"

Залудно им објаснував дека пострашни арамии нема од владетели и дека веќе оваа реченица е доволна за да им ја смрзне крвта и на најхрабрите. Тие сакаа некоја приказна што ќе го потврди тоа. И така, им ја раскажав приказната за владетелот што станал познат како автор на "Пишман-тези за чурук-протези".

Чин прв:

"Во таа, како и во сите модерни држави, граѓаните беа поделени на позиција и опозиција. Оваа колку неопходна, толку и непрактична поделба, бргу ги покажа своите незгодни страни и таму. Како и да завршуваа изборите, луѓето, превртливи какви што се, си наоѓаа чаре, и си преминуваа во позиција ако нивната партија изгубеше, односно, одеа во опозиција ако имаше сигурни знаци дека позицијата на следните избори ќе загуби. Не се знаеше ни кој пие ни кој плаќа и никаков ред не можеше да се направи. Тоа го викаа и тогаш, како што го викаат и денес - демократија. Во тој систем, народот има право да избира и да менува мислење како ќе му текне.

Но, тогаш се појави тој, идниот владетел. Остроумен и амбициозен, како секој вистински роден владетел, тој веднаш разбра дека токму во демократијата се крие главната причина за хаосот во кој се наоѓаат сите општества до денот денешен. Укинувањето на демократијата правилно го согледа како императив на секоја успешна власт. Својот систем тој го нарече стратегија.

Стратегијата, пак, беше во следното: тој забележа дека по некаква традиција, граѓаните на неговата земја се разликуваат по тоа какви капи носат. Едните носеа црни, јал капи, јал шубари, јал качкети, другите пак, бели капчиња. Оние со бели капчиња беа помалобројни. Идниот владетел, тоа веќе го погодувате, се прогласи за единствениот автентичен застапник на историските идеали и интереси на тие со црните капи, а оние со белите капчиња (помалобројните), ги деградира во вечни непријатели на истите тие идеали и интереси. За постојано да ги има на своја страна, тој граѓаните со црни капи, во официјалниот политички жаргон ги определи како мнозинство, а оние, пак, со белите капчиња ги именува малцинство. Со истиот куршум го отепа и вториот зајак, зашто ваквиот модел го нарече демократија. А бидејќи во името е навестена и судбината (номен ест омен!), им ја запечати судбината и на двете групи граѓани, со тоа што воведо нова терминологија: мнозинството требаше да го викаат "наши", а малцинството пак, да фигурира во секојдневен говор како "нивни". Со тоа обезбеди услови лабавите категории на демократијата, оставени на случајот, да бидат заменети со цврстите и константни поими на наши и нивни. Наедно, со тоа, наместо хаосот, создаде услови за општествен ред; се што ќе побара или ќе предложи лично тој (читај, "нашите"), ќе се смета за добро, и се што ќе бараат "нивните", следствено, ќе се смета за лошо.

Чинот втор

Истурка така осум години, како опозиција. Додека не ги убеди граѓаните во ингениозноста на својата стратегија. И така го гласаа него за владетел. Но, момчето беше доволно интелигентно да се откаже од оваа стратегија во текот на четирите години додека беше владетел. Отиде толку далеку во демократичноста, што дури и со авторитетот на заеднички владетел на целата држава, а згора на тоа, и како претседател на партијата на "нашите", потпиша рамковна спогодба, со која свечено се обврза општеството веќе да не го делат на наши и ваши. Арно ама, се случи следните избори да ги загуби. Тој силно се пишмани, зашто виде дека сега веќе нема да може да се потпре на бојата на капите, како најцврст темел на својата власт, туку дека ќе мора да се потврдува со програма што на сите ќе им биде прифатлива, без оглед со какви капи ги покриваат главите. Луѓето, имено, наместо со капите, почнаа повторно да мислат со главите.

Чинот трет

И така, бившиот владетел, за повторно да дојде на власт, ги напиша своите "Тези за опстанок на нашите и пропаста на нивните", кои до ден денешен, од причини што ќе ви станат јасни подоцна, се познати како "Пишман-тези за чурук-протези". Главната работа на овие тези беше дека демократијата и еднаквоста се огромна грешка, односно, дека повторно, наместо со главите, граѓаните, (значи "нашите"), ќе треба да мислат само со капите. За ова да го осигури, бившиот владетел, родениот лидер на "нашите", дојде на генијална идеја, каква што и му личи! Едноставно, реши да ги откупи финансиските и имотните добра на "нивните", да ги избрка од четирите града во кои живееле заедно со "нашите", да изгради бетонски сид што за секогаш ќе ги држи подалеку од нас, а тој среќно и безбедно да владее до крајот на животот со "нашите"!

Тргна од тврдењето дека добропознатите качачки банди на "нивните" низ селата правеле перманентни зулуми и грабежи на "нашите". Притоа, не сметаше дека е потребно да го прецизира или потврди такво тврдење. Доволно беше да се потпре врз фабрикуваната инстант-митологија, подвалена како колективно сеќавање. А вистината е дека, најмногу што тие банди на "нивните" правеле, е грабеж до 1.000 овци. Ај што грабеле и од нивните и од нашите (оти овцата капа не носи!), туку што самиот тој бивш владетел, за четири години владеење, беше ти бил собрал 150.000.000 златни евра (и од нашите и од нивните, ама

повеќе ќе да е од нашите). А тоа да ти било рамно на 3.000.000 овци, тогашна пазарна цена!!!

Сите што грабале од таа земјичка херојска и маченичка (а грабале, ако е за грабање, преку мера, како кој стасувал, и од "нашите" и од "нивните"!), не наgrabале три милиони овци заедно. Но, како што ви велев, бистар да ти беше тој (сега веќе бившиот) владетел! Ги наведе "нашите" да мислат на некоја илјада овци што ни ги грабнаа "нивните", за да не мислиме на трите милиони овци што тој ги награби и од "нашите" и од "нивните"!

А беше слушнал момчакот, бившиот владетел, за некој што отепал тројца на спиење, та кога го прашале зошто го сторил тоа, тој рекол дека имал информации оти тие него сакале да го отепаат. И тој, по истиот урнек, ја формулира својата Главна теза. Во неа ги донесе неколкуте предлог-решенија од кои најважното е дека, бидејќи нивните за жива глава не сакале да бидат заедно со нас, а нашите пак залудно тоа го сакале и по тоа пекале, тогаш нашите од нивните, да сме им ги, што купиле, што трампиле финансиските и имотните добра, а нив, по оваа благополучна зделка, да сме ги избркале таму каде што отсекогаш им било местото!

И така, генијалната замисла за протерување на сопствените граѓани што носат бели капчиња, за самиот тој раат да ги владее оние што носат црни капи, шубари и качкети, стана обнародена. Бившиот владетел плукна на сопствениот збор и сопствениот потпис, дадени додека беше владетел, и на партијата си претседател, со кои на сите свои граѓани им се заколна на демократијата, и сосе превртената гуња, му се вети на стратегискиот императив, само за повторно да дојде на власт.

Предложи формирање Национален совет, составен од "нашите" државни функционери, "нашите" академици, "нашите" свештеници, како носители на стратегијата му. Тие заедно ќе требало да ја утврдат линијата на разграничување и на изградба на бетонски сид, како клучен доказ дека "нашите" сакаат да живеат заедно, а "нивните", кои таквите нешта не ги ни споменуваат, никако не сакаат да живеат заедно. Нашите, имено, тајно посакуваат да живеат заедно, но јавно зборуваат дека не сакаат, за разлика од нивните, кои јавно зборуваат дека сакаат, но тајно никако ни да помислат! Па тогаш, "нашите" треба јавно и да го направат бетонскиот сид, откако ќе ги продадеме "нивните"!

И пак е време да го речам она реторичкото, "Арно ама": на јавната продажба и трампа на нивните, финансиски и имотни добра, водачот на "нивните", инаку партнерот во власта додека "нашиот" беше

владетел, дојде со многу повеќе пари! Понуди двојно од она што "нашите" собраа! Ете ти беља!

Нашиот бивш владетел, ни две ни три, заклучи дека, доколку ја прифати понудата, по истата стапка по која ги собра оние 150.000.000 милиони златни евра од провизии за продавање на имотите и на "нашите" и на "нивните", ќе заработи многу повеќе, отколку што дотогаш беше собрал!

Го соопшти своето прочуено мото, во кое ги истакна следните три точки: 1. за егоисти, предавници, и непатриоти ги прогласи сите кои повеќе мислат на сопственото, отколку на неговото добро; 2. подвлече дека неговиот приватен интерес, изразен во Пишман-тезите, се онолку покорисни за граѓаните, од нивните сопствени интереси, колку што за секој нормален човек, докторските протези се покорисни од сопствените нозе; 3. поентираще со тврдењето дека неговите Пишман тези се онолку подобри за целата држава, од површните согледби на граѓаните, колку што протезите на добар дентист се подобри од најздравите заби на човек што врска нема од заботехника.

Така, со овие Пишман-тези за чурук-протези, објави дека тој е подготвен да ја прифати лукративната понуда. Предложи самиот, за стандардна провизија, да ги продаде имотите и земјата и да ги исели "нашите", наместо "нивните", и тоа од сите четири града, а нив да им остави сидот самите да си го платат, затоа што сега, ете тие, сакаат нас да не држат настрана од нив! Згора на тоа, се понуди, без пари да почне да им ги крши нозете и корне забите на нашите, за да им наплати само правење протези, и тоа по најповолна цена, со славните зборови: "Зделката е одлична! Тие ни даваат подобра цена. А светот и така го движи парата! Време е за дејствување!"

Во крчмата настапи штама. Најпосле, еден од слушателите (треба ли да споменам дека сите останаа со отворена уста, вџашени од мојата приказна!?) се созеде и ме запраша:

"Што стана? Поверува ли некој во тоа дека таков пишман-ефендија со своите тези може да ги наведе во здрава нога трн да кладат? Зар дозволија да ги сподели, спротивстави и едноставно да ги продаде на тие што му понудија поголема цена?"

Со студена насмевка, мирно им одговорив:

"Нема граѓани способни да бидат толку глупави колку што се надеваат нивните владетели. Се разбира - не! Наместо да го послушаат, го удрија на мајтап."

Тука завршува драмата на Волтер.

Остана необјавена, зашто на секој продуцент му беше јасно дека нема таков народ што долго време е готов да мисли со капи, а не со глави!

Ферид Мухиќ е професор по филозофија на Универзитетот Св. Кирил и Методиј. Тој е роден 1944 година. Тој е почесен професор на ISTAC, Куала Лумпур; Државниот универзитет на Флорида; Универзитетот Сиракуза, Њујорк; Сорбона 8, Париз; и неколку универзитети во Југоисточна Европа. Главни професионални преокупации: современа филозофија, културна антропологија, естетика, филозофија на политиката.

Книги: Методи на критиката, 1977; Мисла; Революции и класни борби, 1978; Култура; Филозофија на иконоклазмот, 1983, Босна и Херцеговина; Мотивација и медитација, 1988; Македонска книга; Штитот од злато, 1988; девет изданија до сега, преведени на македонски, англиски, француски, албански и турски, првото издание публикувано од Просвета, Југославија; Noumenology на телото, 1994; Табернакул; Soul's Rose, 1994; Јазикот на филозофијата, 1995; Македонија: Catena Mundi, Табернакул, 1995; Разум и моќ, Битола, 1996; Yugoslavia and After, Longman, UK; Големата градба и други разговори со непознатиот, 2001; Блесок; Logos and Hierarchy, Скопје, 2001. Има објавено и три книги поезија: Falco Peregrinus, 1988; Стотина чекори нагоре, 1994; Чадот од догорчето на сонот, 1996. Прамен волна, 2001 избор колумни во издание на Блесок.

Горан Стефановски
МАЛА КНИГА НА СТАПИЦИ

„Јас сум драмски писател и учител по драма. Сиот професионален живот се занимавам со проблемите на драмата. Понекогаш мислам дека разбираам многу, понекогаш мислам дека ништо не разбираам. Зошто е ова знаење вака лажливо и променливо?

Можеби затоа што некои денови читам драми, а некои денови пишувам. Некои денови јадам, а некои денови готвам. Знаењето кое го користам кога конзумирам храна е различно од знаењето кое го користам кога ја приготвувам храната.

Јадењето е инстинктивно готвењето мора да се научи.“

1. УМЕТНОСТ И УМЕШНОСТ

Кога некој ќе ме праша што работам, им велам дека предавам драматургија, пишување драми. Тие обично креваат веѓи и забележуваат: како тоа воопшто може да се предава? Со ваквиот коментар тие имплицираат дека пишувањето драми подразбира потсвесен процес, интуиција и природна надареност. И, се разбира, сосем се во право.

Од друга страна, никој не прашува дали може да се научи математика, иако и таа секако бара исто такви потсвесни процеси. Добар дел од математиката исто така не може „да се научи,“ и во голема мера зависи од индивидуалниот инстинкт, увид и талент. Треба да се родиш за да бидеш добар математичар, исто како што треба да се родиш за да бидеш добар драмски писател или, пак добар фризер.

2. ШТО МОЖЕ ДА СЕ НАУЧИ?

Сепак постојат делови на математиката кои можат да се научат: на пример таблицата на множење. Основните училишта бараат од децата да ја учат напамет таблицата на множење, без да им објаснат зошто. Таблицата на множење е очигледно неопходна за да се навлезе во покомплексните („езотерични, музички, уметнички“) области на математиката. По истиот принцип, секој шахист мора да ги совлада едноставните и бројни отворања на партијата за воопшто да биде во

состојба да се соочи со огромните компликации на средишницата на играта.

Пишувањето драми е како математика или шах; огромен дел не може да се предава и зависи од индивидуалниот талент, гениј, среќа, услови, музи... Но има еден дел кој може да се научи – тоа е писателската умешност, занает. Овој занает може да се учи, да се вежба, да се мери, да се проценува и анализира. И тој секако може да му помогне на интуитивниот, потсвесен уметнички процес.

Овој занает нема смисла да се учи сам за себе, туку за да може да се употреби на нови, непредвидливи и експлозивни начини. Како што мора да се научат законите на гравитацијата за да може да се лета. Како што мора да се научат физичките ограничувања на телото за да се постигне невозможна танц пируета или да се натфрли спортски рекорд.

3. ИНСТРУМЕНТ НА ДРАМСКИОТ ПИСАТЕЛ

На првиот час по возење ученикот обично влегува во автомобилот и се запознава со воланот, педалот за гас, куплунгот. На првиот час по музика ученикот обично го разгледува и се запознава со својот инструмент, со алатот на својот занает.

Електричарите употребуваат фазометар, едноставен шрафцигер со малечка ламбичка, со кој ја бараат „голата жица“ . Докторите употребуваат термометри со кои ја мерат температурата на пациентот. А кутрите ученици по пишување обично добиваат молив и хартија и од нив се очекува да творат. Не е ни чудо што не знаат од каде да почнат!

4. ПИЕСИТЕ НЕ СЕ ПИШУВААТ ТИЕ СЕ ПРАВАТ

Во англискиот јазик зборот за драмски писател е *playwright*.

Овој збор е составен од два дела: *play*, кој значи мајстор, занаетчија, изведувач, правач. Овој суфикс во англискиот јазик се среќава уште со серија стари зборови кои означуваат занаети: *cartwright*, колар, *wheelwright*, оној кој прави тркала за коли, *ploughwright*, оној кој прави плугови. Следствено на ова *playwright* не е оној кој пишува драми, туку оној кој ги прави, составува, изведува, структурира. Оваа дистинкција е клучна.

Во македонскиот јазик постојат серија турцизми кои означуваат занаети:

Алвација, бозација, тенекеџија, дограмаџија, гајдаџија, песнаџија,

самарџија, фурнаџија. Сите го имаат суфиксот „џ“ или „џи“ кој во турскиот јазик означува човек кој се занимава со занаетот, мајстор. По истиот терм се изведени зборовите филмаџија и театарџија. По оваа аналогија лесно може да опстои и зборот драмаџија, кој би бил еквивалентен на зборот драматург, кој значи мајстор на драма. Во Бугарија на пример актерската вештина се предава под името актерско мајсторство, а не актерска игра.

Е, сега ако пиесите се прават а не е пишуваат, значи дека тие не се прават од зборови. Од што, тогаш, се прават?

Чарли Чаплин има направено 150 сјајни драмски пиеси без употреба на зборови. Кој е нивниот материјал? Тој употребува драмски агли, пресврти, кривини. Тоа се основните единици на драмското структурирање.

Горан Стефановски е драмски писател. Роден е на 27 април 1952 година во Битола. Завршил Филолошки факултет во Скопје, англиски јазик и книжевност. Студирал драматургија на театарската академија на Универзитетот во Белград каде што и магистрирал на тема *Сценските напатствија како основа на драматургијата на Семјуел Бекет*. Работел во драмската редакција на Телевизија Скопје, а потоа како асистент на скопскиот Филолошки факултет. Од 1986 година е професор по драматургија на Факултетот за драмска уметност во Скопје. Моментно живее и работи во Лондон. Член на Македонскиот ПЕН центар. Член на ДПМ од 1979 година. Автор е на делата: *Клинч* (тв-игра, 1974), *Јане Задрогас* (драма, 1974), *Чиракот Шекспир* (радио-драма, 1975), *Сослушувањето на железничарот* (тв-драма, 1976), *Томе од бензиската пумпа* (тв-филм, 1978), *Наши години* (тв-серија, 1979), *Диво месо* (драма, 1979), *Тумба, тумба, дивина* (тв-драма, 1980), *Лет во место* (драма, 1981), *ХИ-ФИ* (драма, 1982), *Дупло дно* (драма, 1983), *Тетовирани души* (драма, 1985), *Бушавата азбука* (тв-драма, 1985), *Црна дупка* (драма, 1987), *"Long Play"* (драма, 1988), *Кула вавилонска* (драма, 1989), *Травијата* (либрето, 1989), *Зодијак* (либрето, 1990), *Чернодрински се враќа дома* (драма, 1991), *Гоце* (едночинка, 1991), *Сараево* (драма, 1993), *Старецот со камен околу вратот* (едночинка, 1994), *Оазата на Мира* (тв-драма, 1994), *Сега му е мајката* (едночинка, 1995), *Баханалии* (драма, 1996), *"EX-YU"* (едночинка, 1996), *Аирлија транзиција* (тв-серија, 1996), *"Казабалкан"* (драма, 1997), *Демонот од дебар маало* (драма 2006). *Добитник на наградите: „Стале Попов“, „11 Октомври“, „Стериина награда“ (двапати), „Војдан Чернодрински“ (шестпати).*

Jagna Pogačnik
HRVATSKA PROZA 2006.

Prošla godina, kada je riječ o hrvatskoj prozi, konačno je počela naznačavati određene promjene. Nakon svojevrsnog zatišja u kojem je sve postalo nekako viđeno/čitano – stvarnosna proza, znana imena i pripovjedni modeli, pisci-novinari i teme rata, tranzicije i kapitalizma na hrvatski način – konačno su iz virtualnih podruma počele izlaziti nove mlade snage književne budućnosti. Bilo je pitanje trenutka kad će se oglasiti nove generacije, koje na sve one teme o kojima pišu predstavnici «stvarnosne proze» gledaju iz drugog kuta, iz vrlo jednostavnog razloga jer su kad se sve to događalo bili djeca.

Prava bujica knjiga koja se pojavila unatrag nekoliko tjedana ukazuje na indikativnu činjenicu kako su posljednjih godina najveće rasadište književnih talenata očito bili - blogovi. Već i kratak uvid u bespuća pisane riječi razasute po njima ukazuje na neviđenu živost, što dakako uvijek ne znači i kvalitetu, dapače, ali iznenađuju i podaci o velikoj posjećenosti/čitanoosti, kao i velikom broju ostavljenih postova upravo na tzv. književnim blogovima.

Posve je očito kako je nedostatak časopisa za kulturu i književnost (ili barem njihov prilično neuhvatljiv ritam izlaženja) nadoknađen virtualnim poligonima za vježbanje novih spisateljskih imena. Za sada ne možemo govoriti o ozbiljnom trendu, ali neke su stvari ipak vrlo indikativne. Na policama knjižara, tako, odnedavno se može kupiti nekoliko ukoričenih izdanja proze koja je nastajala na blogovima. Za sada među njima definitivno odskače Vlado Bulić, a njegov roman *Putovanje u srce hrvatskoga sna*, iako stilski nesavršen, svakako je nova stranica hrvatske proze jer temama devedesetih i nultih prilazi iz druge optike i daje im nove konotacije. Samo par dana nakon romana pojavila se i knjiga *Pušiona* u kojoj je u tiskano izdanje prenesen njegov iznimno čitan istoimeni blog. Kao po dogovoru još je četiri (i to ugledna) nakladnika objavilo bloggersku prozu Zrinke Pavlić, Damira Markulja, Daria Rukavina i Igora Kokoruša. S prozom druge dvojice, čija je odlika ležernost, čitkost i duhovitost, svakako valja računati u domeni budućnosti fictiona, dok je Zrinka Pavlić sjajna u non-fictionu.

Kako je očito vrijeme za promjene u hrvatskoj prozi svjedoči još jedna skupina mladih pisaca koja se nije grupirala oko bloga, već oko manifesta, što se doista nije dogodilo već duže vrijeme. Riječ je o osam autora u rasponu od 18 do 28 godina koji se nazivaju *Eventualistima*, imaju

provokativan i drzak manifest u devet točaka i upravo su objavili zajednički zbornik "*Nagni se kroz prozor*". Pišu jednostavne kratke priče s temama iz urbane svakodnevice i kažu da ih ne zanimaju forma i žanrovi, te da žele postati medijski poznati brand. Istovremeno te iste medije ironiziraju, pa na zajedničkim nastupima čitaju priče iza zavjese. Upravo su bili na turneji po Hrvatskoj i Srbiji, pa iako negiraju nasljeđe FAK-a i smatraju ga konzervativnim, čini se da itekako nastoje ići i njihovim stazama. Za sada ih odlikuje mladalačka drskost, ali i poneka doista dobra priča koja tematizira urbanu svakodnevnicu, dakle «stvarnosne» teme, ali bez interesa za političku i socijalnu zbilju, što je bila glavna odlika njihovih prethodnika. Uglavnom, očito je kako su nove generacije svoju «platformu» ulaska na scenu prilagodile vremenu, ne obazirući se puno na lošu logistiku književnog stvaranja; kad već nema klasične logistike, razmišljaju debitanti, stvorit ćemo drukčiju i novu.

2006. godina, također, bila je godina nekoliko proznih iznenađenja, vrlo različitih predznaka. Knjiga o kojoj se najviše pričalo ovoga ljeta svakako su bile *Metastaze* potpisana pseudonimom Alen Bović. Ta žestoka proza prozvana «hrvatskim Trainspottingom», brza i dinamična, smještena u kvartovski džanki milje, secira hrvatsko društvo i njegove devijacije, a intrigantnost nije nestala ni kada se iza pseudonima razotkrio zagrebački ginekolog Ivo Balenović. Iako se sumnjalo i na neke etabliraniye pisce (poput Radakovića), tragovi su otpočetak nekako vodili prema liječničkom miljeu. Zbog tematike i dinamike *Metastaze* uskoro očekuju i kazališna i filmska adaptacija.

Drugo ovogodišnje iznenađenje priredio je dugogodišnji novinar i filmski kritičar Dražen Ilinčić koji svojim debitantskim proznim djelom *Berlinski ručnik* otvara novu stranicu gay proze u Hrvata. Njegov roman poprilično je uzburkao medijsku javnost zbog vrlo eksplicitnih opisa seksa, kao i pionirskog rada u još uvijek marginalnoj tematici, jer se *Berlinski ručnik* doista može smatrati prvim hrvatskim gay-romanom.

Više nego pozitivno ove je godine iznenadila i pobjednica AGM-ovog i "Vijenčevog" natječaja za najbolju prozu, Olja Savičević Ivančević. Njezina prozna zbirka *Nasmijati psa* jedno je od većih osvježanja ovogodišnje produkcije. Autorica se bavi vrlo širokim spektrom tema, među kojima dominiraju one odrastanja, a sve provlači kroz nenametljivu mediteransku vizuru i puni pop kulturnim referencama.

Iako dijametralno suprotnim proznim rukopisom, ove je godine ugodno iznenadila još jedna spisateljica – Ivana Sajko. Poznata kao dramska spisateljica i svoj je roman *Rio bar* zamislila scenskom logikom. Polifonija

glasova, unutarnji monolozi, vruće teme domaće zbilje i promišljen autorski koncept odlike su njezina romana.

Ne znam je li to također bilo iznenađenje, budući da je Igor Štiks iznenadio još svojim prvim romanom *Dvorac u Romagni*, no njegova *Elijahova stolica* svakako je obilježila godinu koja je iza nas. Dobitnik za sada dvije književne nagrade, taj roman velike teme identiteta i sudbine i uravnoteženog i glatkog pripovijedanja, djeluje kao da ga je napisao neki europski klasik, a ne dvadesetdevetogodišnji Štiks, jedan od najozbiljnijih predstavnika mlađe proze kojeg nimalo nije dodirnuo FAK i njegove prioritetne teme.

Ovoga ljeta hrvatska je proza svakako bila i u znaku vampira, kako glasi naslov odličnog romana Borisa Perića, autora i u ranijim zbirkama priča sklonog fantastičnom, okultnom i snovitom. U poplavi inozemnih naslova koji istoj tematici prilaze iz komercijalnog kuta, Perićev je roman kroz vampirsku temu ispisao znakovitu metaforu domaća svakodnevice. U telegrafskom prisjećanju na proznu godinu koja je iza nas svakako valja podjestiti na još nekoliko naslova vrijednih «izdvajanja». Ove se godine čitao Ivica Prtenjača («*Dobro je, lijepo je*») i njegov «mirni» roman iz svakodnevice. Gordan Nuhanović («*Posljednji dani panka*») i Josip Mlakić («*Psi i klaunovi*») suvereno su potvrdili svoja mjesta na zemljovidu hrvatske proze, Miljenko Jergović («*Ruta Tannenbaum*») objavio je još jedan «veliki» roman izvrsne teme, Jurica Pavičić («*Crvenkapica*») okušao se u još jednom korektnom i napetom trileru, Miroslav Mićanović («*Zapadni kolodvor*») ponudio je suptilan nastavak hvaljenog «*Trajekta*», Rade Jarak («*Enciklopedija očaja*») ponovo je pokazao kako je različit od konteksta, Vedrana Rudan («*Crnci u Firenci*») donekle je popravila dojam nakon «*Ljubavi na posljednji pogled*» itd.

U kategoriji podbačaja godine također ima više konkurenata. Među njima je svakako dobitnik VBZ-ove nagrade za najbolji neobjavljeni rukopis, Hrvoje Šalković, koji nije podbacio s obzirom na samoga sebe, jer se radi o debitantu, već njegov roman *Pravi se da ovo nisi vidio* jednostavno djeluje pretanko u odnosu na vrijednost nagrade. Najočekivaniji drugi roman, onaj Renata Baretića *Pričaj mi o njoj*, iako komercijalno dobro prolazi, pomalo je razočarao izvedbom inače sjajne priče, a u ovoj bi se kategoriji mogao naći i Davor Špišić čiji je roman marketinški nabrijan kao roman o 1991. u Osijeku, iako je tome posvećeno tek nekoliko središnjih stranica.

Sve u svemu, 2006. je godina pokazala kako postoji vrlo potentna srednja generacija pisaca kojoj su se konačno negdje za petama počeli nazirati mlađi, o kojima ćemo, nadam se, više pisati u godinama koje slijede. Prozna

sezona bila je obilježena raznolikom ponudom, posve različitim žanrovima i jednako tako raznolikom kvalitetom:

Igor Štiks, Elijahova stolica, Fraktura, Zaprešić 2006.

Richarda Richtera, pedesetogodišnjeg pisca, potraga za identitetom i istinom o vlastitu postojanju, odvodi u Sarajevo 1992. u kojemu upravo bijesni rat. Putovanje vlastitim korijenima glavnog će junaka obogatiti jednim pravim prijateljstvom i jednom pravom/kratkim ljubavi. Štiksova je «Elijahova stolica» kompleksan roman koji uz sve to ne gubi na tempu pripovijedanja i svojevrsnoj ležernosti i čitkosti. Ne slučajno, napisan na obrisima antičkih tragedija, Štiksov je roman suvremena tragedija u kojoj subina Richarda Richtera i njegove obitelji, kao i sudbina Sarajeva, nije pojedinačan primjer. Štiksov tragični junak i tragična krivnja, naime, imaju snažnije i šire konotacije od pojedinačnih sudbina. Richterova je spoznaja o očinstvu, o vlastitoj promašenosti, ne samo spoznaja o laži s kojom je živio i koja je postala njegovom istinom, nego i laži svega onoga što jest. Prije svega to je roman o slučajnosti i sudbini, o koincidencijama koje nismo spremni na vrijeme prepoznavati kako bismo spriječili tragediju, ali i roman o pojedinačnim sudbinama i njihovoj uronjenosti u onu opću, povijesnu. Odabравši «veliku temu Štiks nije zanemario ni formalnu stranu svoga romana. Njegovo pripovijedanje teče glatko i postupno, bez grešaka i sa snažnom metatekstualnom sviješću.

Ivana Sajko, Rio bar, Meandar, Zagreb 2006.

«Rio bar», prvi roman uspješne dramske spisateljice, mišljen je scenskom logikom; prva pripovjedačica ona je koja piše «Osam monologa o ratu za osam glumica odjevenih u vjenčаницe». No, to je okvir iza kojega se uvode drugi pripovjedački glasovi; jedan od njih u roman će konstantno uvoditi temu rata, drugi pripada tajanstvenoj ženi koja negdje u gradići kraj mora provodi vrijeme u Rio baru i koja će u roman uvesti neuralgične teme hrvatske tranzicije. Kad se na kraju ta polifonija ženskih glasova, u čije su struje svijesti upleteni i neki drugi, stopi u jedan glas postaje jasno kako je prividni košmar i «nered» promišljena i svjesna gesta. Svijet iz kojega pripovijedaju/optužuju glasovi ovog romana onaj je koji je autorica skupila na kraju knjige u dodatku «Bilješke o ratu» koji se bazira isključivo na dokumentarnoj građi. «Rio bar» funkcionira i kao mali repetitorij raznovrsnih umjetničkih praksi, spoj naizgled nespojivih žanrova, začinjjen britkim i oštrim stilom. Ne samo promišljeno odabranim citatima u dokumentarističkom dodatku, već i cjelokupnim romanom Ivana Sajko

neskriveno daje do znanja kako je zanima (i) politika, kako je njezin prozni tekst političan u onome smislu za koji bi možda najbolje odgovarala oznaka svojevrsnog, čak avangardističkog aktivizma.

Miljenko Jergović, Ruta Tannenbaum, Durieux, Zagreb 2006.

Naslovna i glavna junakinja Jergovićevog romana mlada je zagrebačka Židovka koja je u vrijeme deportacije u konc-logor imala samo petnaest godina, ali je u svome kratkom životnom vijeku proživjela cijeli jedan život kazališne zvijezde i velikog glumačkog talenta. Podatak koji pronalazimo u Appendixu romana otkriva nam kako je Jergović prvotno imao nakanu napisati stvarnu biografiju slavne i nepravедno zaboravljene Lee Deutsch, ali se na koncu odlučio za svojevrsnu zamjensku biografiju No, iako u središtu jest priča o Ruti Tannenbaum, Jergović je, dakako, i dalje sklon digresivnosti koja u njezinu priču upisuje priče i sudbine drugih, te ulančava fabulu, dajući joj žanrovska obilježja koja daleko nadmašuju linearnu fikcionalnu biografiju. Preko glavne junakinje, Jergović će duboko zarezati u tkivo predratnog Zagreba, i to mnogih njegovih slojeva, a sa svakim uvedenim likom donijet će novu priču koja ulančava onu glavnu, ali je i nadopunjava i nijansira. Zagreb je grad koji je Rutu Tannenbaum objeručke prihvatio kao hrvatsku Shirley Temple, ali i vrlo brzo zaboravio nakon naredbe o žutoj zvijezdi, zbog čega će Ruta, njezini roditelji i stotine drugih zagrebačkih Židova postati »nevidljivi«. Roman je, tipično jergovićevski, punjen i brojnim digresijama koje se ovog puta tiču židovske tradicije, kao i sentencioznim poentiranjem.

Vlado Bulić, Putovanje u srce hrvatskog sna, AGM, Zagreb 2006.

Vlado Bulić pod pseudonimom Denis Lalić ispisuje iznimno čitan blog »Pušiona, a Denis Lalić je i glavni junak njegova prvijenca. »Putovanje» tako donosi razvoj Denisa Lalića od ranih dana, preko školovanja u Splitu, studija u Zagrebu, sve do zaposlenja na internet portalu i trenutka kad kuca na vrata uspješnosti koja se manifestira novim i ozbiljnijim poslom menadžera, stalnom curom i stanom u centru grada. Ili, putem narkotika, to izgleda nekako ovako – od trave, preko bombončića, do koke. »Rast i razvoj» Bulićeva Denisa Lalića praćen je iznimno uvjerljivim seciranjem političkog i socijalnog backgrounda na kojem se odvija, satirična je to i opako kritička slika Hrvatske devedesetih i nultih sa smislom za »stvarnosno» filtrirano kroz junakovu optiku. Bulić je jednako kritičan prema važnijim neuralgičnim političkim točkama devedesetih, kao i prema postavkama kapitalizma na domaći način, od onih koje se tiču naglog prelaska iz političkog u žuto

novinarstvo, do apsurdnosti u tvrtkama s engleskim nazivljem i balkanskim načinom rada. Njegovo je «Putovanje», bez kronološkog slijeda i linearne fabule, strukturirano prije tehnikom linkanja, uvjerljiv vodič kroz devedesete i nulte iz tipične generacijske pozicije.

Boris Perić, Vampir, Naklada Ljevak, Zagreb 2006.

Pripovjedač romana je urednik u jednoj nakladničkoj kući koji nakon prijetnje samoproглаšenog pisca kojem je odbio rukopis, ulazi u neobičnu i napetu avanturu u kojoj vampiri postaju njegova opsesija, sve do posvemašnje identifikacije. Motiv vampirizma zapravo ovdje je snažna metafora o stanju društva u kojem živimo i njegovom moralnom rasulu. Priča o psihijatrijskim pacijentima koji boluju od Renfieldova sindroma, vampirska ubojstva u Zagrebu, raskrinkavanje prljave liječničke rabote koja potiče zlo i nasilje u korist znanstvenih istraživanja i scene pokolja na samome kraju, sve su to elementi napete fabule s kriminalističkim elementima, koja je nadopunjena tipičnim signalima horora i njegove prateće atmosfere. No, paralelno s glavnom fabularnom dionicom o istarskom vampiru Juri Grandu, Perić u «Vampira» uvodi i mnoge druge dimenzije. Zanimljiviji je dio, svakako, stalno intertekstualno i citatno povezivanje s književnim prethodnicima koji su se u svojim djelima, direktno ili indirektno, bavili tom temom. «Vampir» je tako gotovo mali književni repertorij mračne atmosfere i vampirske tematike, u rasponu od Byrona, Goethea, Trakla, Rilkea ili Baudelairea, nezaobilaznog Stokera, do Kinga, pri čemu se Perić iskazuje kao književni znalac, informiran i senzibiliziran za tu tematiku.

Olja Savičević Ivančević, Nasmijati psa, AGM, Zagreb 2006.

Priče zastupljene u proznom prvijencu Olje Savičević Ivančević sazdane su od slika iz djetinjstva i slika iz sadašnjosti, provučene kroz filter specifičnog humora, mediteranske atmosfere i začudnosti koja svoje korijene povremeno vuče iz logike apsurdna. Uglavnom se zbivaju u neimenovanom gradu uz more, što im daje određenu vrstu mediteranskog šarma, ali i mogućnost rabljena lokalnog leksika, i tematiziraju naizgled obične, vrlo urbane situacije. Velik je dio njih posvećen odrastanju, koje se sagledava i iz pozicije odrasle pripovjedačice svjesne njegovih iluzija. Sraz mladalačke i dječje nevinosti i nezaustavljivosti protoka vremena s tragedijama koje donosi kasniji život, ali i naglašeni pomalo crni humor, odlika je ovih prilično precizno konstruiranih i ekonomičnih priča. U njihovoj se podlozi često osjeća nasljeđe popularne kulture, referiranje na filmske žanrove kao što su

film ceste ili film noir, na strip po čijoj logici neke od njih funkcioniraju. Neke priče iz ove debitantske zbirke funkcioniraju posve u modelu fantastike, no ne kao modelu bijega od zbilje, već više «prepakirane» njezine kritike. Detalji postaju okosnicom priča u kojima se iza maske humora i apsurdna krije zapravo vrlo romantična pripovjedačica.

Rade Jarak, Enciklopedija očaja, Fraktura, Zagreb 2006.

«Enciklopedija očaja», podnaslovljena kao triptih o nestajanju, nastala je na osnovu poznatih predložaka - Orwellovog biografskog teksta «Kataloniji u čast», priče «Nešto se dogodilo» D. Buzzatija i trećeg dijela «Staklenog grada» P.Austera. Baš kao što je riječ o poetički posve različitim autorima predložaka, tako i Jarkove tri proze iskušavaju različite pripovjedne strategije u kojima se, ipak, prepoznaje nit poveznica zbog koje i mogu stajati jedna uz drugu. «Rekvijem za Kataloniju» vodi nas u vrijeme španjolskog građanskog rata, gdje se svojom voljom našao britanski novinski dopisnik Eric Sinclair koji na svojoj koži, osim ranjavanja, iskušava i sve posljedice političkih spletki zbog kojih vrlo brzo nestaju početni ideali. U drugoj prozi «Neočekivano Venecija» izmjenjuju se esejistički dijelovi vezani uz taj grad, s onima koji se tiču odrastanja i razvoja pripovjedača. Treći je pak dio američka priča o slavlom književnom kritičaru koji nakon tajanstvenog pronalaska književne ostavštine jednog davnog školskog kolege ostavlja dobro plaćeni posao u novinama i slavu i odlazi na putovanje bez cilja i odredišta. Sve tri proze povezuju, osim smisla za detalj u posve različitim kontekstima i pogođene atmosfere, neočekivani i otvoreni završeci i iskliznuća u prostore tajanstvenog i nedokučivog.

Ivica Prtenjača, Dobro je, lijepo je, Profil, Zagreb 2006.

Glavni junak tridesetčetverogodišnji je samac, pjesnik koji seli iz Rijeke u Zagreb jer je dobio posao u jednoj knjižari, te tako riješio svoje egzistencijalne muke, i zove se – Ivica. Prtenjačin je Ivica svojevrsan intelektualac našeg doba, vrlo tipično određen tranzicijskom i postranzicijskom zbiljom. Roman se zbiva tijekom samo par mjeseci lvičine prilagodbe na novi grad, novu sredinu i novi posao i fokusira prije svega usamljenost i nepripadnost kao ono što je ostalo nakon što su neki drugi egzistencijalni problemi riješeni. Roman pisan u prvome licu presijecan je ekskursima u prošlost, no tek kao kratkim i fragmentarnim skicama o nekim događajima ili likovima iz mladosti. Prtenjačin roman u kojem čak ni afera s maloljetnicom ne pretendira na skandal i spektakl, već je toliko «normalna» da tek naknadno shvatite kako je tu posijano zrnice «neobičnosti», pismen je

i stilski izbrušen roman u kojem se na trenutke prepoznaje i pjesnička ruka. Jedan pisac koji rješava egzistenciju, jedna sekvenca iz njegova života, bez puno pametovanja i želje da se u prvome romanu pokaže sve što se zna, rezultira čitkim i životnim romanom u kojem se prepoznaje i generacijska dimenzija. Ovaj je roman skica jedne svakodnevice koja je neobična u svojoj običnosti, pa i tipičnosti.

Renato Baretić, Pričaj mi o njoj, AGM, Zagreb 2006.

Drugi roman Renata Baretića, autora uspješnice «Osmi povjerenik», zbiva se u Splitu 1993. godine, gdje se na sudskom hodniku susreću odvjetnik Tomo Kriste i novinarka Anita Čelan, te nakon nekoliko neformalnijih susreta započinju neobičan i mučan preljubnički odnos. Kriste je suprug nacionalne heroine, novinarke koja je taj status zadobila svojim ratnim izvještajima iz neimenovanog slavonskog grada u kojem se lako prepoznaje Vukovar i vodi se na popisu nestalih i zatočenih. Suprug Ivana Kriste u trenutku kad započinje svoju vezu s Anitom izgubljen je i očajan čovjek koji je rodnu Slavoniju zamijenio Ivaninim Splitom, gdje se kreće u koordinatama odvjetničkog posla, brige za njihovu kćerkicu i mučne atmosfere nedjeljnih ručkova kod Ivanine obitelji. Ljubavni trokut koji se razvija bez trećega, odnosno uz neprestanu sjenu nade da je Ivana negdje živa i straha da je mrtva, ta «imitacija života» fokusira intimne drame na pozadini velikih vanjskih, ratnih zbivanja. U ljubavnu priču Tome i Anite upliću se i brojni drugi «vanjski» faktori kojima Baretić pokušava ocrtati atmosferu s početka devedesetih. Baretić je i ovdje zadržao osjećaj za jezičnu karakterizaciju likova (Tomina «slavonština» vs. Anitin urbani splitski govor), kao i vještinu konstruiranja dijaloga, koji čine prevladavajući dio romana.

Miroslav Mićanović, Zapadni kolodvor, Meandar, Zagreb 2006.

Knjiga priča Miroslava Mićanovića drugi je dio duologije «Jednosmjerna ulica», nastale na osnovu kolumni-priča koje je autor objavljivao u tjednom ritmu na stranicama «Jutarnjeg lista» od 2001. do 2003. godine, nadopunjenih jednom, završnom pričom «Performer». Prvi je njezin dio zbirka «Trajekt» (2004) koja je već ranije potvrdila kako je riječ o osobenom proznom rukopisu koji uvelike nadilazi jednodimenzionalnost novinskih stranica na kojima je objavljivao. Mićanovićeve su priče fluidno žanrovsko presjecište kratke priče, pjesme u prozi i eseja, njihovo su polazište mali detalji svakodnevice, sitne krhotine prošlosti, mnoštvo detalja ponekad vidljivih samo iznimno senzibilnom promatraču. Ali oni ne ostaju samo pribilježena, statična slika već polazište za bogato ulančavanje asocijacija, prilaženje

svijetu i tekstu s raznih strana, za približavanja i udaljavanja, mijenjanja perspektive, kao i ispisivanja posve intimnih dvojbi i strahova. Primarna pripovjedačka pozicija ona je promatrača koji bilježi viđeno i pretapa doživljeno u tekst; viđeno je polazište za lucidno promišljanje i upitanost. Formalno, riječ je o fragmentarnom pripovijedanju u kojem se isprepliću privatno i javno, intimistički zapisi sa onima »zbijskim«

Sanja Lovrenčić, U potrazi za Ivanom, Autorska kuća, Zagreb 2006.

Sanja Lovrenčić napisala je biografski roman o književnici Ivani Brlić Mažuranić za što je svakako bilo potrebno i dugogodišnje arhivsko istraživanje koje mu je prethodilo. No, »U potrazi za Ivanom« ne funkcionira kao suhoparna biografija, već se paralelno s osvjetljavanjem nekih od najvažnijih točaka Ivanina života (udaja, objavljivanje prve knjige, pisanje »Priča iz davnine«, rođenje najmlađe kćeri...), uobličava i dnevnik pisanja same biografije. U tome susretu dviju umjetnica, rasvjetljava se Ivanin odnos i razapetost između književnosti i obitelji, pa se »priča o umjetnici isprepliće s pričom o ženi, o normama, uzusima i očekivanjima društva u vrijeme njezina života«, kako zapisuje urednica knjige Anita Peti Stantić. Lovrenčićeva vješto uspostavlja paralelizam vanjske zbilje s unutrašnjim svijetom spisateljice koja je bila sklona povremenim depresijama, prije svega zbog svijesti o nemogućnosti usklađivanja svoga unutarnjeg svijeta sa zahtjevima vanjskog, a to je dimenzija koju ova biografija najviše i naglašava. Knjiga je, naime, dinamički strukturirana tako da se u njoj prepliću sadašnjost i prošlost, ulomci iz pisama koje je Ivana Brlić Mažuranić pisala svojim bližnjima, sa ulomcima koji bilježe sve etape potrage za Ivanom koje je prošla Sanja Lovrenčić kako bi napisala ovu literarno uobličenu biografiju.

Andrej Nikolaidis, Sin, Durieux, Zagreb 2006.

Kao i svoju prethodnu knjigu, provokativan roman »Mimezis« u kojem se nemilosrdno razračunavao s crnogorskim duhovima prošlosti, ovaj crnogorski književnik mlađe generacije i svoj je novi roman objavio kod zagrebačkog nakladnika. Glavnog junaka Konstantina na početku romana zatičemo kako čita crne kronike i knjige o serijskim ubojicama, mjesto radnje je Ulcinj, no atmosfera romana je od samog početka poprilično irealna. Nikolaidisov junak svodi račune prošlosti – loš odnos s roditeljima, »krivnja« iz djetinjstva zbog pogibije starijeg brata, majka koja mu je prije smrti preko doktora zabranila pristup, otac kojeg od tada nije vidio. Sve je to prelomljeno kroz svijest pripovjedača u 1. licu i pripada reminiscencijama, a

pripovijedanje se odvija u 24 sata, jednom danu i noći obilježenom razbuktalim požarom. «Sin» se snažno pozicionira prema kulturi očeva, kao zatečenom stanju, a svim muškim likovima daje uloge očeva i sinova zaključujući kako je “armatura cijelog čovječanstva zasnovana na oceubojstvu”. Specifičnim stilom, sklonim brojnim improvizacijama i esejiziranjima, kao i brutalnom humoru, nudi provokativnu temu, ovoga puta manje uronjenu u prepoznatljive «zbiljske» koordinate, kojom zapravo problematizira zlo u čovjeku. Nikolaidis, naime, oceubojstvo sagledava kao jedan od uvjeta odrastanja i sazrijevanja. Kraj knjige nadopunjen je i zanimljivim soundtrackom za čitanje «Sina».

Jagna Pogačnik (Zagreb, 1969), književna kritičarka i prevoditeljica. Književne kritike, eseje i rasprave objavljuje od 1989. u brojnim novinama i časopisima, te na Hrvatskom radiju i Hrvatskoj televiziji. Od 2000. godine stalna je književna kritičarka zagrebačkog Jutarnjeg lista gdje tjedno prati domaću proznu produkciju. Objavila izbor iz hrvatske fantastične proze *Prodavaonica tajni*, 2001., knjigu sabranih književnih kritika *Backstage*, 2002., izbor iz nove hrvatske proze *Seks&grad*, 2004., izbor *Najbolje priče* 2005., 2006. i knjigu sabranih kritika *Proza poslije FAK-a*, 2006. Prevodi uglavnom suvremene slovenske prozaike za što je 2000. godine nagrađena međunarodnom nagradom "Kulturkontakta" iz Beča. Članica je Hrvatskog društva pisaca, Hrvatskog društva književnih prevoditelja, Hrvatske zajednice samostalnih umjetnika i Matice hrvatske.

Jasna Ristovski

JESENJE - ZIMSKA SEZONA U BEOGRADU

Kratak osvrt na repertoar klasične („ozbiljne“, ili, najbolje rečeno – umetničke) muzike u Beogradu, u periodu od septembra 2006. do aprila 2007. godine, neminovno otkriva samu šarolikost, odnosno raslojenost korpusa ljubitelja umetničke muzike, pa i samih profesionalaca u ovoj oblasti. BEMUS kao naistaknutija manifestacija i osobeni praznik umetničke muzike, obuhvatio je svojim programom avangardnija umetnička strujanja nego što je to uobičajeno. Treba istaći *Balet za život* Morisa Bežara i nastup Meredith Monk. Kombinacija standardnog klasično – romantičarskog repertoara u interpretaciji vrhunskih izvođača i osvrta na savremena strujanja predstavljala je pravi impuls za odziv stare i neke novije publike. Ipak, mora se primetiti da je Meredith Monk ličnost čiji je umetnički koncept (poetika) predstavljao avangardni eksperiment sedamdesetih godina prošlog veka. U današnje vreme ona je institucija, a nova dela razvijaju bazične stilske postavke i metode, otvarajući vrata postmodernističkom eksperimentu sa semantičnošću sinergije različitih umetnosti. Broj ljubitelja njene muzike u Beogradu je veliki, a, ukoliko razmotrimo sastav publike, moramo da primetimo da je veliki broj mladih privučen njenim radovima u kojima koketira sa popularnim, zamagljujući granicu između repetitivnosti minimalizma i prijemčivosti alternativnijih oblika popa.

Balet za život Morisa Bežara – predstava kojom je zatvoren prošlogodišnji BITEF i otvoren BEMUS, predstavljao je još otvoreniji izazov pristalicama konzervativnije struje u našim muzičkim krugovima. Muzika grupe Queen je kombinovana sa odlomcima iz Mocartovih kompozicija sa nedvosmislenim značenjem – narativnu potku dela predstavlja omaž rano preminulim genijima, a impuls za nastanak dela je predstavljala smrt Jorga Dona, bivšeg člana trupe Morisa Bežara. Bežarov koreografski izraz je takođe odavno postao kulturni obrazac u savremenoj umetničkoj praksi, postmodernistički u svojoj osnovi. Za razliku od izvorne američke postmodernističke struje koja je svoj koncept bazirala na upotrebi svakodnevnih pokreta i odricanju od narativne komponente (kao reakcija na modernističke sveobuhvatne vizije slobodnog plesa autentičnog vokabulara i stila kao medijuma prenošenja dublje poruke), postmodernizam savremenog plesa se ogleda u samoj poetici koreografa – spajanju nespojivog – klasične škole, tekovina modernizma, popularnih elemenata, akrobatike.. Bežar nije izuzetak u tom smislu, ali je njegov stil prepoznatljiv, izdiferenciran i neponovljiv. Ipak, sama ideološka potka njegove poetike je u osnovi modernistička, a formira

je težnja za prenošenjem autentičnog iskustva upotrebom originalnog izdiferenciranog stila. Nemoguće je ignorisati i elemente kemp performativnosti u njegovom delu. Kemp, kao način komuniciranja značenja, prevazilazi vremenske i stilske okvire. Laž koja govori istinu, kemp, poput znaka navodnika, svojom naglašenom eksplicitnošću sa elementima kiča, ostavlja svoj pečat „druge“ priče, izvan onoga što vidimo, ignorišući barijere između populističkog i vrhunske umetnosti. Balet za život je nedvosmisleno predstavljao osveženje za beogradsku publiku, ali, postavlja se pitanje iščitavanja ovog dela, u poststrukturalističkom smislu. Postmodernizam kao igra označitelja, za razliku od elitističke modernističke izolovanosti, otvara vrata široj publici, poigravajući se sa recepcijom. Tako je i *Balet za život* za nekoga neoprostivi populistički kič.

Ipak, avangardnija ostvarenja su, kao što je to uobičajeno, uglavnom rezervisana za BITEF, tako da je i ovogodišnji BITEF, četrdeseti po redu, otvoren predstavom kanadske koreografkinje Marie Chouinard, u izvođenju njenog ansambla.

Marie Chouinard je jedna od najpoznatijih savremenih koreografa. Svojim avangardnim delima iz sedamdesetih i osamdesetih godina učestvovala je u pomeranju granica performansa. U kasnijim koreografijama okrenula se postmodernističkom preosmišljavanju različitih uzora. U predstavi *bODY rEMIX* korišćena su različita ortopedska sredstva a, prema rečima Marie Chouinard, poput Bachove muzike koja predstavlja umetnost oslonjenu na najrazličitije polifone postupke i proces rešavanja kompozicionih problema, tako je i upotreba predmeta koji sputavaju slobodu pokreta svojevrsan umetnički zadatak za razmišljanje. Muziku za *bODY rEMIX* komponovao je Louis Dufort, mladi kanadski autor čija se dela pre svega oslanjaju na dramaturšku i ekspresivnu spregu muzike i pokreta. Njegova interpretacija Bachovih *Goldberg varijacija* u izvođenju Glena Goulda bazirana je na elektronskim intervencijama – od noisa do različitih intervencija sa motivima iz varijacija koji su korišćeni kao semplovi, izmenjeni i kombinovani, stvarajući spoj Bachovih odlomaka i savremene elektronske muzike. Dufortova interpretacija Bacha bazirana je na novom vidu polifonije, kombinovanja i preplitanja repetitivnih muzičkih tokova kreiranih elektronskim putem, sa zvučnim semplovima iz Bachovih *Goldberg varijacija*. Koreografija prati muziku originalnom interpretacijom klasičnih baletskih elemenata, uklopljenih u autentični stil Marie Chouinard. Za nju je ples poput rituala, specifičan jezik naglašene ekspresivnosti.

Beogradska filharmonija u 2006/2007. predstavila nam je na originalan način osmišljenju i povezanu čitavu koncertnu sezonu. Svaki od koncerata

osmišljen je kao celina objedinjena programskim nazivom koji predstavlja nit koja spaja kompozicije različitih stilskih provenijencija. Prema rečima novog šefa-dirigenta, maestra Doriana Wilsona, akcenat je stavljen na način na koji su veliki majstori svoju muziku protkali najintimnijim i najtananim elementima života – od lepih i prefinjenih do ružnih. Zahvalnost, Zabava, Nostalgija, Kajanje.. – kao univerzalne konstante ljudske egzistencije predstavljaju programsku nit, na specifičan način muzički realizovanu od Beethovena, romantičara, do filmske muzike iz Psiha, Ben Hura, Vrtoglavice... U vreme kada romantičarska ekspresivnost nosi pečat nostalgije, a iskustva avangarde i postmoderne postavljaju pitanje referencijalnosti odnosno autoreferencijalnosti umetnosti, možda jedino filmska muzika predstavlja nit koja muziku povezuje sa romantičarskim snom o imanentnom ekspresivnom kodu muzike koji je u stanju da u slušaocima pobudi određena stanja i emocije. Nov način osmišljavanja i programskog povezivanja koncerata Beogradske filharmonije nije samo marketinški potez, već iskorak u odnosu na tradicionalan odnos prema prezentaciji i interpretaciji umetničke muzike.

Ovaj pokusaj novog načina prezentovanja umetničke muzike, upotpunjen sve boljim kvalitetom izvođenja, rezultirao je izuzetno dobrom posećenošću koncerata Beogradske filharmonije. Ipak, bilo je neophodno napraviti kompromis u vidu kombinovanja kompleksnijih dela – poput Štrausovog *Don Juana* i Debisijevog *Pelleasa i Melisande* sa popularnijim repertoarom, poput svite *Karmen* i filmske muzike. „Komercijalizacija“ muzike, protiv koje se Adorno toliko zalagao, postala je neminovnost u sadašnjem trenutku. Profesionalnim muzičarima je ostavljeno da uživaju u kvalitetu izvođenja i kritikuju prečeste izlete u popularno i, zajedno sa starom koncertnom publikom, pokušaju da se naviknu na novonastalu situaciju.

U pokušaju da jednim pogledom obuhvatim ili barem pokušam da predstavim svoju interpretaciju slike koncertne ponude u Beogradu, nameće mi se jednostavan zaključak – savremena umetnička muzika je gotovo u potpunosti zanemarena, a prezentovanje stvaralaštva kompozitora mlađe generacije je svedeno na minimum.

Osavremenjivanje“ repertoara je uglavnom ograničeno na kompozicije autora neoklasične provenijencije. Neoklasicizam kao rešenje ogleda se i u načinu osmišljavanja umetničkog programa. Ponuda se uglavnom ograničava na ono što u sebi sadrži element poznatog i prijemčivog, osavremenjeno tek toliko da u sebi nosi nagoveštaj savremenog i avangardnog. Da li je u pitanju kič na nivou programske koncepcije? Ukoliko

se podsetimo definicija kiča (od Adorna do Kundere), primetićemo da je njegova osnovna odlika repetitivnosti, konformizam, svedenost na formu. U tom smislu su i dela iz sfere umetničke muzike koja sama po sebi nisu „kič“ preosmišljena na taj način da kod recipijenta stvore iluziju savremenosti i inovativnosti, u isto vreme ponavljajući dobro oprobane recepte koji zadovoljavaju potrebe prosečnog ljubitelja ove vrste muzike.

Prikaz beogradskih dešavanja ostao bi nepotpun bez osvrta na program Madlenianuma, koji tradicionalno neguje saradnju sa renomiranim inostranim umetnicima. Balet *Wolfgang Amade*, realizovan u saradnji sa istaknutim koreografom Renatom Zanelom, predstavljao je izuzetan način obeležavanja Mocartove godišnjice.

Koncipiran u neoklasičnom duhom, obogaćen odjecima avangarnijih faza Zanelinog stvaralačkog opusa, *Wolfgang Amade* je posebna prilika da se naša publika upozna sa aktuelnim evropskim tendencijama. Umesto avangardnijih eksperimenata, Zanelin pristup je baziran na preosmišljavanju tradicije u neoklasičnom maniru negovanja, simulacije i interpretacije. Monoška ekspresija i interpretacija uzora, uz linearan dramaturški tok baziran na poznatim momentima iz biografije, pokazuje bazično neoklasičnu perspektivu. Odlomci iz najpoznatijih Mozartovih kompozicija upotpunjuju utisak.

Sa druge strane, *Travijata* u režiji Jurija Aleksandrova približava poznatu romantičarsku operu mlađim generacijama savremenim rediteljskim postupkom. Relocirajući naraciju u savremeni ambijent, neminovno dobijamo dualizam muzike i vizuelnog. Dok je sa jedne strane opera atraktivnija mlađim generacijama, za razliku od Bežarove koncepcije ne nailazimo na autorski otklon i preosmišljavanje, ili rekontekstualizovanje tradicije kao u baletu *Wolfgang Amade*. Avangardnost rediteljskog postupka, uz neizbežne odjeke popularnih modela i gotovo „filmskih likova“ nude neiscrpnu inspiraciju u savremenom maskulturnom društvu.

Naravno, teorija i kritika predstavljaju neophodan kontekst i kontrapunkt u sferi umetnosti. Nažalost, mali broj ljubitelja muzike, pa i dobar deo profesionalnih izvođača i muzičkih pedagoga je svestan uloge teorije u postmodernističkoj umetničkoj praksi. Kritika više nije monološko i nedvosmisleno procenjivanje rada pojedinih kompozitora i izvođača, niti uzlet na krilima inspiracije, potaknut „neobjašnjivim“ svojstvima muzike kao najčistijeg jezika emocija, u Šopenhauerovskom smislu. Teorija je takođe igrač i saučesnik u svetu umetnosti, a poput postmodernističkih knjiga, filmova i kompozicija, i ona postavlja pitanja svojih granica i pozicija, zauzimajući autoreferencijalni pristup. U tom smislu, od neprocenjivog su

značaja nova izdanja – knjige *Opera u doba medija* muzikologa Jelene Novak i *Doksid s-Tiu/4* dramaturga i teoretičarke umetnosti Ane Vujanović. *Doksid s-Tiu/4* je rasprava o teoriji u sferi izvođačkih umetnosti, ali teoriji shvaćenoj kao praksa, teoriji koja polazi od sopstvenih granica i rada sa svojim diskursom. Opera u doba medija razmatra postistoriju opere u doba medija, od Ajnštajna na plaži Filipa Glasa kao prelomne tačke.

U pokušaju da napravim spomenuti presek, ili pokušaj interpretacije beogradskog muzičkog života, nisam posvetila veliki prostor nastupima velikih imena – poput pijaniste Borisa Berezovskog, ili Šlomo Minca. Uglavnom sam se fokusirala na one aspekte „koncertne ponude“ koji su usmereni na novinu i preosimšljavanje – bilo na nivou dela, ili koncepcije programa. Naravno, savremena interpretacija takođe nudi brojne mogućnosti slobodnog dijaloga sa uzorima, u slobodnom potmodernističkom poigravanju sa muzičkim „tragovima“. U tom smislu bih izdvojila nastup našeg pijaniste Aleksandra Madžara. Posle resitala u Francuskoj i Italiji održanih tokom leta, Aleksandar Madžar se beogradskoj publici predstavio programom širokog stilskog dijapazona – od Beethovenovih *Dijabeli varijacija* do Ravelovog *Gaspara noći* i Schoenbergove *Svite op.25*.

Interpretacija *Dijabeli varijacija* može se nazvati avangardnom. Kao jedno od retkih Beethovenovih dela u kojem je prisutna parodija, *Dijabeli varijacije* predstavljaju neprevaziđeni model analitičkog odnosa prema uzoru (*Dijabelijevom valceru*). Madžar je Beethovena lišio standardne dramske ekspresivnosti. Uobičajene dinamičke gradacije zamenjene su diskretnim dinamičkim senčenjima.

Analitički i parodijski element varijacija akcentovan je ovim izvođenjem, dok je nedostatak beethovenovske dramatike kompenzovan apartnošću interpretativnog diskursa.

Na samom kraju, upisala bih i trag svoje interpretacije prikazom i komentarom. Beogradska koncertna ponuda je nesumnjivo izmenjena i obogaćena sve češćom saradnjom sa inostranim umetnicima koja se, naravno, reflektuje ne više nivoa. Dok sa jedne strane možemo posmatrati pokušaj „popularizacije“ umetničke muzike ili, bolje rečeno, njenog ponovnog „iščitavanja“ u sadašnjem trenutku, avangardnija umetnička ostvarenja su ipak ostala izazov za mali broj „stručnjaka“. Tako i postmodernizam nije izbegao modernistički elitizam, ostavljajući ipak mogućnost brojnijih interpretacija i ne negirajući mogućnost raznovrsnosti recepcije i rekontekstualizacije.

Marija Knežević
ČISTI PAMUK

*“Ali pesnik ne zna šta dalje –
a ljudi se više ne boje...”
(Vladimir Holan, “Noć sa Hamletom”)*

Scenario je deprimirajuće poznat. Ponavljanje ubija lagano. Način na koji se odnosimo prema događaju - marketinški, odnosno “normalno” - obavezna istost postupka ukida mogućnost prethodećeg događaja. Nema mesta za vizije, svedeni smo na reakciju. A da bi ona bila uspešna, budući da je samo uspeh je legitiman, mora biti repriza. Prepoznatljivost, uigranost, isključiva pragmatičnost nasuprot iznenađenju, novom ili iluziji novog, nenadanoj radosti, bolu. Sve što živi - živi jednu matricu. Tako je sigurnije, korisnije. Inteligentni vladari nastoje da matrica bude udobna. Ulažu u organske materijale, arome i šumove koji zabašuruju stres. Izvikana dinamika savremenog življenja zapravo je jedna neprekidna uspravanka. San čoveka je da što duže drema.

I onda, šta radi umetnost kad se ukupno stanovništvo pretvorilo u proletere svih zemalja ujedinjene pospanošću uz televizore, kompjutere, pilule, pivo u sve većim bocama, monotone poslove i uniformne snove o ostrvima i palmama? Šta radi umetnik u vremenu kada se umetnost preživljavanja nametnula svom snagom diktatorske usamljenosti? O čemu peva pesnik uteran u taj isti logor opštih mesta?

O istrošenosti ili, tačnije, potrošenosti, kao zloduhu vremena, toliko se govori, časka, trabunja, piše i piskara da nema nikakvog smisla bilo šta dalje reći. I potrošenost je potrošena. Prodajući i kupujući sebe, svet se lagano, epski, poštujući konvenciju ponavljanja, čuvajući i najmanju dramu za komercijalne svrhe, doveo u stanje kataklizme za koju je teško naći bilo kakav katarzički melem. Kada čujem onaj odavno preprodavani refren “A šta će jednoga dana naći kada budu otkopavali našu civilizaciju?”, pomislim - svakako će naći majice, ispisane, sa slikama, potom obavezno priveske za ključeve, olovke, rokovnike, koferčiće za diskete, te još nekoliko neophodnosti sa tim istim napisima i slikama. Ukoliko dođe do otkopavanja, ukoliko opstane taj glagol.

Po ugledu na interventnu proizvodnju tih nasušnih artikala po kojima će budućnosti, ako dakle preživi istorija, pamtiti recimo 11. septembar u Americi, samo nedelju dana nakon fatalnog talasa, na svetskoj pijaci su se pojavile majice sa slikom ogromnog plavog brega i velikim napisom “Cunami, 26. decembar, 2004.” Nastala je jagma. Za više od sto hiljada ljudi

taj datum je bio kraj sveta. Za druge glasnjiji ili slabiji uzdah, u zavisnosti od jačine intimne veze sa elektronskim medijima. Za one koji "žive u skladu sa vremenom" - biznis, gde spadaju i mnoge humanitarne akcije, sa ili bez muzike, uz CD koji se može dobiti na licu mesta ili poručiti preko www.... Hotelske usluge u Indoneziji su poskupele jer hotela sada ima neuporedivo manje nego pre datuma ispisanog na majici. Turisti su pohrlili da rezervišu mesta za doček Nove godine. Bože moj, život mora ići dalje! Bar za imućne. Mada su i besposleni živuli, bar za kratko, ponovo postavši prodavci. Tržišno i medijski konzumiran, iscrpljen po tezgama i utopljen u programske šeme, malo je verovatno da će se pamučni cunami ikada naći u bilo kojoj umetnosti. Ali zato će budući, nadamo se, imati majicu više u svojoj kolekciji.

ZAKON ANIMACIJE

100% cotton i što komotnije. Baggy, u prevodu "vrećasto", "džakasto" ili "kesasto". Prijatnost i opuštenost koje su današnjem čoveku predstavljene kao iskonske težnje. Tkanina koja godi koži. Tkanina koja landara oko nas jer - svako treba da nosi svoju zastavu! Potom atraktivnost u napisu i/li/ slici - udovoljena potreba da budeš primećen. Na ulici ili savremenoj agori - ekranu - mogu biti primećeni samo oni koji su dovoljno brzi da se uklope u "različito mnoštvo". Paradoks je deo mehanizma zabave, tog sada već zvanično konačnog cilja. Samo ono što godi ima pravo da postoji.

Reklame za nameštaj savršeno prikazuju ćeliju savremenog čoveka. Umesto negdašnjeg nadmetanja u dizajnu, tim opštim sobama dominiraju obavezni elementi: što udobniji ležaj, ništa manje udobne fotelje, stalak za literaturu - novine i časopise, regal sa centralnim mestom, odnosno najvećom rupom za televizor, tek nekoliko polica za knjige i, u odvojenom kutku, umesto radnog stola, čitava instalacija za kompjuter i dopunske, kompatibilne kutije. Kockasto opušta.

Sve što mu se dešava van radnog mesta i gradskog prevoza, junak našeg doba doživljava iz kreveta ili fotelje na jednom od ekrana. Distanca je zagarantovana, zabava naučno razrađena. Opšta soba garantuje 100% lakoću. Smena kratkih, jukstapoziranih vesti, u kombinaciji sa reklamama i sve većim brojem razgaljujućih programa, čuva nas od udubljivanja. Kompjuterska umetnost, pak, opija mogućnostima animacije. Sve je više pesama, priča, romana, slika i ostalih ekranskih dela koja nude čari surfovanja umesto starovremenskog poniranja i nadasve prevaziđenog udubljivanja. "Događaj" je potisnuo doživljaj. Doživljajnost se pokazala

neisplativom naspram gladi za svim onim što je na prvi pogled interesantno, što ne zahteva da mu se vraćamo, mislimo, pamtimo. Sve je više umetnika koji se, poput trgovaca, trude da izađu u susret budućem konzumentu, da pogode očekivanja, da im što pre udovolje, da budu prvi. Subverzija je luksuz i kao takva ekonomski nekorektna. Novine su rizik. Original je proglašen greškom u proizvodnji.

Uranjanje u udobnost prijatnih materijala i bizarno uživanje u porukama čije dejstvo traje koliko jedno mimoilaženje na ulici, u srodstvu su sa jednako ovisničkim prepuštanjem virtualnim sadržajima. Na jednom istom ekranu ljudi sklapaju prijateljstva, igraju se ratova, upražnjavaju seks (od glagola "prazniti"), mole se. Savete Dalaj Lame ili molitve Majke Tereze treba poslati na sedam adresa i - nešto će vam se dogoditi! Čar je u tome što ne morate da čekate ispunjenje, možete lagodno da zaboravite i obećanje i kome ste ga prosledili. U trenutku kada dodirnete komandu send, dakle učinite sve što se od vas traži, osetićete lakoću! A ona je cilj. Lakoća je ta uslišena molitva.

Pa zbog čega smo onda apatični, zašto je depresija, doduše u tesnoj konkurenciji sa raumatidnim artritismom, bolest našega vremena? Otkuda ta patnja kada je jasno da bola, čistog bola, nema? Upravo zato! Koža, pogled, um, "zategnuti mišići koji nas održavaju", čitav naš organizam postao je rezistentan na 100% tragiku. Uništen je sam kontekst osećajnosti, taj zaštitni omotač bića koji nas je u pobeđenoj prošlosti štitio od zbrke senzacija. Novi Vavilon je kazna za komfor i brzinu - vrednosti koje ujedinjuju svet. Mi i dalje nešto osećamo, ali cena napretka je da ne dokonamo šta. Nastavljamo da se nosimo sa težinom, teskobom, nedostajanjem, prazinom, dok za bolom imamo samo čežnju, sve bleđu, pomračenu samosažaljenjem.

I onda, zaista, šta da radi pesnik? Ko je u stanju da prepozna bol o kojem peva, ukoliko peva, kad su svi ošamućeni od tužne udobnosti ili su pak utrnuli od nemaštine? Mnogo toga se izmenilo, ali kao za pakost, simbioza sa čitaocem je i dalje neophodna. Sudeći po velikom broju pesničkih i ostalih knjiga koje nastaju sve većom brzinom, ta simbioza još uvek postoji. Makar sa rodbinom i najbližim prijateljima. Ono na šta retko nailazimo u tekućoj umetnosti jeste ta posebna težina koju stvara samo autentični bol, koja poput sidra treba da ukotvi jedno delo na njegovom, jednom jedinom mestu. Ona uspostavlja vertikalnu, locira delo u geometriji postojećeg - uostalom, sećamo se svega toga iz teorije. Umesto rizika poniranja i samootkrivanja, primećujemo sve više domišljatosti i kombinatorike koje poput glisera ili sve popularnijih jedrilica plutaju po nepreglednoj površini

površine. Umetnici tako slede jedni druge umesto da se odmeću. Socijalna, ekonomska, politička progresija umesto transgresije. Ne svi, razume se, ali većina nastoji da animira umesto da stvara. Od silnih nanosa, reklo bi se da smo ostali smo bez zanosa. Ili ne prepoznajemo, ili smo onemoćali da prihvatimo ono što je uistinu STVORLJIVO. Umetnost se danas u rastućem broju slučajeva događa tek tu i tamo, neplanirano, tako da faktor iznenađenja pogađa i samog umetnika. Sve drugo je stoprocentni rastvor akutne ugodnosti.

ZAPISI U PODZEMLJU

Umesto napisa na majici, pesnik bi mogao pročitati cunami pre svega kao POBUNU ODBAČENE DUBINE. Iako je bol prilično saniran zabavnim programima i tabletama, on je ipak prirodni odmetnik - umetnik uvek može da ga detektuje i prepozna ako hoće. Ozbiljnost jeste u ozbiljnoj krizi, kako je pisala Suzan Zontag, ali, sa druge strane, onolike majice i privesci pozivaju na prevazilaženje kriza! Treba ih pročitati. I najbanalniji znak je tekst za preživelog čitača.

Koliko se god neumereno širilo, tržište ne može da primi ukupnu krivicu, nije krivo za sve. Uostalom, optužba je samo loša pesma, premda gotovo uvek hit. Jeste, sa crnim i ostalim bojama berze život se pretvorio u veliku pijacu. Sve je na prodaju i svašta se kupuje, naročito nepotrebne stvari. Ozbiljnost je postala raritet zato što je ugrožena je moć selekcije. Nešto što se nekada zvalo dobar ukus, devalvira iz časa u čas, kao loša akcija na berzi. Reči se troše više nego ikada, čutnja je zaista postala poput zlata, a interesovanje za zlatom je, pak, zamenila takozvana kvalitetna bižuterija. Sve je to tačno, ali nije opravdanje. Uprkos ogromnoj ponudi globalnih rešenja, ne postoji univerzalno opravdanje. Nasuprot kontrolisanoj proizvodnji izgovora, elementarne nepogode, gde sada spadaju i interpretacije istih, ne biraju. Dok ljudsko biće i dalje može - da se usudi ili ne.

Pesnik svakako zna šta dalje. Bio to usud ili dar, pesnik se rađa sa tim viškom osećajnosti koji se ne može amputirati. Nije sporna ni sasvim ljudska želja da se bira. Problem je u skučenosti izbora. Ostati veran umetnosti, starinski rečeno, ili se posvetiti zahtevnim društvenim igrama - sticanju "mesta pesnika". Široka polja srednjih rešenja sistematično su minirana. Ugled i sve što uz to ide ili umetnost. Dilema je samo naizgled drevna. Iako je bilo u doba nafte, da ne govorimo o idili svile i čaja. Današnji ratovi bez primirja vode se zbog vode i hrane. Bazen ili žeđ, glad ili salon za mršavljenje. Ljudi se boje. Vrhovni vladar je zapravo strah, umotan u pamuk i elektronske

molitve.

Pošteno govoreći, pitanje je da li bi Hamlet, zatečen u našim datumima, dopustio sebi viteško odricanje od razuma u korist neprevaziđene lepote istine, ili bi se i on, poput svakog normalnog čoveka, borio za nasledstvo, unajmio advokate, alarmirao medije, potegnuo sve moguće veze da ne ostane na ulici. U monolitnosti lažnog obilja kontraprimeri postaju vidljiviji. I doba ekstrema ima svoju poeziju. Znam pesnika koji spava u šahtu. Piše. Ne žali se jer, kaže, sve što ga zanima jeste bol.

NOVA EPIKA

Da li su vile, ili su labudovi? Ovo će, izgleda, ostati večna lažna dilema naroda sa izrazitim pevačkim nagonom. Ili su otimači penzija i dopuna za mobilni, ili pirati, ili ratni zločinci, ili, pak, kontroverzni biznismeni, ili su grupa, ili klan, ili predsednik sam, ili država što harače smišlja - razbojnici su ti koji, uz poneku prostitutku, danas opstaju u narodnom pamćenju. Nedavno razotkrivanje istine o tome čime se bavi Institut za književnost skinulo je ljagu sa kafana koje, ionako, briše bujica kafića. Institut, kako je objasnio rukovodilac jednog dobro plaćenog projekta, prikuplja sve ono što narod peva, »bez ikakvih estetskih ograničenja«. Dobivši pare od Uneska, naučnici su se razmyleli po terenu kako bi pronašli sve ono čega nema u knjigama. Pa su tako u projekat upali Mladić, Karadžić, te neka opaka Danijela koja ostavi čoveka, Srbina, da lomi čaše i ruku krvavih zapomaže. Mislio je da je sam, ali sve se snima! Žao mi je što nemam uvid u tu studiju, pa ne znam šta je dalje bilo. Kladim se da je Danijela pošla za nekim Limunom, Pacovom, Zemuncem, Vršincem - svakako za nekim nadimkom. A možda se i srećno udala za kakvog bogataškog sina, u brendiranoj venčanici i, razume se, uz celodnevni crkveni obred. Tajna osta.

Iako na drugačijem nivou, kriminal je i drevna i globalna pojava. Ono što je za nas karakteristično jeste poetizacija i uz nju, prirodno, spiritualizacija svekolikog odmetništva. Uprkos eliti (šta je tek to?), ima da se zna ko je ovde junak! Ako neće biblioteke, narod će ih opevati, evo, sada i uz pomoć instituta. Pa tako, nema više lopova, već je to »mladić u crnoj kožnoj jakni« ili »protivnik bivšeg režima kojem su namestili račun na Kipru«. Ispada da nema ni ubica - ili su poginuli (junaci nikada ne umiru prirodnom smrću), te su porodica i jataci udružili sredstva i organizovali sahranu koja podseća na verski praznik, ili su nestali. U prvom slučaju, spasene su duše koje nisu ni postojale, dok je ovaj drugi scenario ponižavajuće nezanimljiv za jednog heroja: poslužio se primerkom iz svoje kolekcije pasoša i sad ga Interpol

traži - u epskom ritmu.

Na nedavno okončanom Sajmu knjiga održan je skup o pirateriji. Prvo što pada u oči jeste potreba da se rečeni nevaljalci krste imenom odavno odumrlih morskih kradljivaca. Otkud to? Srbija nikada nije imala more, mada se o toj zastavi sa dvema ukrštenim koskama može razmišljati (u okviru neke nove naučne studije). Drugo, poznato je da su gusare često angažovali vladari, tako da su se svi zajedno borili za »opštu stvar« i sa istim motivima. I kada već posežemo za romantizovanom prošlošću, šta se desilo sa hajducima i celom tom šervudskom grupom? Nedorečeno. Ali tako je to sa legendama.

U stvarnosti, autori su stavljeni na doživotni post zahvaljujući nečemu što se još naziva autorskim honorarima. Kao i sav ostali nejunački svet, i oni kupuju muziku, filmove i knjige od pirata, oblače se kod švercera, a propusnice za dotični sajam moraju da diluju ili ukradu. Postoji, doduše, i jedna poetičnija varijanta - izvesni zidić koji sam prošle godine preskakala sa našim u svetu nagrađivanim piscem. Međutim, nije ovde reč o ljudima. Niti o zakonu. U pitanju su nazivi. Pirat - o, kako to opako i baš muški zvuči!

Kad smo već kod tih ukrštenih kostiju, nije tačno da su moral i razbojništvo dve odvojene kategorije. Naprotiv, njihova veza je sve jača i, poput svih parova, počinju da liče jedno na drugo. Onda se rodi nešto treće što će neka buduća kafanska numera tek imenovati. Evo, recimo, naša deca, da ne kažem - budućnost. Koji li će lik postati klinac koji još u obdaništu izjavljuje da hoće da bude političar? I objašnjava - »zbog para«. Ili devojčica kojoj je san da nastupi u nekoj folk-paradi, pa već od sada nosi kratku suknjicu, bluzicu do ispod pazuha i vežba pokrete? Da ne spominjemo tinejdžere koji prodaju bubrege preko oglasa (pošteno i nezanimljivo). Neka čuvena majka (čini mi se modna kreatorka) izjavila je pre neku nedelju da je njena beba već od sada seks simbol. Ništa bez roditeljskih ambicija! Kako li će mehana, pa potom neki institut, označiti sve ove klince što svakodnevno prave masakr u video-igricama?

U oglasima za posao više se ne traži diploma već - veštine. Širok pojam, a još se i rasteže. Od javnih ličnosti se traži da se ne skidaju sa televizije i da budu zabavne. Koja je to muka - gledamo svakodnevno. U bibliotekama se traže tražene knjige. Deca čiji su se roditelji »snašli« studiraju isključivo menadžment. Ona druga daju poslednju paru na izgled, dok ih pakosni matorci nazivaju sponzoršama. Već po rodu se vidi koliko nisu u toku, pojma nemaju da je pol odavno nebitan. U posao, a ako ima sreće i u narodnu poeziju, ne ulazi se samo preko seksa. Zahtevi vremena i pojanja su mnogo veći.

Prodavačicu kod koje kupujem novine i cigarete opljačkali su četiri puta za mesec dana. Strogo po danu, razume se - poštuje se radno vreme. Priča mi kako jedna njena mlada koleginica trenira kik-boks, te je na oduševljenje prolaznika isprepućala nekoliko »mladića u crnim kožnim jaknama«. Kad je već sve ovako kao što jeste, iskreno bih volela da se ovoj bokserki posveti makar jedan deseterac. Jeste da je u pitanju je samoodbrana, što znači da nema zasluga za narod, ali ima još vremena, mlada je. Osim toga, valjda se ponekad može progledati kroz dugačke guslarske prste?

SEKS I GRAD

Mnogo mi je drago što smo i ove godine smogli snage da održimo Sajam erotike. Zaista. Zašto da u tome zaostajemo za svetom kad smo već toliko zaostali? Nema potrebe. Vredna Kina radi za sve nas. Nisam, doduše, proveravala - ne znam da li na onim trakama koje se vode kao donji veš ima mesta za »mejd in«? Ali ceo svet zna koja je to jedna jedina zemlja porekla, bez obzira na to da li su u pitanju kuglice za zadovoljavanje određenih rupa na telu, dečje igračke, patike, svekolika bela tehnika u raznim bojama, džipovi koji se još najslade voze tesnim gradskim ulicama - a o jaknama da ne govorim. Sada se, konačno, vidi šta znači drevna civilizacija. To je, dakle, ona o čije se perje svi otimaju, dok niko ne spori njeno ime, jezik i zastavu, čak ni ona sama.

Pripreme za pomenuti sajam bile su ozbiljne i obimne. Mediji su nas o tome najredovnije izveštavali. Nekoliko eminentnih striptizeta su, ne štedeći svoj glas, danonoćno objašnjavale razliku između erotike i pornografije. One su, tvrde, naslednice Salome. Ako je rođaka cara Iroda mogla da igra i usput da se skida, onda to može i naša Blek Rouz ili bilo koja druga diplomirana polaznica Škole za striptizete. Osim toga, naglasile su, naše žene su lepe - ne moramo da ih uvozimo. Argumenti su sasvim na mestu. Nije važno da li posetioци Sajma znaju ko je Saloma - kad vide to što vide na licu (i naličju) mesta shvatiće suštinu. Čak je i bolje da što manje znaju. U suprotnom, neko bi mogao postaviti nezgodno pitanje u vezi sa, na primer, Platonovom erotikom. I za samog Platona je bolje da ostane u vremenu u kom je živeo, jer bi u ovom, naprednom, mogao da ostane bez bubrega na nekoj gej paradi. A zna se koliko košta jedan bubreg - o tome se najotvorenije piše u oglasima.

Jedna savremena spisateljica (domaća i visokotiražna) lucidno je primetila na gotovo svim televizijskim kanalima da, kada već govorimo o seksu - a to sve više upražnjavamo - valja ciljati u prirodnu metu, to jest, ne u glavu.

Aluzija se jasno odnosila na štetno delovanje politike na zdravlje, naročito mentalno, o čemu je književnica napisala desetak romana služeći se kontraprimerima. Naime, njene junakinje uspevaju da sačuvaju zdravlje zato što osvešćeno koriste ispravne delove tela kako bi poštedele glavu. Poučno! I zaista nije fer što se literaturi ovoga tipa ne dodeljuju književne nagrade s obzirom na to kakve one danas, uglavnom, jesu.

Diskriminacija je, poput side, široko rasprostranjena i ne pravi razliku između prvog i trećeg sveta. Rasa, pol, nacionalnost, imovinsko stanje - samo su neki od povoda za demonstraciju moći, po pravilu manjine nad većinom. Nezaboravni primer »spasavanja« građana Nju Orleansa ima svoj pandan na svakoj tački kugle zemaljske, osim, možda, na onoj koja se otopila. Stoga je, nadam se, dobro što je održan i ovaj sajam u našem gradu čiji se pojedini trotoari obnavljaju. Užasno polako krpe se bar neke rupe. Hoćemo da verujemo da sporost znači sigurnost. I to ne samo kada je reč o kvalitetu asfalta već i o selekciji rupa. Bez žurbe i dubokomisleno. Pravedno, pre svega. Pominjani Platon napisao je upola manje knjiga od bilo kog savremenog pisca srednjih godina. Ali kakvih! Takvih da ih, na ovaj ili onaj način, citiraju i oni koji ih nikada nisu čitali.

NEZAŠTIĆENI SVEDOK

Svaki živi stvor teži ka tome da opiše i upozna teritoriju na kojoj živi. Ljudi su dodatno izmislili grbove, zastave, himne i ljudska prava. Plod ljudske inventivnosti je i istorija, naročito pisana. U njoj su se uistinu dogodili mnogi procvati, pa tako i tehnološki. On je donedavno smatran čak i obeležjem epohe. Poput Janusa, tehnika je pokazala bar dva lica, dok su ljudi su na nju nepovratno upućeni - i u dobru i u zlu. Međutim, u vremenu čiji smo svedoci po sili natalnog ustrojstva, izum i razvoj institucije zatvora pomeraju granice poimanja kvaliteta življenja.

Negde, otprilike, otkako je ona bedom iznervirana penzionerka pokušala da opljačka banku, počeli smo da se pitamo kako bismo danas okarakterisali lopova. Svakojako. Ne bismo stali na stranu narkomana koji je na groblju oteo starici tašnu i tako je ostavio bez dokumenata i veštačke vilice, ali smo se zato vrlo podelili po pitanju piraterije. Jasno je da bismo bez švercera bili i goli i bos. Većita je tajna, pak, kako se u zemlji izuzetno dobro obaveštenih izvora tako dobro kriju ubice premijera, novinara i, uopšte, ljudi. Legitimnost i legalitet nisu za nas, ili ne još. Definicija pravde zavisi od ruku u kojima se nalazi. I šta sad?

Nabujala od metaforičnog sadržaja, reklama za prezervativ prenosi poruku

vremena - važno je zaštititi se! I onda dalje: vi odlučujete o tome da li ste svedok ili žrtva. Kako? Nije lako, nije ni časno, ali je moguće. Ako zaslužite status zaštićenog svedoka, imate krov nad glavom, hranu, odeću, lekarsku negu. To je samo početak. U nastavku: imate pravnu zaštitu bez svađanja po šalterima; imate slavu - vaš lik se u štampi pojavljuje u boji, o vašem delu se govori. Ako vas ni to ne zadovoljava, možete da napišete knjigu. Nećete čekati na objavljivanje poput onolikih talentovanih pisaca. Tiraž će se rasprodati pre nego što je odštampan, izdavači će se otimati o »materijal«. Biće i para. Vaša nezaposlena supruga će uživati ljudska prava, nastaviti da stanuje u jednoj od vila zbog kojih su vas zaštitili, da putuje, kupuje i instalira grudi. Za vašu decu neće biti zime itd.

Ukoliko niste izvojevali ovaj status, ništa vam ne vredi. Možete da se bunite, s pravom ili ne, ali nemate pažnju javnosti. Dozvoljeno vam je da štrajkujete glađu sve dok viša sila ne odluči kad je dosta. Takođe, niko vam ne brani da se lečite, ali ako nemate pare - džabe ste čekali u redovima. Ni to nije garancija. I doktori su samo ljudi - videli smo - potuku se u sred operacije. Da prosite ne smete - iznuđivanje novca na ulici je zabranjeno nekim zakonom koji se sprovodi. Ako nemate brze noge za bežanje, a živite od penzije ili ste tehnološki višak, ostaju kontejneri i dobra volja seljaka na pijaci. Ovo drugo nikada ne izostaje - svaka im čast! Najjeftiniji su, a najhumaniji.

Slušajte reklame, poučne su. Nude sredstva za otklanjanje svih mrlja, uloške koji vas štite preko čitavog dana, te pomenute prezervative uz čiju pomoć možete da uživate ne ostavljajući dokaze za sobom. Samo opušteno - poručuju. Kad trgnete jednog »jelena«, ili »muškarci znaju zašto«, ili energetski napitak od koga zabetonirani mafijaš poleti u slobodu - kazaće vam se samo.

LETNJA ŠEMA

Moja baba nas je uvek upozoravala (kao da smo ikada mogli bilo šta da preduzmemo?) da se čuvamo proleća. Zašto? Pa, zato što - odgovarala je baba koja je preživela četiri rata, odnosno, posle četvrtog odustala da broji - iz iskustva znam da u proleće uvek bukne. I stvarno, dok smo još bili u stanju da čujemo zvuke poput kuršuma, eksplozije, šerpe, zviždaljke, govornika na trgovima - buka je jasno ukazivala na buktinju. Imali smo osećaj da znamo šta se dešava, koliko god on bio varljiv. Dalje, imali smo osećaj da se nešto pokreće. Bez obzira na smer, nadali smo se onom pravom, jednom. Takođe smo imali osećaj da imamo i svoje mišljenje po sasvim dovoljnom broju

pitanja za raspravu. Konačno, verovali smo da će baba jednom da pogreši. Evo, otoplilo je, a mi, ko o čemu - o parama koje nemamo i tu i tamo o sparini. Možda se još neki pesnik pita o razlici između pare i vatre. Mi ne. Kao i svaki drugi višak stanovništva, nemamo nijedan razlog da se udubljujemo u »goruće teme«. Niti da ih zapažamo. Niti imamo vremena, jer poznato je da siromaštvo najpre proguta temporalni fond, potom navali na živce itd. Sve smo to prošli više od četiri puta i zasitili se. Sada smo se na neki opskuran način smirili u kolektivnom minimalizmu. Srećemo se na putu do pijace, pričamo o cenama - ćaskanja radi. Nismo se dogovarali, ali odjednom niko ne spominje politiku. Čak ni fudbal! Možda, eventualno, »Evroviziju«. To nam dođe kao neka zamena za negdašnje viceve - smejemo se kako, eto, čudovišta svuda pobeđuju, pa i tamo gde se peva. Na pijaci je veselo uglavnom zahvaljujući Romima. Policija ih stalno progoni, ali oni su uporniji. Organi reda taman pomisle da su se izborili sa pamučnim kriminalom, kad ono, odnekud se čuje: »Ajde, ženeeee, gaće, spavaćice! Magične, magične!«

Na putu sa pijace često svratimo u jednu od retkih kafana koja je promakla oštrom oku investitora i gde kafa košta četiri banke. Ne vidimo se od dima, ali dovoljno nam je da se čujemo, a likovi su manje-više uvek isti. Lepo parkiramo svoje cegere iz kojih vazda viri nešto zeleno (»Zar pred smrt da počnem da pasem?!« - žalila se baba), zasednemo, a kelner nas, kao u stara dobra vremena, ne pita šta želimo, već odmah to donosi. Utom obavezno upadne Bole, da se okrepi pivom, te po inerciji nastavlja da se dere: »Ajde, maramice ljubavne! To'let papir, ljubavni! Kupi sunđer, ljubavni, da te muž voli!«

Ovih dana, međutim, umalo da nam se poremeti čistom mukom stečena nirvana. Ulazim u kafanče maskirana perima i belog i crnog luka, kad ono, Bane slikar i Milica trafikantkinja na ivici svađe. Marina veterinarka pokušava da ih smiri, ali narod odavno više ne sluša medicinske radnike. Šta se dešava, o čemu je reč? - pitam Jovana, inženjera koji prodaje domaća jaja, ubedljivo najbolja na celoj Bajlonijevoj pijaci. »Ma, pusti budale« - odgovara Jovan. »Nemaju pametnija posla nego da prebrojavaju u koliko su država do sada živeli.« Bane popenio: »Osma, bre, kad ti kažem! Zaboravila si FNRJ!« Milica se ne da: »Nisam! Nego neću da računam onu krnju!« Bože - pomislih - šta im bi odjednom? Otkad se mi to pitamo u kojoj državi po redu živimo? Zar da se prijatelji svađaju oko brojeva? Ali, eto, dešava se, čak i među vegetarijancima. Mada naučne studije tvrde da je meso glavni uzrok agresivnog ponašanja. U skladu s tim, opravdano sam se nadala da u našoj kultivisanoj ekipi nema mesta ni sitnim čarkama. I nema. Malo su se

cenkali, a onda su se civilizovano pogodili za sedam i po.

»NEĆU DA BUDEM ŠVABO«

Ne znam koliko se ljudi seća one duhovite pesme grupe »Zabranjeno pušenje«? Pisma datira iz vremena koje nam danas deluje davnije nego što to uistinu jeste. U njemu su živeli ljudi koji su svoju državu iz milošte mogli i psovkom da opišu. Psovka je, »u prevodu«, otprilike, značila da država ne može da računa na sebe ukoliko Bosne nema. J... zemlju koja Bosne nema! Sarajevski bend je u pank-formi opisao pripreme za snimanje domaćeg filma, ili, kako se tada govorilo, »partizanskog«. Glavna peripetija nastaje kada filmska ekipa pokušava da regrutuje statiste - niko »neće da bude Švabo«. Neće i neće, ponavlja se u refrenu, »nema Boga!«.

Subkultura, svidelo se to nekome ili ne, ima mnogo veći uticaj i na onu »glavnu« kulturu i na javno mnjenje uopšte. Naučne studije, ali i pažljiv pogled običnog posmatrača, pružaju puno dokaza o tome. Ne ulazeći ovom prilikom u svađu oko toga šta je uistinu kultura - jer ko to stvarno želi da zna oduvek i zna - zanima nas zona lako prijemčivog stvaralaštva i njegove uloge u formiranju svesti jedinke, odnosno činioca mase. Ispostavlja se da glavnu ulogu u proizvodnji svesti imaju naizgled bezazleni produkti - stripovi, filmovi, popularne pesme i t. sl., bez obzira na njihov kvalitet. Narod guta i smeće (popularno: »treš«) i dela trajne vrednosti sa istim, velikim apetitom. Karikaturalne predstave pojedinaca i nacija, koje bi vremenom dobile status realnog opisa (»miraž«), nekada su se tanano stvarale putem tračeva, viceva, karikatura, šaljivih pesmica. Tako su nastajale predstave o Nemcu vojničini, Rusu pijanduri, Francuzu razvratniku itd. Ova vrsta produkcije zadobila je na ubrzanju pojavom novih tehnologija. I staro i mlado uživalo je u stripovima Volta Diznija, da bi se mnogo godina kasnije neko ipak zapitao - a kako su tamo, na primer, oslikani Afro-Amerikanci? Da li su Indijanci baš takvi divljaci kako je pokušala da ih ovekoveči industrija vestern filmova? Nisu. Ali kada smo bili deca najjači dečaci su sebi dodeljivali uloge kauboja, dok je Indijanac bio samo onaj ko je baš morao.

U trenutnoj filmskoj produkciji, tačnije u američkim filmovima, Srbi su dobrodošli da malo osveže lik terorista. Publika se zamorila od Arapa u istoj ulozi. Loši momci su sada bez izuzetka Srbi, bilo da se zovu Damir, Hrvoje, Saša ili Aleksej. Oni su obavezno nemilosrdne ubice i poliglote - govore ruski, poljski, kurdski, a ponekad i srpski. Uglavnom trećerazredni, glumci u ulozi Srba kolju, deru se, keze i pokazuju kvarne zube. Za to vreme Džasmine i Vere upregnute su da više od ostalih devojaka rade po javnim kućama,

mada se dešava i da ih poseduju. Da li je to lepo? Ne, ali ko mari. Prodaje se.

Poslovni ljudi se ne zamajavaju neisplativim i dugotrajnim raspravama o kolektivnoj krivici i istorijskoj pravdi. Oni diluju s kim treba, pa tako i sa političarima, mirne savesti - budući da su religiozno odani novcu. Ne ispravljaju krive Drine, već traže pogodne kadrove. Kad im treba Gang da bi snimili priču o sandinistima, jednostavno se pokupe i otputuju u Indiju. Za njih je sve materijal, puka sirovina. Osobina materijala je da se troši. Paradoksalno, ali istinito, slika o Srbima neće se menjati nego će nestati kada se bude pohabala. Još uvek plaćamo cenu popularnosti - ne da nam se da zaspimo uz akcioni film. Ipak, brzina zaborava radi za nas. Pitanje je dana kada će strani glumci odahnuti, oslobođeni obaveze da pravilno akcentuju reč »da«.

PODSETI ME ŠTA TO BEŠE

Može li se živeti bez ljubavi? Zvučalo bi melodramatično da izostajanje »petog elementa« nije dramatično i u korist brzonapredujuće industrije razaranja.

Šta kaže dobro kontrolisana javnost? Pa, malo toga, vodeći računa na svim nivoima da ova tema zakrži sve dok konačno, kao u pravoj antibajci, ne iščezne. Ta zaista svetska priča više pokazuje nego što kazuje. Dokazano je da su vizuelne injekcije neuporedivo jače od verbalnih. Slike nasilja u svim formama - od električne testere na filmu do kolektivne eutanazije u životu, kakav je, recimo, deo opisa smrti u Nju Orleansu. Svakodnevni izveštaji o vezanim masakrima, elementarnim nepogodama, finansijskom linču gubitnika (svi oni koji nisu bogataši) i vazda novim virusima, presečene reklamama za pivo. Da li je moguće, pitaju se neosvešćeni mazohisti - gledaoci televizijskih programa - da se u svetu ne događa ama baš ništa lepo? Dobro kod nas, na to smo navikli, ali makar u ovim zemljama u stalnom bogaćenju? Moguće je, jer politika »sablazni pa vladaj« svojim uspehom potvrđuje da je bukvalno sve stvar interpretacije. Verzija istine je jedina istina, a broj verzija je veći od beskonačnog. Ljubav je izbrisana čak i iz poezije. Uostalom, u nevolji smo da slušamo kako neki i ne samo naši »eminentni književnici« tvrde da je poezija, kao takva, bezveze, čista gnjavaža, a bogami i veći deo proze koju se, pak, oni trude da poprave. U umetnosti je sve moguće - mudro zaključuju dobro plaćeni i lako dopingovani stvaraoci, dok to isto govore i političari, doduše, za svoje široko, sve šire polje delovanja. Muzičari kao da su zaboravili da pišu balade,

ali to je, srećom, jedna od onih rupa koja se da zakrpiti. Kad već ne umemo da se volimo, možemo bar da se nasmejemo raznoraznim obradama (srpski: rimejkovima) bivših ljubavnih pesama. Baš ovih dana se investira u jednu takvu grotesku. Naime, onima kojima je vapaj Olivera Dragojevića »Potsjeti me što to bješe ljubav« bio sladunjav, političko-estradni duet obećao je pravu stvar! Pevačica, čiji je stilista očigledno fasciniran Robokapom, te političar poznat kao »Lala-kawasaki« vredno rade - snimaju spot. Ne moramo da brinemo - sasvim sigurno nas neće podsetiti na ljubav, ali će zato kreirati nešto srpsko, a još i naše!

Nova elita je puno učinila na obnovi seksa. Koliko je mogla, s obzirom da je narod izrazito aktivan u toj oblasti, ali na pogrešnim mestima. Činjenica je da glasačko telo, iako hronično pod sedativima, psuje mnogo sočnije od književnice koja štrika na televiziji. Ipak, stopa nataliteta nam je 0,83 odsto deteta po bračnom paru. Sramota za zemlju mužjaka na brdovitom Balkanu! Zato su nam predstavnici naroda i njihovi kontroverzni biznismeni omogućili školu za stiptizete, sajam erotike, seksi barove, seksi šopove, te obilje časopisa u kojima možemo sasvim lepo videti svačije celulite, grudi i genitalije bez one crne trake, samo sa diskretnim tangama. Glasine da se kod nas govori samo o modi su čista laž. Uostalom, svako ko je uspeo da ne oboli od teškog dijabetisa to može da vidi svojim očima. Napori se ulažu, uspeh će kad-tad zaplakati, mladi bračni parovi neće moći večno da se vade na nedostupne kredite za stanove i venčalice čije iznajmljivanje košta deset hiljada dinara na dan. Pa čemu služe pozorišta? 'Ajde deco, drmnite se malo! Onolika rekvizita! Možete da birate - venčalice iz Čehova, odela iz Kafke, a živite lepo sa roditeljima koji ionako ne mogu da žive od svojih penzija.

Uprkos navedenim naporima, pitanje romantike ostaje nerešeno. Ili je suviše visoko (helikopteri, cesne), ili tajnovito (jahte), ili proskribovano (zvanična književnost). Planeta je dobro podgrejana, međutim, ni ta ozonska rupa koja se predusretljivo širi ne može sve sama. Mi smo mlitavi! Zašto? Zar pored svih pomagala nismo u stanju bez ljubavi? Pa, nije sve u romantičari, ima nešto i u teatru. Pregažena žaba je i dalje princ, intimno. Ostala joj je kruna, a to nije malo.

ZA ELIZU

Primećujem da upadam u duboku nostalgiju za jednim vremenom kojeg, u stvari, nije ni bilo. Nisam sama, što je najgore. U istom tom živom blatu koprca se rastuće mnoštvo koje već i po frižideru zna koliko im je loše, ali i

oni koji misle da su zaista pobedili. To je zanimljivo stanje, naročito za normalne psihijatre, a znam ih nekoliko.

Nije u pitanju »žal za mlados«. Moja generacija se sa tim obračunala još tokom tzv. usmerenog obrazovanja. Ko je bežao sa časova, potom iz ratova, uhvaćen je na nekom univerzitetu u Minesoti ili piceriji u Kalgariju. Nekolicina nas ostala je ovde, šta god to značilo. Ne znamo da nabrojimo ni granice ove države koja je odustala i od poštanskih maraka, nekmoli da nam pada na pamet da učimo himnu kad ima onoliko boljih pesama. Zahvaljujući piratima naslušali smo se muzike, što jeste, jeste.

Nije reč ni o nekakvom »zlatnom dobu« onog autokratskog režima koji nam je makar omogućavao da se školujemo, lečimo, bavimo sportom i, koliko-toliko, sobom. Nije bilo besplatno, ali je bilo povoljno. Govorim, naravno, o nama koji smo to doživeli pošto nismo bili preventivno streljani 1945. ili naknadno likvidirani u nekoj od »prelomnih godina«. Tito kao brend me uopšte ne zanima, mada me zanima šta je, zapravo, u pozadini tog marketinškog vaskrsnuća. Odjednom je on in, rame uz rame sa zvezdama poput Kusturice, Bregovića, svih sportista (očigledno uskraćenim i kada je reč o domaćem i o fizičkom obrazovanju), a o pevačicama da ne govorim. Hm?

Nostalgijem za nekim delovima prošlosti koji su neodvojivi od zamišljene predstave normalne budućnosti. Kako bi bilo divno da mogu da izađem na ulicu u bilo koje doba dana, a da ne strahujem da ću završiti u Urgentnom centru, bilo zbog toga što sam branila novčanik sa dvesta dinara, bilo zato što me je oborio neznani vojnik neznanog klana u neznanom skupom automobilu. Da mogu da kupujem knjige! Pa kad već puštam mašti na volju - kako bih volela da naiđem i na neku novu knjigu poezije objavljenu uprkos tome što nije »rentabilna«, ili pak staru, kod onih bivših uličnih prodavaca knjiga. Potom da prošetam bez primisli da će mi deo fasade, ili čitav balkon, ili siromašni radnik koji zida u tri smene pasti na glavu. Da doživim osmehe umesto psovki, lepe mirise na štetu palete smradova.

Kako bi bilo lepo da kultura življenja nije oksimoron!

Svi smo se uželeli higijene - dugo je nije bilo. Stvarno nam je dojadilo da na ulicama vežbamo troskoke - preko rupa, izmeta, praznih flaša ili onih koji su ih ispraznili. Mentalne higijene, po svoj prilici, još dugo neće ni biti. Na televiziji nedostaju još samo direktni prenosi iz javnih toaleta (verovatno zato što ih nema). Inače, anatomiju smo naučili napamet - polne organe nam predaju književnici, moć glasnih žica otkrivaju uvek isti učesnici kontakt-programa koji se doslovno bore za reč, a u pauzi između sporta, politike i seksa, možemo se obavestiti o klinikama koje demonstriraju

kompletnu promenu ličnog opisa.

Šta je sa kulturom? Ovo postaje ne samo pitanje bez odgovora, nego nestaje i samo pitanje. Zašto? Ne znam, ali mogu da nagađam. Šta će nam kulturni kada oni po pravilu nisu zabavni? Ko će u to da ulaže? Ne mislim u kulturu, jer ona je odavno besplatna, već ko će da plati gubitke usled pada gledanosti ako se na ekranu ili u tabloidno začaranim novinama pojavi osoba koja ne priča skaredne viceve, ne psuje, nije obučena u bikini, ne đuska i ne zastupa neku bitno »različitu« politiku? To košta.

Nije sve crno, slažem se. Naša deca se proslavljaju u inostranstvu u svim oblastima. Toliko je tih naših mladih talenata doživelo uspeh tamo daleko (iako je danak u krvi davno ukinut), da se mi se ponekad čini da je priča o beloju kugi još jedan od etno-tehno mitova.

Kućni red, pak, kao da nikada nije ni postojao. Međutim, kada moj komšija, doktor, dođe s posla, negde oko pola tri, izbezumljen odmah sedne za klavir pa zasvira »Za Elizu«! Uh, prekidam i posao i odmor, stanem na sred stana, ukopam se i uživam! Svira loše, ali nema veze. Udara po klaviru koliko može, ali ne mari. Ne smeta mi ni to što je numera uvek ista. Bitan je taj zvuk - tako različit od svih ostalih oblika buke - tako suptilan način pražnjenja besa.

Rade Jarak
DANILO, VREME JE

Sjetih se jedne kočije koja prolazi nekim mađarskim drumom. U praskozorje, nebo je plavo, skoro ljubičasto, negdje gori fenjer i ljulja se. Kočiju vuku dva konja, a na njoj se šćućurila jedna obitelj: otac, majka i dvoje djece. Iza njih gusto naslagani kovčezi i kuferi, obiteljske stvari, singerica, ogledalo u kojemu se ogleda noć. Sve je to dijelom pokriveno nekom tkaninom s narodnim vezom, a dijelom nezaštićeno, uprto u noćno nebo. Odjednom, počinju da sipe pahulje.

Kočija dolazi do neke kapije. Kapiju otvara nepovjerljivo lice nekog rođaka zbrčkanih crta, pojavljuju se i drugi rođaci, sa pužastim zavijenim nosevima, s crvenim nabubrjelim žilicama na vrhu nosa, s dugim crvenim kovrčavim kosama izlaze rođakinje, još uvijek krmeljave od sna, skuplja se pleme Kišenštajna (kako su ih, navodno, podrugljivo zvali), u to rano jutarnje vrijeme. Negde daleko na obzoru, između oblaka, luči zadnja zvijezda. Kuća ih uvlači u svoju toplu utrobu kao u toplu perinu. Netko toči rakiju i liker od ruža, čuje se cvilež nekog psa. Napolju sniježi.

* * *

Sjetih se, lani bijah pozvan na jedan simpozijum o Kišu u Tbilisi. Bijah došao s pripremljenim tekstom. Tema bijaše Kiš i Šulc, poređenje te dvojice. Spremah se dan prije na aveniji Rustaveli. Vrijeme je bilo lijepo, sjedoh u kafić i uživah gledati brda i cvijeće u cvatu. Polako sricah engleski tekst. Potom dođe Mzija, moja domaćica i povede me nekuda prema brdu, spletom uskih uličica. Avaj, gore se napih u nekoj naherenoj kućici. Kako je društvo bilo veselo, a Mzija plesala na stolu, naručih još jednu bocu vina. Ali neki Švili ili Kaveladze – tako su ga zvali – a sumnjao sam da nije bio Gruzijac, nego Rus, baci vino o zid i reče da Rusi piju samo votku. Izbi opća tuča. U gužvi, usred tuče tražio sam svoje papire.

U kamionetu dođe policija. Pobjegoh, a papiri se rasprše po sokačetu. Sutradan, krenuh da održim predavanje o Kišu i skupih ostatke koncepta. Popeh se za malu, klimavu govornicu i naklonih se publici, kad iznenada shvatih da to što držim nisu moji papiri. Neki mi je mangup podmetnuo nešto drugo. Možda čak onaj Švili, podmetnuo mi je nekakve skaredne sličice, pornografiju. Ostavši bez koncepta, ne dadoh se smesti, nego rekoh samo: *Danilo Kiš bio je odličan pisac. Jako dobar. Vrlo dobar. Mnogo dobar.*

Dvoranom se prolomi aplauz i ja se vratih na svoje mjesto. Zbog mamurluka nisam mogao slušati ostale predavače. Bijaše to u Tiflisu, jesenas. Baš negdje nakon lajpciškog sajma.

* * *

Sjetih se, moj profesor slikarstva u Sarajevu, reče jednom prilikom da je Giacometti fizički nalik na Danila Kiša. Pa sam onda, nešto kasnije, kupio knjigu. Odabrao sam Baštu, pepeo. Malu džepnu knjigu BIGZ-a. Koja je to bila godina? Sad ću se sjetiti – osamdeset i deveta. Eto, kud baš, godina Kišove smrti.

Čitao sam Baštu, pepeo u Sarajevu, na jesen osamdeset i devete na dvadeset i prvom katu i potom kod tetke u Dubrovniku, u staroj kući dok je zavijala bura nad Lokrumskim kanalom i dok su pjevale krovne grede, a more, sve do Otranta bilo je oštro i naježeno. Tetka bijaše u dućan išla s utegom od kila u džepu, da je vjetar ne odnese. Svejedno, volio sam Kiša. Devedeset i četvrte u Zagrebu u antikvarijatu u Frankopanskoj kupio sam Rane jade. To je bila prekretnica u mom životu i pisanju. Ali potpuno nejasna. Tu negdje sam i počeo pisati, ozbiljno. I ti Rani jadi su me nekako otvorili, shvatio sam, na primjer, tehniku kratkog pisanja, o kojoj govori Calvino, ali nije short story. Nego je blizu. Ili nisam shvatio, tko će ga znati.

* * *

Sjetih se, ima i taj, takozvani obiteljski cirkus. Neka vrsta triologije, tautologije. Ta me je triologija zarazila, gubio sam se u njezinom labirintu. Nisam je mogao shvatiti. Čini se kao da jedna knjiga obuhvaća drugu i nekako je nadrašta. Ali čak i danas, godinama kasnije, ne znam pravi redoslijed knjiga. Koju je Danilo prije napisao? Ne znam, pa ne znam. Pretpostavljam da je Peščanik zadnji, ali koja je prva nisam siguran.

* * *

Sjetih se, Danilo Kiš je bio neka vrsta disidenta. U Hrvatskoj bijaše malo disidenata (premda nitko živ ne zna što točno ta riječ znači). Bilo je ljudi koji su tek djelomice disidenti. Na primjer... ma ne da mi se nabrajati, čak svi pomalo, u nekoj manjoj doziranoj meri. Najdalje je možda otišao Štulić. Premda je i njega slomila šizika roditeljske situacije, možda čak ni on nije ugazio do kraja. U knjizi Dobri Staljin, od Jerofejeva, razvidan je taj problem,

problem zlatne mladeži. (Tijekom komunizma određenu kvalitetu iznjedrila je zlatna mladež, djeca glavešina, koja su odrasla u građanskom komforu. Budući da su okusili vrstu građanske slobode, postali su dijelom disidenti, ali drugim dijelom su, što je bilo sasvim prirodno, ostali u svojoj porodici. Stoga nije bilo pravih disidenata. Prije su bili reformatori ili čak dekadenti.) Ali Kiš je umro na vrijeme i odnio zagonetku u grob. Njegova zagonetka je tvrda kao mramor. Što bi Kiš rekao da je vidio ove ratove? Kome bi poklonio svoje licitarsko srce? Zaludu retorička pitanja. Sfinga ostaje nijema. Umro je na vrijeme.

* * *

Sjetih se, Polanski. Možda sasvim nategnuto. Film Deveta vrata, za mene ima nešto od Bašte, pepela. Ali malo tko će se sa mnom složiti. Pad opće razine. Svođenje na dječji – šulcovski nivo (gotovo na nivo stripa, mange. Jedino ga diže pozadinska priča, osobna obiteljska tragedija). U tome mi je, između ostalog, pomogao i tekst Stanka Andrića, o Shulzu, u jednom prilično starom Gordoganu. Dakle, surgavanje opće razine Bašte, pepela na dječji nivo nadopunjeno je nevjerojatnim opisom detalja. Na formalnoj razini sve je tip-top, pa se kompenzira i postaje luda kombinacija. Isto tako su Deveta vrata naizgled trivijalna tema, ali film je na drugim razinama majstorski odrađen (recimo izbor glumaca je fantastičan, rekvizitarij je odličan, kostimografija i ambijenti također). Doveden do sjaja punog artefakta, čak fetiša. Takva minucioznost upućuje na nešto drugo. Kao i minucioznost obrade potpuno rasute priče iz obiteljskog cirkusa.

* * *

Sjetih se, Krleža.

Jedan je moj prijatelj rekao: «Kišu je Balkan bio spas i prokletstvo». A Krleži je, prema definiciji, bio intimna, proizvoljna tačka koja obuhvaća potom potkontinet. Krleža mu je pripadao, a nije ga razumio. A Kišenštajn ga je razumio, a nije mu pripadao.

Pred smrt, zaklopio bi oči u Parizu i čuo bi kako trešti kazetofon. (Našijenci) Nije znao gdje se nalazi.

Kiš je bio kozmo...

Poreklom iz pokrajine Zala, kod same austrijske granice, Kiš ipak nije bio Balkanac, za razliku od mene. (I dalje na Cetinju i Kotoru, koji su uvijek jednim okom, pretpostavljam poput Dubrovnika, sanjali more, samo more.

Sjetimo se stiha: Na Zlarinu, na rtu Bučini, na strani okrenutoj pučini... rodio se mačak Miki Trasi, Vesne Parun, kao možda Kišov Jarac Mudrijaš, na nekom atolu u Africi ili na obali Bohemije, ako se dobro sjećam).

U Beogradu, upoznao je tek svijet. Kod kinoteke mladići u pohabanim sakoima, egzistencijalisti. Mile Lojpur tek počinje svirku.

Od Balkana dobio je samo uzvišenost i prokletstvo, stoga je i otišao, za razliku od Krleže, čija je kičma konačno pukla 1945. i što je bio kraj i vječiti poraz intelektualca na ovim prostorima – koji se baštini do danas. Kiš je bio jedostavan, uzak pa i širok. Pripadao je isključivo i jedino svijetu. Kao što je svijet tako i shvaćao.

Svijet je pripadao i njemu.

* * *

U drugom dijelu njegova opusa, pričama enciklopedijskog tipa koje korespondiraju s Borgesom, u pokušaju odnosa knjiga-protuknjiga, može se reći da jedini on ovdje dovoljno kvalitetno i opušteno baštini borhesovsku ideju. Radi se o knjigama Grobnica za Borisa Davidoviča i Enciklopedija mrtvih. To je ideja da su svi ljudi na neki način povezani već samim tim što žive. Ali, naravno da bi se u nju ušlo potrebno je prilično znanje pa i vještina.

* * *

Sjetih se, tu moje znanje o Kišu nažalost prestaje i ja i dalje učim. Ionako je sve prošlo.

Dejan Ognjanović
SKROMAN PREDLOG

Za racionalnije korišćenje potencijala srpske dece i omladine na dobrobit njihovu i njine domovine

Teška depresija uhvatiće svakoga ko se bar načas nadnese nad stanje u kome je naša današnja omladina. Tuga mi obuzima srce svaki put kada prođem kraj prestižne niške gimnazije, i osnovne škole pored nje, a put me stalno kraj njih nanosi, i vidim tu mladost, i način na koji se ona troši. Susrećem tu decu na ulicama našeg grada, viđam ih u letnjim baštama kafića u glavnoj ulici, ili unutar tih zagušljivih rupa (tokom hladnijeg dela godine), po vasceli dan sede tamo i pričaju ni o čemu, i piju. U autobusu, takođe, dok putujem na posao, dolazim u dodir sa njima i slušam njihove priče, njihove šale, ili bar ono što oni smatraju šalama, i zapažam, kroz sve to i iza toga, simptome opšte obesmišljenosti i bescilnosti.

Naša omladina je izgubila kompas. U ovim trenucima, dok nam je društvo u krizi, javlja se ozbiljna pretnja da naša mladost, tako puna potencijala, ne bude iskorišćena, već da bude ostavljena da čami u polumraku i dimu kafića ili, kao alternativa, da joj volju za budućnošću ubijaju mrzovoljni, životom pregaženi nastavnici i profesori. Onaj ko bi pronašao smislen, pragmatičan i razuman način da ova deca i omladina doprinesu boljitku svoje domovine zaslužio bi da se njegova bista nađe u Aleji Zaslužnih Građana i Velikana.

Daleko od toga da je takva vrsta slave meni potrebna, ili da se ona nalazi u korenu mog predloga; jer slava je na ovoj srpskoj vetrometini ionako prolaznija od natpisa u snegu. Ne, ne tražim biste, niti diplome i zahvalnice: želim samo da dam svoj patriotski doprinos razrešenju jedne krizne situacije, i u tom smislu iznosim sledeći predlog.

Moram odmah da upozorim čitaoca da on, na prvi pogled, možda može delovati pomalo preterano i, čak, neumesno. Svestan sam njegove neortodoksnosti, ali me upravo ona učvršćuje u veri da sam na pravom putu, budući da dosadašnji 'planski' i 'razumni' pokušaji da se spreči odliv mozgova i dekadencija naše dece i omladine nisu dali приметnijeg rezultata – čak bi se moglo tvrditi, i brojkama dokazivati, da su ih još samo ubrzali. Uostalom, teška vremena zahtevaju teške mere. Nadam se da će svest o toj velikoj životnoj istini pratiti dobronamernog čitaoca dok bude sledio moj predlog koji sledi.

Mislim da će se sve vodeće srpske stranke i najumnije glave u njima složiti sa mnom kada ustvrdim da je osnovni cilj naše zemlje uključivanje u svetske tokove i zauzimanje mesta koje nam u njihovim okvirima pripada.

Takođe, ne bi trebalo da bude problematično zapažanje da su naša industrija, i privreda uopšte, značajno posustale zahvaljujući nametnutim ratovima, sankcijama, agresijama i drugim okolnostima u koje ne bih sada ulazio. Iz toga sledi već više puta ponovljen zaključak da naša budućnost leži u razvoju malih i srednjih preduzeća, ukratko – male privrede i kućne radinosti, privatne inicijative, porodičnog biznisa i sl.

Najzad, mnogo puta je sa najviših mesta isticano da naša mala, ali ponosna nacija može svoje mesto u novom svetskom poretku naći jedino ako bude pronašla nešto samosvojno, osobeno, nešto po čemu će se istaći pred svima ostalima – ukratko, ako tržištu ponudi proizvod koji je dovoljno jeftin, unikatni i osoben da bi se nametnuo kao nacionalni 'brend'. Nužno je da to bude proizvod za kojim postoji velika, i dovoljno rasprostranjena potražnja – konkurentan proizvod koji se snagom svoje unikatnosti i kvaliteta može izboriti za mesto na tržištu. Malina nas je održala – njojzi hvala, ali, na žalost, naši susedi, a naročito Bugari, sve više nam u poslednje vreme oduzimaju primat na polju proizvodnje ove plemenite voćke, i mi moramo da što pre potražimo novi brand.

I to me dovodi do moje ideje.

Mladost: naša prelepa dečica naš su najbolji brand! Ona su jedina nada za spas Srbije!

Ako u neki internet pretraživač ukucate engleske reči ili fraze koje se odnose na mladost i decu, kao što su 'mlad/a' (young), 'klinac' (kid), 'dete' (child), 'dečkić' (twink), 'šmizla' (lolita), 'klinački porno' (kiddie porn), itsl. dobićete bukvalno stotine hiljada ako ne i miliona sajtova i stranica kao rezultat.

Dobro je poznato da je zabranjeno voće najslađe, a ima li zabranjenijeg – i slađeg – od onoga što svaki seksualni gurman poznaje kao najveću poslasticu? Ružičasto, glatko, mekano, mazno dečje tkivo i svileni kosci i tanki prstići i nežna dupenca neiskvarena su borama i ožiljcima koji naša tela, naročito u surovim okolnostima borbe za opstanak u Srbiji, već u dvadesetim godinama pretvaraju u prave pravcate ruine: u odbojne, kljakaste, dežmekaste, isušene ili podgojene, rascvane, iznurene mantije od

izmrcvarenog mesa. Ima li šta čistije od nedužnog, otvorenog pogleda deteta čija će varnica i sjaj samo desetak godina kasnije već biti pretvoreni u komadić uglja utisnut u blede testo bezizražajnog lica? Ima li veće tragedije od pomisli na tog anđela čija lepota, sklad i nežnost propadaju neiskorišćeni, takoreći neprimećeni, neviđeni – umesto da ih čitav svet slavi onda kada su u svom zenitu?

Deca su izvor večite mladosti i životne energije: ovo je znao još premudri Solomon, koji je, kao što je poznato, u svojim starijim danima uz sebe u postelji privijao tela golih dečaka ne bi li se osvežio naponom snage, u njemu već usahle. Treba li podsećati na stare Helene, te mudrace na temeljima čije misli i umetnosti smo izgradili sve ono što nam je najsvetije da bismo onda pod pritiskom pustinjačke, hebrejske vere zaboravili da su svi ti mudraci i umetnici, od Platona do Aristotela, uz sebe takođe privijali nežna dečaka tela? Nisu li najveći umetnici kojima je ljudski rod ikada bio počastvovan, poput Mikelandela i Šekspira, takođe spevali svoje najnežnije stihove upravo mladim momčićima: nisu li baš njima posvetili svoja besmrtna dela kojima se i danas divimo, zaboravljajući muze kojima su ova bila nadahnuta? Podsetimo se, još jednom, koliko su godina imali Romeo i Julija. Podsetimo se fotografija nimfeta koje je slikao Luis Kerol. Podsetimo se Petra Pana... Čak i pojedini blago preterani slučajevi, poput zabludele grofice Eržebet Batori, koja se kupala u krvi devica ne bi li ostala večno mlada, svedoče o pervertiranoj mudrosti u srži tih postupaka, o večitoj istini iz koje su različite kulture i različite generacije izvlačile svoje sopstvene konsekvence.

Neosporna je činjenica da je mladost jedan od najbitnijih kvaliteta za svakog muškarca: dok žene, po svemu sudeći, nemaju ništa protiv starijih muškaraca, ovi, nasuprot tome, teže što mlađim telima - bila ona ženska ili muška, već prema sklonostima. I baš kao što će svaki držeći heteroseksualni muškarac težiti što je moguće mlađoj devojci, tako će i njegov homoseksualni pandan kao najveće blago ganjati što mlađeg dečka. Ovo su istine koje svako od nas zna iz vlastitog iskustva, sve i ako ne posežemo za brojnim, opsežnim studijama na tu temu (videti, npr, M. Jovanović, 'Ti dečaci u kratkim pantalonima', u zborniku *Tvrda bombona*, Gogi, Niš, 2006.) ili jednostavnom proverom na internetu koja svakog nevernog tomu može vrlo lako, u par minuta, da uveri u istinitost ovih tvrdnji.

Mi moramo biti svesni da živimo u novim, drastično izmenjenim okolnostima, i ne možemo doveka život meriti aršinima naših čukun-dedova.

Prema brojnim statističkim istraživanjima i anketama, prosečan Srbin danas stupa u seksualne odnose sa 13,6 godina, a Srpkinja sa 12,8. Prema tim istim anketama, ispada da je bar 53% dece tokom tog čina pod dejstvom alkohola. Naše potomstvo se upušta u seks ranije, i češće, i vrtoglavije nego što smo to, možda, mi činili. Napredak tehnologije, kao što su mobilni telefoni sa mikro-kamerama i foto-aparatima, dostupni čak i našim siromašnijim slojevima, učinio je da svedočanstva o ovim aktivnostima postanu široko rasprostranjena, na SMS-sličicama i kratkim filmovima koji kruže našom mobilnom telefonijom, ili na CD-ima koji se prodaju ispod (a sve češće i iznad) tezge, ili na specijalizovanim internet sajtovima.

Mi možemo da se na to mrštimo, možemo da zatvaramo oči i pretvaramo se da to nije tako, ili da okrećemo leđa u nadi da će to samo od sebe proći... Ili možemo da nešto sasvim konkretno preduzmemo, i datu situaciju upotrebimo za veću korist i nas i naše dece.

Biću konkretan: moj predlog se zapravo račva u dva pravca, iako mu je polazna osnova ista.

Kao prvo, predlažem donošenje zakonske regulative koja bi omogućila razvoj domaće dečje pornografije (namerno ne kažem: nastanak, jer ona je spontano već nastala). Naš pravni sistem je već, po uzoru na najviše evropske standarde, spustio doba za legalno stupanje u seksualni odnos na 16 godina. Moj predlog je da se ova granica spusti na uzrast od 9 godina. Dugo sam razmišljao o ovom problemu, i o dobu koje bi bilo najpogodnije. Zaključio sam da zakonski obavezno moramo obuhvatiti uzrast u kome se detinja anđeoska priroda i lepota nalaze na vrhuncu, a najveći autoriteti na tom polju (tako, Vitković, 'Embrion', u: *Hladno trojstvo*, Visija, Beograd, 2006.) slažu se da je to uzrast od 9 ili najkasnije 10 godina. Nakon toga, prvi znaci puberteta postaju suviše očigledni: dečjački ud postaje krupniji, javljaju se začeci brčića na usnicama, prve stidne dlačice kod oba pola, mesnatije usmine i pupoljci grudi kod devojčica, što su sve detalji, neiniciranim naizgled majušni, ali koji mogu odvratiti brojne poslovne partnere sa sasvim razumljivom preferencijom prema mlađem, nesazrelom dečjem mesu.

Sa par članova dodatih u naš Zakon o kinematografiji (čiju frazeologiju prepuštam pravnicima), mogli bi se postaviti temelji ovakvom filmotvorstvu. Moj predlog, zapravo, samo treba da ozakoni praksu koja je ionako više nego evidentna. Prednosti toga su višestruke: pre svega, takvi filmovi više ne bi morali, kao sada, da budu snimani na rizičnim javnim mestima, u parkovima, šumarcima, na dečjim igralištima ili u školskim WC-ima. Umesto toga, mogli bi da se rade u studijima, ili na ograđenim i uređenim površinama oko njih, gde su akteri zaštićeni od vremenskih uslova (pre svega, od hladnoće i vlage) pa bi mogli da ogole veće površine svojih mladih tela, bez straha, bez skrivanja, otvoreno. Pored toga, u kontrolisanim uslovima, glumci i glumice bi mogli da računaju na svu pravnu i medicinsku pomoć koja im zatreba: njihova prava i obaveze bili bi jasno definisani tako da se na minimum svedu mogućnosti za manipulaciju snimljenim materijom i komercijalnim učinkom nastalim od njega, a da i ne govorimo o zdravstvenoj zaštiti na koju naša mladost-ludost u okolnostima bez supervizije vrlo retko i pomišlja. Procenat zaraznih polnih bolesti i neželjenih trudnoća koji bi se na ovaj način sprečio u korenu dovoljan je argument po sebi, i svako ko našoj mladosti dobro misli morao bi neprestano da ga ima na umu.

Ozakonjenjem ovakve delatnosti njeni učesnici bili bi u velikoj meri oslobođeni socijalne stigme koja, u trenutnim okolnostima, a naročito u manje prosvetljenim sredinama u unutrašnjosti, često ume da padne na decu čija lica i organi budu prepoznati kada filmovi (kako neminovno biva) dospeju u javnost. Njihov posao tada ne bi bio u ništa gorjoj poziciji od drugih glumaca, pevača i ostalih javnih ličnosti, čiji lascivni snimci povremeno još uvek ustalasaju ovdašnju čamotinju samo da bi brzo u nju nazad potonuli – jer koga je još briga za njihove celulitne obline i strije, za njihove dlake i pivske stomake, za njihove podbratke i brkove, za njihova otekla vimena prošarana venama, za njihova pegava leđa i masne guzove?

Nikoga, eto koga. Deca su sada na ceni, i trenutak treba iskoristiti.

Ne može se dovoljno naglasiti važnost korišćenja pravog momenta: trenutno na svetskom tržištu još uvek vladaju staromodni, puritanski zakoni prema kojima je, barem zvanično, snimanje ovakvih filmova zabranjeno i kažnjivo. Ovaj trenutak valja što pre iskoristiti dok se neka preduzimljivija zemlja – a naročito naši konkurenti iz okruženja – nije ovoga dosetila i oduzela nam primat. Prve naznake već postoje da naši susedi, Bugari, Rumuni, možda čak

i Albanci, već razmišljaju u ovom pravcu, i pitanje je dana kada će ozvaničiti ono što je i kod njih već evidentno stanje. Ako bi se odgovarajući zakonski akti doneli dovoljno brzo, Srbija bi mogla da, po prvi put u svojoj istoriji, bude pionir čitave jedne privredne grane, i da isprednjači pre svih ostalih. Da potražnja za ovakvom robom postoji, u to nema ni najmanje sumnje: treba samo još obezbediti ponudu koja će zadovoljiti inostranu (i domaću) potražnju, i dovesti do cvetanja jedne izvozne grane koja bi lako mogla da postane naša karta za Evropu i svet.

Mogu već da naslutim određene zamerke. Njih uvek ima kadgod se javi neki smeliji predlog, neka ideja koja bi da nas probudi iz vekovne učmalosti. Kao i uvek, prvo pitanje je: koliko to košta?

Dragi moji sunarodnici, mogu vas odmah uveriti da preliminarne finansijske konstrukcije pokazuju da ovakvi filmovi uopšte ne koštaju mnogo. Oni se ionako već sada snimaju u kućnoj radinosti, i ne zahtevaju skoro nikakav budžet. Na žalost, snimaju se uglavnom jeftinom, neprofesionalnom tehnikom, recimo mobilnim telefonima koji proizvode snimke visoke pikselizacije u kojima se gubi tako mnogo dragocenih detalja. Kakva je vajda od toga što je, npr. glumica nesumnjivo tinejdžerka, ako se snimak sastoji od niza haotičnih kockica koje trepere na ekranu? Ima li veće štete nego dobiti na tanjiru devojčicu spremnu da pred kamerom uradi ono što i inače radi, da ogoli sve što ima, u punom cvatu svojih mladih godina, ako se najveći deo toga gubi na mrljavom, zrnastom, pikselizovanom, loše osvetljenom snimku? Sa minimalnim ulaganjem u ovu novu privrednu granu, pre svega na polju boljih kamera i reflektora, krajnji proizvodi bi mogli biti konkurentni najboljim filmovima iz uvoza. Glumišta ne nedostaje, stida odavno nema, samo još treba adekvatno, profesionalno zabeležiti ono što treba kako bi i drugi u tome mogli da uživaju.

Kao što postojeći snimci pokazuju, za ovakve filmove ne treba veliko umeće niti ikakva škola. Njih, sa odgovarajućom tehnikom, može snimati svako. Ne samo što školovanje novih kadrova nije potrebno, već bi se otvaranjem novih radnih mesta za stotine i hiljade devojčica i dečaka, koji trenutno sasvim nepotrebno odlaze u škole, stvorio životni prostor za one koji još uvek veruju u smisao pohađanja nastave i sticanja dobrih ocena. Time bi se naše prenatrpane učionice oslobodile viška tereta, koji bi svojom pravom vokacijom mogao da se bavi odmah, smesta, bez gubljenja vremena sa knjigama, dok bi oni koji preostanu mogli da, rasterećeni prisustva porno-

zvezda, steknu još kvalitetnije školovanje, na dobrobit i jednih i drugih.

Pored toga, sprovođenje ove inicijative moguće je ne samo u školama već i u drugim institucijama koje vode brigu o deci. Recimo, deca iz sirotišta i izbegličkih kampova, sa kojom društvo najčešće ne zna šta da radi, vegetiraju tamo na teret i sebi i drugima, nepotrebna i neupotrebljena sem za najbanalnije poslove kao što je sklapanje jeftinih plastičnih igračaka za prodaju na vašarima. Njihova vitka, mlada tela čame u senci, daleko od naših očiju, umesto da se razgolite i ovekoveče na fotografijama i filmovima čiji bi komercijalni učinci mogli da im se višestruko vrate zarad unapređenja uslova života u tim sumornim institucijama. Pomislite samo koliko bi radosti, veselja, užitka i napretka u svakom smislu reči donelo samo nekoliko foto-aparata i video-kamera među te vragolane!

Na sličan način mogli bi se upotrebiti i dečkići i curice koji svoje mlade godine traće u kazneno-popravnim domovima: umesto da se iscrpljuju u međusobnim tučama i nadmetanjima, mnogo bi bolje i za sve korisnije bilo ako bi svoju nagomilanu adolescentsku energiju praznili nežnijim putem, u ljubavnim okršajima. Mnogi od njih nisu, niti će ikada biti kvalifikovani za neki koristan društveni rad, i po izlasku iz tih zavoda čeka ih život posvećen kriminalu, zločinu, propasti. Umesto toga, posao u dečjoj porno-industriji omogućio bi im da se osete voljenim i željenim, i doneo bi im prihode od kojih bi mogli da se penzionišu već u svojim ranim dvadesetim. Ostatak života mogli bi da se izdržavaju od toga, ili, ako su preduzimljivi, da zarađeni novac ulože u regrutovanje novih glumaca i osnivanje firmi za snimanje sličnih filmova...

Ne treba zanemariti ni potencijale koje u sebi kriju deca ometena u razvoju: svi oni anđelčiči koje ljudi, u svojoj nebrizi i bezosećajnosti, često nazivaju 'debilima' i 'retardima'. Dobro je poznato, na primer, da gluvo-nema i slepa deca stupaju u seksualne odnose još mnogo ranije od svojih 'normalnih' vršnjaka, zbog toga što su upućena na dodir kao dominantni ili jedini način komunikacije (videti, npr, D. Nikolić, 'Obraz uz obraz', u zborniku *Retardacija i napredak*, Paramecijum, Beograd). Zamislite samo koliko nežnosti i lepote ima u takvom jednom susretu dva mlada bića, u porukama ispisanim dodirima i milovanjima, koje zauvek ostaju u tami njihovih soba, neviđene, nepoznate ostatku čovečanstva: kolike poruke, kolike lekcije ne dopiru do nas samo zato što nema ko da ih uslika i usnimi za našu pouku a, zašto da ne, i zabavu. Prihodi stečeni njihovim filmovima bili bi dovoljni ne samo za

poboljšanje finansijskog položaja institucija u kojima su, već bi se kroz poreze i druge dažbine vratili i društvu koje je u njih toliko uložilo.

Ukratko, teško je zamisliva ijedna razumna primedba ovom predlogu, pod uslovom da apstrahujemo one staromodno-moralističke ili, daleko bilo, religiozne prirode. Zar da se u ovo vreme post-postmoderne još uvek zanosimo pitanjima o tome šta je 'ispravno', 'pogrešno', 'dobro', 'zlo'...? Zar da nam socijalni konstrukti koji su nas kao móra vekovima opterećivali i sada stoje na putu razvoja i napretka?

To me dovodi do druge grane mog predloga, ranije najavljene.

Kao što već rekoh, ideja o najadekvatnijoj upotrebi naše omladine grana se u najmanje dva pravca. Jedan, usmeren ka dečjoj pornografiji, već sam pomenuo. Drugi, na koji želim da sada ukažem, tiče se razvoja seksualnog turizma u kome bi ta ista dečica imala ključnu ulogu.

Dobro je poznato da je naš turizam spao na niske grane, i da stranci još uvek zaziru od dolaska u zemlju stigmatizovanu etiketama kao što su: 'nesigurna', 'opasna', 'divljačka', 'genocidna', 'nerazvijena', 'seljačka' itsl. Brojke su neumitne. Stranci sve manje dolaze kod nas jer sve manje toga imamo da im ponudimo a da to već nemaju – bolje, lepše, veće, ljubaznije, ili bar reklamom našminkanije – kod naših suseda. Sada, kad više nemamo ni more, neophodno je da počnemo razmišljati o novim idejama i novim kvalitetima koje mi, i samo mi, i niko drugi do mi, možemo ponuditi stranom gostu. Naša jezera su mala, prljava i inferiorna prema slovenačkim ili hrvatskim; naše planine su manje i lošije uređene od poljskih i čeških (ili, opet, slovenačkih); naše banje i sela su prizemniji i manje pitoreskni od bugarskih ili rumunskih. Naši konobari i ostalo uslužno osoblje po svojoj neljubaznosti zauzimaju visoko drugo mesto na evropskoj rang listi, na kojoj su ispred njih samo još crnogorski (videti: B. Knežević, 'U mojoj supi je muva', u: *Balkanski Kelnerski Glasnik*, jesen/zima 2006/2007.). Jednostavno rečeno, normalnom gostu Srbija trenutno nema šta da ponudi.

Ali, u vreme sveopštih tranzicija, šta je 'normalno' a šta ne? Da li takve kategorije imaju ikakvog smisla na početku XXI veka?

Kao što se zna, Severna Afrika je dugo bila Meka seksualnog turizma: u vreme dok su je francuske kolonijalne snage držale pod svojom uzdom, mnogi je putnik istančanijeg ukusa odlazio tamo u potrazi za ljupkim,

krupnookim, smeđekožim, pušoustim momčićima i devojkicama. Brojni su panegirici spevani u čast dečacima-gazelama, sa ljupkim očima srne, recimo u delima Vilijema Barouza, nadahnutim njegovim iskustvima u Tangeru. Da i ne govorimo o Oskaru Vajldu, koji je jednu takvu koloniju opisao rečima: 'Dečaci su prelepi, tako da je problem siromaštva vrlo lako rešiv.'

Avaj, ti dani su prošli. Današnji seksualni turista prepušten je još jedino dalekom Tajlandu kao poslednjem utočištu. Dobri poznavaoци kažu da se put tamo zaista isplati onima koji to sebi mogu da priušte – ali koliko je zaista takvih? Ljubav prema mladosti nije ograničena samo na one dubljih džepova i debljih novčanika. Šta će i kud će oni ostali?

U Srbiju, naravno, samo ako je dovoljno pameti i preduzimljivosti.

Srbija može da ponudi ono što malo koja zemlja na svetu danas može, a svakako je po svojim potencijalima daleko ispred Tajlanda.

Pre svega, ovo je zemlja čija mladost odiše lepotom i raznovrsnošću. Budimo realni: nijedan belac ne bi svojevolejno trčao za nekim neopranim crnčićem ili žutajcem ako bi bio u prilici da bira, i u krevet odvede beloputog dečkića ili curicu. Severna Afrika i Tajland bili su samo nužno zlo – destinacije na koje su ljubitelji anđelčića bili prinuđeni uskogrudošću i dvostrukim standardima sopstvenih sredina (Evrope i Amerike, dakako). Ako bi im se u srcu Evrope ponudilo ono isto, pa još beskrajno lepše, i po povoljnijim cenama, ko bi još odlazio u daleke, sumnjive zemlje trećeg sveta i ganjao nepouzdanu robu tamne puti?

Pre svega, srpska dečica nude izbor najrazličitijih tipova. Umesto crnaca ili azijata, koji su svi isti, mi možemo da ponudimo najširi dijapazon varijeteta za sve ukuse: crnokose, smeđokose, plavokose, pa čak i one najređe i najslađe – crvenokose! Ako volite kovrdžave – imamo! Ako su vam draži/e sa glatkom kosom, imamo i to! Sa plavim, crnim, smeđim, ili čak i zelenim okicama – sve je tu! Sa pegicama ili bez! Visoki ili niski, imamo! Buckasti ili žgoljavi, samo birajte! Obrezani ili ne, po ukusu vam!

Poslednja stavka je među iniciranim vrlo cenjena: činjenica je da bi Srbija mogla da ponudi veliki broj neobrezanih kurčića – za razliku od afričkih i azijskih zemalja u kojima ta praksa nagrđuje muškost njihovih dečkića – i to je jedan od najvećih zaloga moje vere u cvetanje ove grane turizma! Ako ne

verujete, samo u neki pretraživač, recimo google, ukucajte reč 'neobrezan' (uncut penis), i videćete da se radi o robi traženijoj od mlade teletine.

Zamislite samo šta bi ovakva inicijativa značila za razvoj našeg seoskog turizma! Naši opusteli šljivari i nezasađene njive, naši obrasli šumarci i gola brda mogli bi da postanu gajevi iz Arkadije u kojima bi bogati Amerikanci, Nemci, Englezi, Francuzi i ostali uživali u lepotama srpske prirode i srpske mladosti, jedinstvenih u svetu! Umesto da sede ispred dragstora i zadruga, umesto da gube vreme šutirajući loptu ili blenući u televiziju, ovi lepotani i lepoticice iz provincije (a šta nije provincija, izvan Beograda i Novog Sada?), mogli bi da osmisle ne samo sopstvene egzistencije, već i da značajno doprinesu primanjima svojih roditelja, zatočenih u propalim državnim firmicama, sitnim prodavnicama i službeničkim paklovima – ako su uopšte srećni da su ih, posle tranzicije, zadržali.

Zamislite samo taj priliv deviza u sve naše zapuštene Smiljkovce, Galibabince i Mrčajevce: zamislite podstrek ulaganjima u puteve i infrastrukturu tih mesta i mestašaca u srcu Srbije (jer strani potrošač ipak s pravom očekuje komfor); zamislite ozarena lica roditelja koji, posle par decenija, ponovo u rukama drže novčanice čvrste valute; zamislite, na kraju, tu dečicu najzad u prilici da blisko komuniciraju sa ljudima iz belog sveta koje su do tada samo preko TV-a i trač-novina znali. Njihova zapadnjačka prefinjenost mnogom bi junosi po prvi put podarila nežnost koju roditelji, ophrvani borbom za preživljavanje, nisu stigli, mogli ili umeli.

Nikako ne treba zanemariti ni koristi od usavršavanja stranih jezika do koga bi ovim prilikama došlo, što bi se moglo još više pospešiti ako bi se već od I razreda osnovne škole učio ne samo engleski, već još i (barem) francuski i nemački jezik. Naše male poliglote tako bi postali istinski ambasadori naše zemlje i doveli do novog i još bliskijeg upoznavanja između najrazličitijih kultura i rasa, prezentujući istinu o svojoj domovini na daleko opipljiviji i neposredniji način nego što bi to naše sredovečne, bradate diplomate ikada mogle. Brojna vrata ka Zapadu bi se ovim putem otvorila, mada bi pametnom državnom politikom valjalo voditi računa da se odliv naših talenata ne ponovi u značajnijem broju, i da barem ove male vrtirepke i vragolane zadržimo ovde, gde svojoj domovini najbolje mogu uzvratiti za sve što im je ona dala.

U nadi, dakle, da će moji predlozi biti shvaćeni onoliko dobronamerno i čisto koliko ih ja, nekoristoljubivo, iznosim, ostavljam svakog čitaoca ponaosob da dobro porazmisli o argumentima koje sam ovde skicirao, a koji bi se mogli i nadalje iznositi i detaljnije obrazlagati. Moja adresa i ostali podaci poznati su redakciji, i ja stojim na raspolaganju svim dobronamernim građanima, a naročito pravnicima i stručnjacima iskusnim u pisanju Projekata, sa kojima bismo se mogli upustiti u konkretizovanje ovog skromnog predloga za boljitak srpske mladosti i srpske zemlje u celini.

Mladost je naše najveće bogatstvo – iskoristimo je dok je još imamo!

Živeli!

ZABRANJENE KNJIGE – PUTEŠESTVIJE ULIKSOVO

*Dort, wo man Bücher verbrennt,
verbrennt man auch am Ende
Menschen.*

Heinrich Heine

Džojsov Uliks je prvi put u celini, kao knjiga, objavljen 1922. godine u Parizu (Sheakspire and Company). Četiri godine ranije, počelo se sa njegovim izlaženjem u vidu pojedinačnih epizoda u Maloj reviji (The Little Review), književnom časopisu čije je sedište prvo bilo u Čikagu, a zatim u Njujorku. Časopis su osnovali Margaret Anderson (Margaret Caroline Anderson) i Džejn Hip (Jane Heap), a urednik internacionalnog odeljka je bio književnik Ezra Paund (Ezra Pound). Upravo na insistiranje Ezre Paunda, Džojso je pristao na objavljivanje pojedinih delova iz ovog, kako danas mnogi smatraju, najznačajnijeg romana u istoriji pisane reči. Međutim, već 1920.g., Društvo za suzbijanje poroka iz Njujorka, pokrenulo je postupak da se dalje izlaženje Uliksa zabrani. Iste godine, sud u Njujorku je doneo odluku da se urednice Male revije osude zbog objavljivanja obscenosti, a kopije časopisa su konfiskovane i uništene.

6. decembra 1933.g., sudija Okružnog suda u Njujorku, Džon Vulsli (John M. Woolsey), doneo je odluku kojim je ranija presuda o zabrani, bilo štampanja, bilo unošenja romana Uliks u SAD, poništena, što je bio presedan. Naime, sve do donošenja te odluke bilo je opšte prihvaćeno da zakoni koji zabranjuju opscenosti nisu u sukobu sa Prvim amandmanom američkog ustava koji garantuje slobodu govora i slobodu štampe.

Danijela Jovanović

Prevod dela obrazloženja sudije Vulsija za donošenje odluke:

II

Uliksa sam pročitao u celini jednom, a delove na koje se država poziva i žali, više puta. U stvari, već više nedelja, svo moje slobodno vreme je posvećeno upravo razmišljanju o odluci koju treba da donesem u vezi ove knjige.

Uliks nije laka knjiga za čitanje, niti ju je lako razumeti. Ali, toliko mnogo je napisano o njoj, tako, da bi joj se pristupilo na pravi način, potrebno je pročitati i sve te knjige koje je prate. Dakle, proučavanje Uliksa je težak i složen zadatak.

III

Reputacija Uliksa u literarnom svetu je takva da je bilo nepohodno da joj pristupim na taj način, kao i zbog toga jer treba da donesem odluku u vezi njenog pornografskog karaktera.

Da je moj zaključak da je knjiga pronografska, to bi bio kraj ispitivanja i morala bi da usledi novčana kazna za njene izdavače. Ali, u Uliksu, i pored izuzetne otvorenosti i iskrenosti te knjige, ja nigde nisam mogao da uočim ni trag namere autora da izazove seksualno uzbuđenje kod čitalaca. Stoga, smatram da Uliks nije pornografska knjiga.

IV

U Uliksu, Džojls je pokušao da stvori novi književni žanr. Likovi u njegovj knjizi pripadaju donjoj srednjoj klasi u Dublinu, i Džojls je ne samo opisao šta svi oni rade tog jednog dana ranog juna dok se kreću kroz grad baveći se svojim uobičajenim poslovima, već nam saopštava o čemu svaki od tih likova razmišlja.

Džojls je pokušao - po mom mišljenju, veoma uspešno - da prikaže preplitanje svesnog i podsvesnog u čoveku. On nam pokazuje kako ovo preplitanje različitih impresija bilo iz svesnog, bilo iz nesvesnog, nekih davno prošlih sa nekim skorašnjim, utiču na život i ponašanje likova koje opisuje.

Ono što on pokušava da prikaže nema za rezultat jasno iscrtane ivice poput snimaka na filmskoj traci koja je bila izložena svetlosti, gde je sve jasno vidljivo na tamnoj pozadini, već zamagljenosti.

To, između ostalog, objašnjava i drugi aspekt ove knjige, Džojsovu iskrenost i otvorenost da tačno prikaže misli svojih likova. Da Džojls nije bio iskren, Uliks ne bi bio tako umetnički ubedljiv.

Zbog Džojsove iskrenosti i težnje da ništa ne prećuti, njegov Uliks je često bio meta napada, kao i predmet nerazumevanja. Džojls je, da bi ostao iskren i dosledan, morao da koristi određene reči koje se smatraju ružnim i prljavim, zbog čega mnogi zaključuju da su njegovi likovi preokupirani seksom.

Reči koje je Džojls upotrebljavao, a koje mnogi nazivaju ružnim i prljavim, su stare saksonske reči poznate gotovo svim muškarcima i, usuđujem se da kažem, mnogim ženama, i koje su, verujem, u rečniku tipa ljudi koje on opisuje, široko zastupljene.

Što se tiče čestog pojavljivanja teme seksa u mislima njegovih likova, treba

imati na umu da je okruženje u romanu keltsko, a godišnje doba proleće. Lično, smtram da je Uliks iskrena knjiga.

V

Iako knjiga sadrži, kako sam već rekao gore, ružne i prljave reči, smatram da nijedna od tih reči nije stavljena samo da bi uvredila nekog. Dakle, skaredne reči nisu stavljene zbog same skarednosti. Svaka reč u knjizi je kao delić mozaika koji Džojls pokušava da sastavi i prikaže ga čitaocu u celini .

Ukoliko neko ne želi da ima bilo kakav kontakt sa ljudima koje Džojls opisuje, to je njegov izbor. Ali, kada jedan pravi umetnik pisane reči, što Džojls svakako jeste, teži da prikaže realnu sliku donje srednje klase u jednom evropskom gradu, zar se sme američkoj publici onemogućiti da vidi tu sliku legalno?

Da bih odgovorio na ovo pitanje, potrebno je da pribegnem objektivnim standardima i da ih primenim na ovu knjigu.

VI

Ja sam jedino nadležan da utvrdim da li je Uliks opscena knjiga u onom smislu kako je opscenost definisana zakonom.

Tumačenje reči opscenost je zakonski definisano na sledeći način: namera da se utiče na buđenje seksualnih impulsa ili namera da se kod pojedinaca izazovu nečiste i požudne misli.

Da li određena knjiga može da utiče na seksualno uzbuđivanje pojedinaca, i da ih navede na požudne misli, na sudu je da odluči. Prilikom donošenja odluke moraju se imati u vidu samo oni pojedinci koje se smatraju normalnim, odnosno koji su "prosečnih seksualnih potreba."

Nakon što sam doneo odluku o Uliksu po pitanju obscenosti, uporedio sam svoje utiske o knjizi sa utiscima dva svoja prijatelja koji odgovaraju gore pomenutom opisu osoba "prosečnih seksualnih potreba."

Ova dva književna procenitelja - mogu ih tako nazvati - su pozvana odvojeno, i nijedan od njih nije znao da konsultujem onog drugog. Oni su ljudi čije mišljene o književnost izuzetno cenim, kao i njihove poglede na život. Obojica su pročitala Uliksa.

Svakom od svojih procenitelja sam dao pravnu definiciju obscenosti i pitao sam ih za mišljenje da li smatraju da je Uliks obscen u okviru te definicije.

Iz njihovog odgovora sam saznao da se obojica slažu sa mnom u pogledu toga da namjera autora nikako nije bila da izazove požudne i nečiste misli, već da je knjiga pogled i snažan komentar na unutrašnji život muškaraca i žena.

Zakon se odnosi samo na normalne osobe. Test koji sam gore opisao je, stoga, jedini pravi test za pitanje obscenosti u slučaju knjige kao što je Uliks, koja je iskren i ozbiljan pokušaj da se razvije novi književni metod za posmatranje i opisivanje ljudi.

Svestan sam da će zbog nekih scena Uliks teško pronaći put do nekih osjetljivih, mada normalnih, osoba. Ali, moje mišljenje je da, iako neke epizode u Uliksu mogu kod čitaoca izazvati nagon za povraćanjem, knjiga u celini nikako nema efekat afrodizijaka.

Stoga, Uliks može biti primljen u Sjedinjene Američke Države.

6. decembar, 1933. John M. Woolsey

Жарко Кујунџиски

ЗАПАДНИОТ ПОЛИТИЗИРАН ИНТЕРПРЕТАТИВЕН КОНСЕНЗУС КАКО ОБИД ЗА ТОКСИКАЦИЈА НА УМЕТНИЧКОТО ДЕЛО

***Политичката рецепција на филмот Прашина (2001.)
на Милчо Манчевски***

*Западот е шокиран. Филмот на Манчевски добива најразлични
будалести критики, од кои најголемиот дел се чисто политички.*

Светлана Слапшак

Предигра 1.: отвореност и затвореност на толкувачкиот / заведувачкиот пристап

Концепцијата на Умберто Еко за отворено читање на делото не само што му е позната на секој студент по литература, барем на тлото што го нарекуваме свет, а потсвесно подразбирајќи ги - Европа и Северна Америка, туку и на секој што барем минорно се интересира за читање, толкување и критика на уметнички дела. Она што Еко го има(л) на ум најдобро може да се согледа преку Опера аперта (1962), каде меѓу другото се вели: „Во таа смисла, значи, едно уметничко дело, форма завршена и затворена во својата совршено одмерена перфекција на организмот, исто така, е отворено, со можност да биде толкувано на илјада различни начини, а во својата неповторлива единственост да не биде искривено.“

Во втората половина на 20 век, оваа стратегија на отвореност на делото и потенцирање на важноста на сегментот гледач/слушател/ читател во тријадата автор-дело-реципиент стана вистински алиби за оние што се обидуваа да му пристапат на уметничкото дело, од секаков агол, страна, поза... Добивме толкувања и „толкувања“, односно пристапи кои ги ослободија стегите на читање на одредени дела од минатото, но истовремено и толкувања кои едноставно отидоа предалеку, се загубија во интенциите на толкувачот да најде, односно да при-даде значење.

Хенри Џејмс во неговиот знаменит краток роман Свртување на завртката поставува токму една таква ситуација: гувернанта која во знаците на „стварноста“ гледа текст и знае дека во секој текст „тлее“ минимум смисла која треба да биде протолкувана. Таа, заведена од оваа теорија, се обидува истовремено да открие, но и да наметне

зна(ч)ење во свеста на двете деца, Мајлс и Флора, така што на крајот оној што (демек) го „крие“ зна(ч)ењето, во мигот кога ќе го стегне во (интерпретативната) прегратка - умира! Текстот е мртов, да живее текстот-за-текстот!

Оваа приказна, за нас со параболочно значење, напишана многу пред Отворено дело на Еко и ред други студии кои се занимаваат со слободата на толкување, упатува на тоа дека едно дело можеби и не е толку отворено за секако читање, дека треба да се внимава при неговото дефинитивно (с)фаќање, да не се отиде во крајноста на негово пре-пишување, да се умртви самото, а да се создаде ново дело, кое веќе не личи и не е она старото.

Самиот Еко во Граници на толкување (1995), во поглавјето „Толкување и нагаѓање“ ќе истакне: „читателската иницијатива се состои во нагаѓање по повод интенцио оперис. Ова нагаѓање мора да го потврди целиот текст, како органска целина. Тоа не значи дека при толкувањето на некој текст може да се нагаѓа на само еден единствен начин. Во принцип, можно е да се толкува на безброј начини. Меѓутоа, на крајот ќе биде потребно нагаѓањето да се докаже на основа на кохеренцијата на тој текст, а текстуалната кохеренција може само да го отфрли непромисленото нагаѓање.“

Колку и да сме слободни во однос на толкувањето, толку треба да имаме предвид дека, сепак, сме затворени во рамки на текстот поставен за толкување. Неговата кохеренција, според Еко, може сама по себе да отфрли некои толкувања како „невалидни“ (Е. Д. Хирш). Џозеф Хилис Милер, пак, вели: „Не е точно дека... сите толкувања се подеднакво правилни... Некои читања во секој случај се погрешни... Некои толкувања подлабоко од другите навлегуваат во структурата на некој текст.“

Она што го прави гувернантата во Свртување на завртката не е толку обид за толкување на текстот на „стварноста“, колку зло-употреба на децата заради „стварно“ конструирање на текстот што постои единствено во нејзината глава. Умберто Еко, во Лецтор ин фабула (1979) предлага да се направи разлика меѓу „толкување“ и „употреба на текстови“. Тој ја брани зависноста на толкувањето од интенциите на делото, што „не значи дека ќе се исклучи соработката на примателот.“

Тенденцијата да се брани толкувањето наспроти употребата на текстовите не значи дека тие не може да бидат употребени. „Меѓутоа, нивната слободна употреба нема никаква врска со нивното толкување“, заклучува Еко во Начела на толкувањето.

Овие херменевтички „начела“ и патокази ќе ги имаме во предвид при нашата анализа, бидејќи проблемот кој потесно н# занима е во блиска зависност и интеракција со ваквите и слични методски упатства.

Предигра 2.: симнување на превезите и разголнување на термините

Џонатан Калер во „Прелегомена за една теорија на читањето“ ќе истакне дека „читањето не е невина активност, девствен пристап.“ Тоа значи дека понекогаш „читателот можеби си дозволува премногу“, т.е. дека значењето кое всушност како такво (како заклучок) не е дадено во текстот и го конструира оној што чита, зависи од многу фактори, а „толкувањето како професија секогаш носи со себе етички должности...“

Факт е дека толкувањето подразбира идеологија. Најчесто тоа е идеологија, која поединецот ја интендира (авторот преку пишувањето, или читателот преку толкувањето), но како што бележи и Стенли Фиш во „Има ли текст во оваа класа?“, може да постојат „интерпретативни заедници“, кои применуваат исти интерпретативни стратегии за еден текст, што подразбира дека различни читатели ќе дојдат до исто/слично значење и врз база на консензус ја формираат дадената интерпретативна заедница.

Дојдовме до местото кога прв пат го употребуваме клучниот термин за овој труд - консензус, кој поради фреквентноста на присутност во неговите текстови, може да го обележиме како хабермасовски. Германецот кој модерната ја нарече „незавршен проект“, Јирген Хабермас (1929 -), иако во дијалогот со постмодернистичките критичари е обвинет дека „некритички го репродуцира наследството на просветителската рационалност, изгладувајќи го неговото угнетувачко и терористичко наследство“ , сепак во неговиот одговор тој инсистира дека е критички настроен кон она врз кое се базираат западните мисла и општество: просветителската рационалност. И покрај ваквото негово „оправдување“, тој всушност се зафаќа со реконструкција на разумот. Причината е во тоа што тој во просветителската рационалност гледа и прогресивно и дегресивно наследство: демократијата, културалното разлучување и критичкиот разум се прогресивни, додека проширувањето на инструменталната рационалност на сите сфери на животот е деструктивна. Хабермас се залага за одбрана на демократијата и за критика на доминацијата и хиерархијата. При тоа, во консензусот како демократска норма за доаѓање до согласност

гледа проширување на демократската пракса.

Хабермас врши идеализирање на консензусот, заборавајќи дека тој од една страна би можел да се употреби за оправдување на манипулацијата со индивидуите и за потиснување на разликите. Се пренебрегнува и фактот дека честопати консензусот е принуден и дека тој е направен со волја на посилниот/поголемиот кој сопствената волја ја наметнува на послабиот/маргиналниот (Хитлер паѓајќи во транс го повишува тонот на гласот: „Денес Европа, утре Германија!“ , а војникот чија војничка етика во случајов мора да е пред човечката, бидејќи по куршум во главата нема да биде ниту војник ниту човек, вика, поддржувајќи го фирерот: „Ура!“).

Една од точките на судир Хабермас-Лиотар е во тоа што едниот комуникативното делување го доведува до разбирање и согласност, а за другиот (Лиотар) тоа значи борба, несложување, оспорување во една агонистичка форма.

Разбирањето, согласноста, консензусот во основа е парадоксален, бидејќи тој е изведен според демократски принципи, но при тоа нужно доаѓа до нивелирање на разликите: се пропагира одредена надредена гледна точка, при што идеолошки се стимулира дадена теза, а угнетувањето и манипулацијата од секаков вид во ваква ситуација се закануваат во секој миг како потенцијални. Штом Хабермас инсистира на демократски принципи, тој смета дека консензусот е донесен од сите и за сите, или во варијанта која звучи малку пореално: од мноштвото за сите. Сепак праксата покажува дека согласувањето најчесто е воведено од поединци, а треба да се однесува за сите.

Од наш интерес е еден специфичен, но нетипичен (барем за хабермасовата теорија) вид консензус, што се јавува во сферата на уметничката критиката - кога ќе се постигне согласност во однос на перцепцијата/читањето/толкувањето на дадено уметничко дело во одреден круг читатели или еден негов подвид - кога делото се пречекува со веќе подготвен теоретски и експликативен инструментариум и тоа таков инструментариум кој читањето го прави толку отворено (проширено) што го затвора делото во подрачје кое нему не му е иманентно.

Изоморфен пример на консензуално читање е егзегезата - при читањето на Библијата огромен временски период било наложувано едно и единствено можно, канонско читање. При тоа оспорувани/забранувани се други/инакви/различни/ спротивни пристапи.

Најиспревртен консензуален пристап на дадено уметничко дело е кога се обидува да се толкува во контекст на дадена курентна, актуелна дневнополитичка идеологија (особено ако тоа не е дел од интенцио оперис). Довчерашниот таканаречен Источен блок, имаше лошо искуство кога уметноста се ангажираше за цели на дадена политика. Социјалистичкиот реализам исчезна не оставајќи речиси ништо уметнички вредно зад себе, не потврдувајќи се во времето, според многумина - најголемиот и најбитен критичар, и претворајќи се себеси во историски факт, во оддел или секција во библиотека, филмотека или музеј.

Истокот/Балканот продолжува да страда од политичко читање, овојпат од страна на помоќниот/западот и неговите дела (според Слапшак) полека се ставаат во две папки: вредни (или подобро речено-политички коректни, “на линија” со западниот дискурс) и просечни, згрозувачки, националистички (политички некоректни, антиманипулативни, субверзивни...)

Западот има слух за филмови како живописниот Ундергроунд на Кустурица, во кој тој уште еднаш ја употребува ромската култура, а користи и стереотипи во оцртувањето на ‘српскиот шарм’ и агресивниот сексизам, фалсификувајќи ја политичката ситуација во име на ‘мудроста’ на колонизаторот, наспроти филмот Улссес’ Газе (1995), каде преку еден повторлив женски лик се симболизира балканската меморија како малтретирана и исклучена од водечките политики.

Слична стратегија на читање-консензус, читање во дневнополитички контекст и стигматизација му се случи, непосредно пред и по премиерното прикажување, на филмот Прашина на Милчо Манчевски.

Игра 1.: с' започнува во Венеција и тесните канали

Навистина, за Манчевски и неговите два (досегашни) долгометражни филма с# започна во Венеција. Таму го доби Златниот лав за Пред дождот (1994) и го сврте вниманието на филмофилите (домашни и странски). Но, во Венеција почнаа и (според авторот, а и според други проследувачи, в. подолу) акција напади против едно друго уметничко дело, неговиот втор играл филм - Прашина (2001).

На почетокот ќе се позанимаваме со типична фактографија и бележење на неколку слични изјави, изјави-варијанти на различни западноевропски критичарски пера.

За во филмската историја е пречекот на филмот од страна на ешалон

критичари/новинари присутни на првата прес-конференција во Венеција. Климакс на сето тоа беше коментарот-полупрашање на Александар Вокер од лондонскиот „Ивнинг стандард“: „Вие сте направиле расистички филм кој ги прикажува Турците во негативно светло. Ова е очигледно направено со цел на Турција да & се попречи приемот во Европската унија. Што имате Вие да изјавите за ова?“

Иако и пред оваа изјава имаше индикации за ваков „пречек“, а и многу интересни коментари допрва доагаа, сепак настапот на Вокер најдобро ги отсликува извртените интереси и фокуси на западната критика. Ваквата политизацијата на филмот продолжи за време на целиот фестивал во Венеција, при бројните интервјуа направени со Манчевски (најмалку 120 за разни земји). Во нив најчести се прашањата за тогашната политичка криза во Македонија и гледањето на филмот низ дневнополитичка призма.

„Дури и на гала влегувањето при отворањето на фестивалот, прилика која инаку се користи за гламурозен шоу-бизнис интервју, Манчевски беше прашан за судбината на НАТО војниците во Македонија.“

Британците најмногу навлегоа во некаква конструирана политичката пресметка. Покрај Вокер, Питер Бредшо во лондонски „Гардијан“ го нарекува Прашина „специјален повик на македонски национализам.“

Во Германија, критичарот Јан Шулце од „Дер Тагешпигол“ дури вели дека филмот Прашина е илустрација на новинскиот коментар на Манчевски „Само морална обврска“ (иако Прашина е сценарио старо седум години, а филм не се прави за две недели - пред толку време е објавен тој текст.) Истиот критичар натаму во текстот смета дека филмот е „антиалбански“, но „наместо албанските муслимани овде имаме Турци кои се прикажани како крвави убијци наспроти Македонците кои се невини јагниња, а црнецот е никој друг туку западот кој треба да биде разбуден од фанфарите и да тргне во борба против исламот. Естетиката на убијци како што се претставени Турците има нешто неофашистичко во себе, и тоа е скандалозно!“

На истокот, на Балканот, како и на западот, ништо ново, ништо особено поинакво. Хрватскиот „Јутарњи лист“ еден месец пред Венеција, од перото на угледниот босански писател Миљенко Јерговиќ ќе објави критика, во која тој го обвинува Манчевски за „македонски национализам, несфаќање на историската ситуација и положбата на Албанците...“

Цел ред статии и огледи за филмот, како една од главните интерпретативни писти, ја „преценуваат“ доминацијата на насилството

во филмот. Меѓу другите, Дејвид Стратон, критичарот на холивудски „Варајати“ вели: „Прашина изобилува со насилство, па западната публика тешко ќе го прими.“

Ваквото, предвременно пречекување „на нож“ уште веднаш беше симптоматично. Со текот на времето почнаа да се осветлуваат контури на реално и координирано организиран „напад“. Фрапантни податоци за тоа дека критичарите се договарале однапред како да го оценуваат Прашина даваат неколку извори.

Германскиот критичар Фриц Готлер, на пример, во високотиражниот „Зидојче цајтунг“ (каде што при крајот на август 2001 г. излезе коментарот на Манчевски под наслов „Само морална обврска“) вели дека многумина во меѓународниот критичарски кор во Венеција дискутирале како да го пречекаат новиот филм на Манчевски цели два дена пред филмот да биде прикажан!

Може да кажеме дека на прес-конференцијата во Венеција (и краток период пред, и по тоа) на Манчевски и на Прашина им се случи полоша варијанта од она што им се случи на Бодлер со Цвеќињата на злото, на Флобер со Мадам Бовари и на Џојс со Улис. Додека вториве тројца доживеаја судски процеси во кои нивните дела беа обвинети и осудени за напад и навреда на јавниот морал, Прашина од страна на филмската критика, со очигледно мнозинство, од филмско/уметничко дело беше сведено на политички памфлет. Полесно е кога правници, судии (од кои не се очекува во преден план да им биде уметничката свест), ќе „пукаат“ во одредено дело, отколку кога „човек од еснафот“ ќе го „труе“ делото со политика, или, едноставно, ќе упати политички куршум.

Игра 2.; влегување 1.: влегување на куршумот и прострелните рани

Очигледно е дека сите овие новинари-критичари-толкувачи во своите текстови како да препишувале еден од друг, како да пишуваат еден ист текст, текст во кој не се допираат естетските, уметничките квалитети на делото, туку делото се става во даден контекст (настаните во Македонија 2001 г. и ни милиметар подалеку), служи за илустрација на нешто што воопшто не можело да биде ниту хипотеза во времето кога е напишано сценариото за Прашина.

Зачудува зошто ниту еден од овие критичарски пера не ги разгледува, на пример, библиските референци во филмот, или специфичното прикажување на чинот на водење љубов; вкусот на Манчевски за

необичното и бизарното; зошто не ги интересира раскажувањето приказни; што останува зад нас кога ќе н# снема; дали незатворениот круг од Пред дождот се затвора во Прашина или авионот над главата на Илајџа (улогата ја толкува Џозеф Фајнс) ја започнува одново целата сторија; како Манчевски го прикажува метафизичкиот свет на смртта; дали држи споредбата на Прашина со кубистичка слика; кои се сличностите, разликите, врските со Пред дождот на структурален, естетски, содржински план; зошто приказните некогаш се попривлечни од златото, па Еџ (Адријан Лестер) иако ќе ја наполни торбата со дукати, сепак се враќа да ги слуша зборовите-алтани на Анџела (Розмери Марфи); како се вклопени хаику-моментите во филмот како оној кога паѓа еден револвер на земја точно врз грбот на еден бумбар кој за несреќа се нашол таму во тој момент; колку битни и небитни се деталите како античките столбови расфрлани насекаде низ фиљан, фиљан земја Македонија, каде што руралните и необразовани жители или не им придаваат значење или ги користат како потпирачи во нивните трла; или што навистина бара стрип-авантуристот Корто Малтезе на еден балкански пир, потпрен со грбот на насликаниот Страшниот суд на сидот зад него; дали музиката што ја создава Кирил Џајковски е вистинскиот избор; каква е фасцинантната сличност меѓу костимографијата и реквизитариумот на водењето војна на балканските простори од почетокот на векот, со други делови од светот (Латинска Америка); кои и колку филмски цитати може да се препознаат и со која функција се тие овде; какви се актерските остварувања; кои се врските на Прашина со модерната, постмодерната или модерната после постмодерната ; како се претставени родовите, културолошките односи; има или нема изградено вистински ликови во филмот; колку можеме да & веруваме на Анџела, а колку на Еџ; дали беа 2000, 200 или 20 војници; како Манчевски успева да ја инкорпорира на синегдотски начин историјата на 20 век - од згрозувањето од дивите племиња, преку почетоците на филмот, Зигмунд Фројд, браќата Рајт, Госпоѓиците од Авињон, потоа преку сите видови оружје што ги користат ликовите, атомската бомба, па с# до поп-културата и шоуто на Џери Спрингер?...

Тоа е фрлено во сенка зашто критиката однапред формирала своја агенда на толкување. Консензусот што во овој случај го постигнува западот/западната критика е без расправа и аргументација. Во дискурсот се согледува авторитативниот и заповеднички тон (што, за волја на вистината, не е во согласност ниту со хабермасовата, ниту со

лиотаровата дискурзивна политика).

Интерпретативните стратегии кои се пледираат од страна на спомнатите координирани читања се: неподносливото насилство, расизмот, национализмот, антиалбанскоста, односно антитурската на филмот... Овие одредници станаа критичарските принципи по кој се „сецираше“ уметничкото дело наречено Прашина.

Секоја од овие лабави одредници-тези има своја цврсто аргументирана контра-теза. Само како обид за отстранување на некои небулози, ќе се обидеме да го „оправдаме“ неоправдано обвинетиот Прашина, што всушност, Манчевски на фамозната прес-конференција во Венеција, а со извесни исклучоци, и потоа, самиот, како автор, не го направи.

Тој или премолчуваше или реагираше со „Тоа е ваше мислење. Ви благодарам“. Тенденцијата на обвинителот е обвинетиот да се оправдува, да се „почувствува“ виновен (ви текнува на случајот во Процес?) со што половина вина веќе ја признава, и веројатно тоа беше една од намерите на критичарите, но и нешто што на Манчевски му било наполно јасно.

Нашето овдешно „оправдување“ е само во име на уметничката вистина и оцртување на границите на текстот, на она што е во него, а што не е, а со тоа имплицитно оцртување и на границите на толкување.

Теза: насилство;

Контра-аргументација: Од кога западната публика стана толку осетлива на насилство? Зарем насилството во Спасувањето на војникот Рајан, во Црвениот змеј, во филмовите на Тарантино, или во Родени убијци полесно го прима публиката? Кога зборува за насилството Дејвид Стратон од „Варајети“ формира двоен критериум - еден за холивудски - т.е. западни филмови, и еден за филмови од другите, источни земји.

Она што е прикажано во Прашина навистина не се случило така, тоа не е „чиста“ историја (ако таква воопшто постои). Во стварноста понекогаш било полошо и поужасно. Манчевски далеку од тоа дека се обидува да ја прикаже историјата, него всушност и не го интересира вистината, барем не историската, зашто филмската вистина е нешто сосема друго. Манчевски се обидува да го претстави злото како иманентно на човекот. Прашина во голема мера е филм за насилството (Бергман на едно место вели дека филмот е еден од најподатливите методи за ритуализација на насилството во општеството), но, без разлика кој го држи револверот - Македонец, Турчин, Албанец (нема добри-лоши според шаблонот Македонци-Албанци, или христијани-муслимани), насилството е во природата на секој човек од планетата (насилството

не е типично само за Балканците, туку за сите. Сепак, додека Пикасо слика, а Фројд пишува за егото и суперегото, Балканот (о)станува Дивиот запад на Европа, односно - Дивиот исток). Но, постои воочлива разлика од Пред дождот, каде единствената сцена со насилство вон Балканот се случи во Лондон, а ја предизвика еден тип кој зборуваше на некој од балканските јазици и направи вистински колеж во еден ресторан.

Прашина е и филм за ирационалната човекова потреба од насилство (да се потсетиме и на Шкловски, кој вели во бајката/уметноста „крвта не е крвава... таа е граѓа за уметничката конструкција“), како и филм во кој љубовта - кон Другиот, кон приказната и нејзиниот пренос, кон животот, победува над крвавите решенија на судирите и конфликтите. Теза: Филмски памфлет против влегувањето на Турција во Европската унија;

Контра-аргументација: Како контра-пункт на ова „обвинување“ може да се постави едноставно прашање (реторичко?): Дали турскиот Капетан во Прашина е претставен како чита книга меѓу словенските варвари и смрдеата на барут? Тој истовремено зборува неколку светски јазици, се служи со прибор за јадење и се носи по најнова мода, додека домородното население уште се облекува во овчешки крзна. И, конечно, дали тој лично на Американецот му објаснува дека доаѓаат новото време, Новиот век, олицетворени преку успешниот лет на браќата Рајт?

Од една страна е многу тешко да се каже дека може така лесно да се изедначат нештата, (според критичарот Шулце: Албанец и Тучин = крвави убијци, Македонец = јагне; а, имаме и црнец!? Тоа е западот!), ваквото симплифицирање би го свела Прашина на обична алегорија или средновековна мистерија.

Од друга страна, просечен гледач во Токио, во Њујорк, во Париз не веруваме дека ќе знае кои се Македонци, Арнаути, Андарти, Отоманци (дури ни на просечен македонски гледач тоа не му е јасно). Тој единствено може да ја забележи паралелата меѓу мултинационалната анархија во Македонија во годината 1900-и-некоја и урбаниот хаос на њујоршките квартави 2000-и-некоја. Во Прашина Еџ погрешно ги нарекува Турците (со кои, всушност, Македонците во Македонија одамна живеат во хармонија, меѓунационално пријателство и разбирање), Арапи. Анџела го коригира, но очигледно е дека тоа нему не му е ниту јасно, ниту важно. Националните идентитети во Прашина во принцип се ирелевантни, тие го губат значењето, дадени се само како

спротивставени (завојувани) страни, само за да може дејството и личностите да се вкловат во даден хронотоп, да ја поттикнат и да ја поддржат филмската драма (дејствие) и илузија.

Теза: Национализам/национален филм;

Контра-аргументација: За да се создаде типичен национален филм Манчевски треба да ги користи шаблоните што веќе се користени во македонската кинематографија (Планина на гневот и други), во кои војводата-водачот секогаш е многу повеќе борец за идеја, па и олицетворение на самата идеја, а многу помалку човек од крв и месо, со своја биографија и потреби на човек. Даскалот не е претставен како култна, божествена фигура, фигура на обожаване и бестелесност, која претставувајќи ги идеалите на хуманоста и револуцијата, се изедначува со самите тие. Таквиот, условно, безгрешен хуманистички идеал, би се негирал себеси, на пример, со сцената кога Даскалот го заколува младото Турче, без око да му трепне, а во исто време самиот чека принова. Токму затоа, тој не може да биде никаква идеализирана фигура на македонскиот национализам, како што, напротив, потенцираат извесни критичарски текстови.

Во Прашина повеќе живее личната, малата историја (или приказната), историјата на поединецот пред историјата на колективот и особено пред историјата напишана од големите нации за малите народи.

Поради сето тоа и многу друго, Прашина, како и секое друго уметничко дело, не смее да се подведува на нешто со што филмот/делото и не се занимава. Да не заборавиме, Прашина не е документарен филм, на крајот од одјавната шпица стои: Личностите и настаните во овој филм се производ на фантазија. Секоја сличност со познати личности и настани е ненамерна.

Игра 3.; влегување 2: осекате ли како политиката влегува во естетиката?

Сепак, политичката контекстуализација на Прашина беше очигледна и треба да се разгледаат причините и последиците од истата. Уште од Мукаржовски и Јакобсон, основна функција на уметничката порака е естетската. Уметничката порака/дело во односот со другите елементи од комуникациската схема во поголема или помала мера ги остварува и другите функции, но сепак во основа е поетската, т.е. естетската функција. Прашина како историографска метафигура, како обид да се раскажат и поврзат на специфичен начин две просторно-

временски приказни, и тоа преку крајно стилизирани, фотографски кадрирани сцени, применувајќи ја техниката на супер кратки резони, редувајќи детали со брзина која околу на гледачот тешко може да ја следи, прикажувајќи ретки, егзотични, стари несекојдневни топови, кои се забележани во еден единствен, естетизиран и квазиреален топов, како и ред други нешта, го прават силен авторски филм со што се занимаваат еден друг бран критичари.

Проблематика на овој текст не е тоа дали некому ќе му се допадне филмот како што еминентниот италијански раскажувач Алесандро Барико изјави „ја бранам Прашина и храбрата кинематографија“, или како што магазинот „Чак“, го нарече „гром од филм, со Прашина почнува новиот милениум во филмската уметност“ или, пак, некој има конкретни забелешки како што Д. Туцаковиќ, директор на „Југословенска кинотека“ смета дека „филмот има некои сценаристички недоречености“, или Владимир Љ. Ангелов кој пишува дека не се согласува со оние кои „тврдат дека Прашина е филм што ќе одбележи ако не поглавје, тогаш сигурно страница во историјата на светскиот филм.“ За секое уметничко дело никогаш не се постигнува консензус на оценка. Спротивното би значело формирање, како што би се изразил Лиотар, „терористичка“ и „тоталитарна“ теорија. Како и тој, и ние се залагаме за мноштво на дискурси и позиции против една обединувачка теорија.

Дали авторот Манчевски е виновен за оваа политизација/токсикација? Дали случајно тој самиот го заведе/наведе западот на такво читање?

Во Пред дождот можевме да го видиме валканиот, запален Балкан, Балкан обземен со насилство и братоубиство, во време кога тој и навистина гореше во таква „бизарна страст“. Сепак, од точката на гледање на западот Пред дождот беше крајно политички чист и коректен филм. Во него, злото, насилството и крвопролевањето се балкански начин на живот, и само оној што бил надвор/што го прифатил/живеел со западот (фотографот, гастербајтер Александар Кирков) може да дели правда и да гледа разумно и човечки. Другите, оние од шумата, ги гледаат дрвјата, но не и шумата.

Западот во Пред дождот не учествува во судирот, тој е само „невин“ набљудувач, гледач (преку фото-апарат или преку новинарски извештаи кои се во потрага по вистината), а оној што не учествува не сноси одговорност. Западот не „избира страна“ како што вели (во една сцена) и прави (во целиот филм) истиот тој Кирков (улогата ја толкува Раде Шербеџија). Западот е претставен како трпитељ на балканското

зло - веќе спомнатата сцена со колежот во лондонскиот ресторан...

Пред дождот си го понесе заслужениот успех и ретко кому му пречеа „мажите со машинки“ претставени во Македонија, во време кога тука такви луѓе немаше. Сепак, како што Манчевски забележува во еден текст од август 1997 година: „неколку гледачи ме прашаа зошто во филмот има мажи со машинки“. Неговиот одговор гласи „Пред дождот не е документарец, не е ни сниман како документарец, јас не би се осмелил да правам документарец за една така комплексна тема како што е војната на Балканот... сторијата може да се случи во која било земја (не исклучувајќи ги Северна Ирска, Русија или САД, на пример) и тој треба да послужи како предупредување, а не сведочење.“

Но, некому му се допаѓаа вака претставените „мажи со машинки“, така што критичарите можеа да зборуваат за Пред дождот како филмско дело, да ги исцрпуваат неговите уметнички вредности, а авторот да го прогласат за откритие и филмска надеж. Свездата беше родена!

Но, дојде Прашина...

Слапшак, во линија со ова, вели: „На Манчевски му беа потребни седум години за да го надрасне малку наивното верување во балканското зло што зрачеше од неговиот прв филм Пред дождот.“ Меѓутоа, оној голем уметник од Пред дождот во очите на западот стана субверзивен. Свездата падна, а со тоа и ангелот!

Манчевски & сврте грб на балканската „вистина“, балканската политика, балканското зло, балканската вина претставена преку визијата на не-балканците како нешто ексклузивно. „Наместо да ги разоткрива вистините, да рационализира, истражува, систематизира и да го преточи тоа во една емотивна и поетска форма со нишка политичка коректност за да ја трогне западната душа, Манчевски го возвраќа ударот, понудувајќи балкански приказни, стереотипови, митови.“

После таков политички „свесен“ филм каков што е Пред дождот, Манчевски веројатно не требаше да се надева дека во Прашина, јукстапозиционирањето на две времиња (почеток на 20 и на 21 век), два света (исток - запад), повеќе етникуми (Американци, Македонци, Албанци, Турци...) ќе помине без политичко обрежување. Западот не сакаше да види авторитет на раскажување, раскривач на шевовите на градење на културни стереотипи, побуненик против дискурсот на западот... Политичката некоректност на автор кој „скршнал од патот“, и наследството од Пред дождот беа главна причина за политизација на овој филм.

Да прикажеш слика на српски војник кој убива заложник (Пред дождот) во време кога 500.000 Срби се протерани од Книн или „убави села насекаде горат“, е сосема различно од тоа да прикажеш турски аскер како напаѓа некое трло за време на Отоманското царство (Прашина) во време кога Турција е кандидат за влез во Европската унија. Во првиот случај поврзувањето со актуелноста е неминовно, но во втората не е потребен микроскоп за да се заклучи дека поставената врската меѓу едното и другото е базирана само на преслободна интерпретација. Пристапот на „Александар Вокер и другарите“ затоа нема врска со поетиката, со идеите и целите на Прашина, во голема степен врши деконструкција на текстот при чинот на читање, и го навредува уметничкото дело во целина. Таквиот пристап е злоупотреба на слободата на читателот како фактор во херменевтичкиот чин. Политичката рецепција стигматизира, припишува, наметнува идеи и концепции, а не ги сумира, резимира, анализира, извлекува.

Игра 4.: кулминација или оргазам: мал постколонијален рез

*Балканот е ... полуразвиен, полу-колонијален, полуцивилизиран, полуориентален... Балканот има... квази-колонијален статус.
Марија Тодорова*

Балканот е колонијализиран, без разлика дали, реално или преку дискурсот на западот. „Хегемонистичкиот дискурс од западот, постојано го омаловажува Балканот“, вели Тодорова во Замислувајќи го Балканот. Станува збор за „појава која Цветан Тодоров ја има наречено западна ксенофилија, карактеристична по доброќудната перцепција на странските култури како некои со пониска вредност.“ Преку самото дебатирање дали Балкан е дел од Европа или не е, преку претставувањето на Балканот како „мост“ меѓу источот и западот, како нешто помеѓу, различно, инакво, без натамошни навлегувања во овој проблем, станува очигледна неподготвеноста на западот да го „прими“ Балканот, зашто Балканот е постои за да го „прима“ западот (воено-мировни мисии) и „прима“ од западот (продукции, клишеа, приказни, визури, стереотипи...)

Но, не само што западот сака да „избега“ од Балканот, туку и Балканот сака да избега од себеси (или како што Жижек метафорично кажува: „само мртвиот сосед е добар сосед“). Растко Мочник во Теорија на денешно време ќе напише: „Балканот - тоа се другите“, имајќи ја предвид политиката на некои балкански народи, Балканот секогаш да

го ставаат надвор од себеси, од границите на својата земја и да го бркаат од својот ментален систем.

Очигледно е дека никој не сака да биде „Балкан“, иако (според Мочник) и „Европа“ е дел од него. Кажано поинаку: сите се „Балкан“ иако не се свесни за тоа. И според Прашина, „Балканот“ што западот го проицира (насилен) подеднакво е во сите: ние и тие, ние кои живееме во Скопје или во Загреб, тие во Лондон или во Њујорк. Но, западот тоа тешко некогаш да го признае. Е. Шелева во еден „културолошки есеј“ пишува: „Денес н# убедуваат, дека овој меѓукултурен јаз не само што не може, туку, и не треба воопшто да биде премостен.“

Тодорова во нејзината студија го пренесува впечатокот на Вилијам Милер кој „кука пред неверојатната мешавина на раси и јазици, каде што „Бугаринот и Гркот, Албанецот и Србинот, Османлијата, шпанскиот Евреин и Романецот живеат еден крај друг: накусо, Балканскиот Полуостров е, општо земено, земја на спротивности.“

Во Прашина Балканот е присутен во Америка преку насилството (кое, за западот, на Балканот се смета дека е вечноприсутно, Балканот и насилството „се венчани“ во нераскинлив брак еден со друг) и преку мултинационалноста на средината.

Сите се тука: Македонци, Албанци, Турци, Срби, Грци, по некој Французин, Германец, па и Американец. Истото е и со Дивиот запад: Индијанци, доселеници од секаде, по некоја „француска девојка“... Њујоршката мултинационална каша од почетокот на 21 век е уште пофасцинантна: Афроамериканци, Евреи, Индијци, Кинези, Арапи, Руси... И сите тие „војуваат“ на еден или друг начин, колку едни против други (Македонци версус Османлии, руски квартал против кинески квартал), толку и сами меѓу себе (Даскалот е фатен со помош на предавници, Лук и Илајџа се браќа, но у најголеми душмани закрвени до коска.)

На Балканот е тешко да се зборува и за историја, бидејќи минатото постојано е „нерасчистено“. Во очите на западот Балканот нема историја, туку има митологија. Евидентно е дека Балканците честопати се склони од историските фигури да прават митолошки (Крале Марко, Александар Македонски...) На Балканот истовремено функционираат повеќе истории, така што фактите, вистината, разумот се губат во рашомонијадата „гласови“.

Тоа прецизно го кажува Б. Саркањац: „дихотомијата - ние имаме историја/вие имате мит - треба да се разбере како: вие ја немате умноста (на државата, и на институциите) како што ние во Европа ја

имаме... Во таа дихотомија „ние“ (западните земји и соседните земји) имаме историја вие (Македонците) имате мит.“ Митот е безопасен, зашто не е официјална историја, циркулира главно орално и, ако сакате, е субалтерен (како и Балканците).

Она што западот го плаши во Прашина, е тоа што се повикува далечниот глас на историјата. Иако Анџела (родена Македонка) ја кажува приказната како предание (мит), во неа нема ништо митолошко, нема искривувања, аберации, нема преувеличувања, нема идеализирање, нема нереални хиперболи карактеристични за митологијата. Токму затоа митот за „Даскалот чија глава е уценета со жолти дукати“ минува во историја, без разлика, дали мала (лична) или голема (онаа од учебниците). Ликот на Даскалот би бил безопасен ако е скриен под плаштот на бесмртноста и апстрактноста, која митологијата како таква би му ја обезбедила.

Можеби на почеток звучи апсурдно, но Даскалот заплашува токму поради тоа што е убиен, што може да му се отсеке главата, што е ранлив и смртен, лош и добар истовремено, затоа што во историјата луѓето се раѓаат и умираат, а во митологијата вечно живеат, или постојано пре-живуваат (како Одисеј, на пример).

Западот се плаши од балканска историја. Тој сака да слуша балкански скаски и бајки, убави, но по можност - грди. Реалноста на фикцијата на Анџела во таа смисла е посилен од реалноста на фикцијата од филмовите како Рамбо или Умри машки.

Ножот на Даскалот од Прашина може да го пресече и да го заколе и Даскалот, но ножот на Рамбо ја губи функцијата на ладно, смртоносно оружје кога е насочен кон него самиот, и во таа смисла Рамбо секогаш ќе остане холивудска бајка во споредба со Прашина. Во американските Рамбо или Умри машки многу повеќе се присутни бесмртните хумани „богови“ (Херкули), отколку во балканскиот Прашина, каде што ликовите од почетокот на минатиот век иако се раскажани како приказна што ја раскажуваат бабите и дедовците, сепак се многу повеќе луѓе од крв и месо и грешни како секој божји смртник.

Според Р. Мочник Балканот е просторна, но и временска граница, Европа се потрудила да го остави „Балканот“ во мрачното „минато“. Ако минатото живее на Балканот, тогаш се губи границата и во просторна и во временска смисла. Сегашноста е минато, па затоа и нема историја, затоа што за историја е потребна дистанца, а минатото на Балканот постојано се повторува.

Бранислав Саркањац во Македонски катахрезис го парафразира Хоми

Баба: “Како главна тема во постколонијалниот дискурс може да се издвои хегемонијата на западната сетеоретизирачка наука за која незападниот (постколонијален) дискурс е она што може да биде само предмет, објект... одбивањето да се биде предмет, објект, односно отпорот спрема таа хегемонија на западната наука и потреба да се развие сопствен дискурс, во кој постколонијалниот субјект си е сам на себе објект, ги сочинуваат суштествените елементи на постколонијалниот дискурс.”

Потрагата по таков сопствен дискурс кај Манчевски е доведена до апсурдно извртување. Тој на формално ниво го користи дискурсот на западот за на планот на содржината да го „удри по чело“ истиот тој запад. Нивото на нарација користи стратегии токму на европскиот (западен) и американскиот модернизам (и постмодернизам). На пример - различни раскажувачи-фокализатори (Анџела, Еџ) е постапка која наједноставно би ја доловиле со Фокнеровиот Крик и бес, потоа - мешање на ингеренциите меѓу раскажувачот и слушателот, т.е. читателот како активен чинител, како дел од текстот (спомнатиот Хенри Џејмс, Хулио Кортасар), користење на клишеа со ирониска заднина (во парчето на Дивиот запад, имаме: добар брат, лош брат и нестабилна проститутка. Ваквото преземање стереотипи карактеристични за Холивуд и вестерните може да се стави во врска со сцената „Навсикаја“ на Џејмс Џојс од Улис каде, според Набоков, „Џојс истовремено ги користи, но и ги иронизира клишеата на женските списанија.“)

Комплексот на забава е веројатно една од најбитните стратегии на холивудскиот филм. За холивудските автори и продуценти апелативната функција, односот со реципиентот, е во преден план. Манчевски го користи хуморот, и тоа еден специфичен хумор од кој се умира. Во една сцена еден од војниците почнува заразно да се смее, речиси поради ништо (гледајќи го едниот „каубој“ како му вперил пиштол на другиот). Лук, човекот „кој не убива без причина“, му пука среде чело. Престрашените војници грмнуваат во смеа. Ова може да го преставиме во неколку точки:

1. човек што се смее поради тоа што едноставно му се смее;
2. друг човек го убива оној што глупаво се смее;
3. луѓе кои му се смеат колку на мртвиот, толку и на себе, бидејќи се смеат поттикнати од својот страв;

Како што веќе кажавме, целиот филм на Манчевски е едно големо исмевање/иронизирање. Неговата филмска постапка е постапка на играње, смеа, лудизам, доведување на „европскиот рационализам“ и

„логоцентричните системи“ (типични за западните теориски субјекти) до бесмислена смеа, но и самата бесмислена смеа, испревртена, е причина за нов вид на хумор. Или, поедноставено:

1. ликови кои кажуваат смешни, банални шеги (Анџела му вика на Еџ: „Како не бе, а ја’ сум Шерон Стоун!“)

2. ликовите кои кажуваат смешни нешта, всушност кажуваат „изместени“ смешни нешта со што го „убиваат“ баналниот хумор (шегата „ја’ сум Шерон Стоун!“ не само што се однесува на бабата, туку и на матрицата во колоквијалниот говор: „ја’ сум Супермен!“, со што има двојна функција - да насмее, но и да очуди.)

3. гледачите на Прашина - кои се смеат на смеата родена преку иронизирање на смеата, но кои си се смеат и себеси, бидејќи веќе следниот ден ќе одат во кино да го гледаат Еди Марфи во некоја комедија, во која можеби тој ќе се појави преправен како Шерон Стоун и ќе ја каже репликата: „ја’ сум Шерон Стоун!“

Постои еден роман од еден руски автор во кој ситуациите во кои се поставени ликовите многу потсетува на она што се случуваше со Прашина на Манчевски. Станува збор за Мајсторот и Маргарита. Под „псевдонимот“ Мајсторот се крие уметник, поточно писател, а Маргарита е неговата животна и творечка поддршка... Мајсторот, под инспирација на неговата Маргарита, ќе напише роман за Понтиј Пилат, човекот што е вклучен во распнувањето на Исус Христос. Романот е напишан во време кога една ваква „апологија на Исус Христос“ (колку историска, толку и религиска личност) колку премолчано, толку и јавно, е забранета работа.

Кога Мајсторот ќе го поднесе романот за објавување, тој не само што ќе биде одбиен, туку и јавно осуден, речиси од сите московски критичари (постои, значи, консензус), и ќе биде обвинет за „пилатовштина“, „борбена староверност“, „апологија на Христос“... Официјалната книжевна средина (надредените, помоќните) организирано се впуштаат во борба против Мајсторот (единка, немоќен). И како што чудно звучат изјавите против Прашина, така и Мајсторот во Мајсторот и Маргарита вели: „Нешто нечуено лажно и неубедливо буквално се чувствуваше во секој ред од тие написи, без оглед на нивниот застрашувачки и самоуверен тон. Постојано ми се чинеше... дека авторите на тие написи не го зборуваа она што сакаа да го кажат.“ Миливој Солар вели дека на Мајсторот не му се оспорува дека тој е писател; нему му се замерува дека почнал „да го заведува народот“... за критичарите на Мајсторот не се приоритетни естетските прашања,

туку животот.“ Не е животно прашање дали Мајсторот, авторот на романот, добро или лошо го напишал (ниту дали Прашина е добро или лошо раскажан филм), туку битен е односот на тој роман кон вистината... за критичарите на Мајсторот книжевноста не е ништо друго туку „убаво пишување“ кое е во служба на одредена идеологија (официјалната, маинстреам-от). Солар додава: „Тие многу добро знаат дека би можеле да бидат животни загрозуени единствено кога естетските прашања директно допираат во идеологијата“ (како што западот почувствува дека Манчевски преку филмската игра и забава, всушност си поигрува со нешто што посредно ги засега и нив.) Прашина на Милчо Манчевски е радикален филм во смисла како и романот на Мајсторот. Слапшак пишува: „ниту еден балкански филмски автор не се осмели да отиде толку далеку откако војната во Југославија почна и заврши. Прашина го одреди тој клучен момент на губење на невиноста, разоткривање на лажниот изглед и отфрлање на „мудроста“ на колонизаторите. Исто така, става крај на стратегиите да се крие целта и да се поигрува со безначајната егзотика, истовремено продирајќи длабоко во наративниот статус на „реалноста“ на Балканот.“

Манчевски во Прашина настапува како некој кој може и смее да си поигрува (играат децата, а си поигрува само оној кој што е моќен, што е дораснат за тоа). Но, ставот на западот е дека „колонизираниот е недораснат“, тој е голтач, совршен конзумент, нему (на оној од Балканот, истокот...) не му е својствена иронијата, бидејќи за иронија е потребна дистанца, критика и автономна свест, што за Балканците „по правило“ не може да биде одлика. Тоа е јазот меѓу Умот и Разумот на западот и неможноста да се биде рационален - „типично“ за истокот. Според Марина Гржнариќ, на пример, „Источна Европа може да ја дефинираме како плус д’Европе ориентале. Источна Европа е истовремено и вишок на Европа и не е Европа. Источна Европа е принудена да се стави - или веќе е - во положба на отпад од измет“ или, како што авторката пишува во самиот наслов:

„Источна Европа или... обично гомно.“

Наспроти ваквите бранови, Прашина „зборува“ за тоа дека приказните некој ги владее (сцената со бројот на војниците); дека историјата е приказна како и секоја друга и дека често е манипулирана; ја заменува „чистата реалност“ (како онаа во Ундергроунд, Ничија земја, па и Пред дождот) „со стари балкански приказни“ (според Слапшак); иронизирајќи со с# што ќе му падне в раце (идеализација на родниот

крај, вестерн и шпагети-вестерн филмовите, бившите филмски ју-серијали, историјата, родовите улоги...)

„Западот не сака да ја гледа сопствената култура превртена наопаку, така што ќе се гледаат сите шевови, сите стратегии на колонијалната манипулација. Ова е карневалска постапка со која се прикажува како функционира машината однатре... Главна цел на колонизаторската култура е да направи од колонизираната култура предмет на набљудување и истражување, а секако не место, субјект или авторитет на објаснување.“ Колонизираниот во Прашина минува во интерпретатор, ја толкува не само источната култура, туку и западната - Дивиот запад, нечистите игри на каубоите, панаѓурски расположената кино-публика во Париз, модерниот и луксузен, но и бедниот и порочен Њујорк...

Растко Мочник смета дека „Балканската ‚претстава‘ воспоставува два вида односи: „ласкачки и понизен кон оние, од кои би требало да добие признание (за ‚небалканство‘) и непријателски однос кон оние, што не би требало да го заслужат таквото признание, и кои недвосмислено и саморазбирливо, би биле на ‚Балканот‘. Едноставно, макар што по малку драстично кажано: сервилност во ‚вертикалниот‘ однос и непријателство во ‚хоризонталниот однос.““

И Цветан Тодоров смета дека: „за луѓето од западот нашите традиции... се возбудливи во својата примитивност, во својата елементарност, во заостанатоста, егзотизмот на дивината.“ Но, во Прашина не се нуди суровата егзотика на Балканот, во Прашина се изнаоѓаат конци на поврзување на западот и Балканот, „премостување на јазот“, западот е на Балканот (на планот на ликовите - преку Лук и Илајџа во Македонија, но на наративен - преку вестерн-цитатите, на пример), но и Балканот е во западот (Анџела во Њујорк, а тука е и насилството, мултикултурата...). Го спомнувам постојано насилството, бидејќи тоа е карактеристично за варварите, а според дистинкцијата на варвари и цивилизирани, дадена од Нил Ашерсон, Балканците се, логично, во таа група.

Манчевски, за разлика од двата контрастни света во Пред дождот (Лондон - Македонија), во Прашина не дава црно-бело сликање, овие два света (Македонија - Америка), од кои едниот, во постколонијалниот дискурс, гледа како субјект, а другиот бидува гледан како објект, се мешаат, слични се, не може да се разликуваат. Секаде има лоши „момци со машинки“, но секаде има и луѓе кои пренесуваат приказни и им помагаат на беспомошните.

Она што некој западен критичар би можело да го навреди во Прашина е помислата дека: „Ако инаквиот Друг (Балканецот) стане нормалниот јас, а јас се видам себеси во Другиот, тогаш се руши целата концепција на која го градам светот. Досега се знаеше дека јас го гледам и го осознавам Другиот кој не може да рационализира. Сега Другиот ме гледа мене како идентичен со него.“ Што е опасно, и како што видовме, недозволено.

Манчевски ја отфрла „вертикалната димензија“ на Мочник, моќта помоќниот не го прави почесен, ниту почовечен отколку што е, ниту пак хегемонискиот дискурс значи дека постои повластеност. Затоа „на западот не му се допаднал гестот со кој неговата популарна култура е осквернавена, демистифицирана, денатурализирана и разоткриена во нејзините најскриени механизми на културна колонизација.“

Во крајна линија и за нас (Балкан), и за нив (запад) дваесеттиот век го обележаа војните (атомските бомби, смрт или слобода...), и љубовта (комуникација, копнеж по другото, спој на различности...) Прашина е филм на „седнување“ на источот и западот еден крај друг, нивно израмнување, мајтапење и со едните и со другите, и пред с# - игра. И тоа, филмот како игра, уметноста како игра, војната како игра, животот како игра. Игра во која се јаде, се пие, се принесуваат жртви (=се убива), се весели, се губат „разликите“. Дури и во Стариот Рим, Царот (моќниот) можеше да го видат единствено во колосеумите, заедно со плебсот, на гладијаторските игри!

Пост-фестум 1.; Паднатиот ангел

Денес, од временска дистанца може да се согледа дека нападот во Венеција не беше само напад на делото, туку и напад на авторот. Дента после премиерното прикажување во Венеција, агенцијата Асошиетед прес ја лиферува (искривената) информација дека Манчевски засекогаш се повлекува од режирање. Тој никогаш тоа го нема изјавено, така што, како да се сфати ова на друг начин освен како препорака/закана до „каубојот“ од Балканот да ги навре своите фармерки, темните очила и да замине со својот коњ кон непознатото.

Токму затоа пост-фестумската реакција на Милчо Манчевски (низ различни интервјуа) можеби и не е битна, но би требало да се претстави. Умберто Еко истакнува дека „постојат случаи во кои авторот е уште жив, а критичарите дале свои толкувања на неговиот текст, па може да биде интересно да се праша авторот дали тој и до која мера

како емпириска личност, бил свесен за многукратните толкувања кои неговиот текст ги дозволува. Тогаш не треба да се користи авторовиот одговор како оверка на толкувањето на неговиот текст, туку за покажување на несогласностите кои владеат меѓу интенциите на авторот и интенциите на текстот.“

Но, во „случајот Прашина“ не станува збор за несогласностите меѓу авторот и текстот, туку меѓу авторот и текстот на една страна и критичарите на друга. Сакаме да го презентираме и гласот на авторот (не само на текстот и на текстовите-за-текстот, меѓу кои спаѓа и овој), бидејќи не треба да се заглушине во гласноста на еден избран глас, туку треба да се изгради поли-фонија на ставови и гледишта.

Го исклучиме ли случајот „никогаш не помислував тоа да го кажам, значи твоето читање е недозволено“, продолжува Еко, преостануваат две можности (1) авторот да попусти: „Не сакав тоа да го кажам, но морам да признаам дека текстот тоа го кажува, за што станав свесен, благодареејќи на читателите.“

Манчевски не го прави тоа, барем ако ги сведеме читателите на западните критичари. Тој изрично кажува: „Целта на Прашина не е да го отслика конфликтот во Македонија 2001 година.“

Еко дава и втора опција која гласи: „авторот да почне да образложува: „Независно од факторот што тоа не сакав да го кажам, сметам дека еден темелен читател не би требало да прифати такво толкување, зашто не звучи баш економично и ми се чини дека текстот не го подражава.““

Токму како што вели и Манчевски во едно интервју: „Жално е што политичката манипулација и западниот расизам успеаа да му наштетат на пласманот на филмот... заклучив дека цел сегмент од културата - критиката, за која мислев дека се занимава со естетика, всушност се занимава со политика. Увидов дека за европските филмски критичари политиката е еквивалентна на тракот во Холивуд. Не е важно кој со кого спие (како во Холивуд), туку кој какви политички мислења има.“

Според него, погрешното дневнополитичко читање предизвикало бран застрашување кај кино-дистрибутерите и предрасуди кај дел од публиката и затоа политизираниот консензус можеме да го сфатиме како обид да се токсинизира уметничкото дело.

Сепак, Прашина е снимен и тешко дека нешто може навистина да му наштети. Порано на плоштадите ги палеле вештерките и неподобните книги. Мајсторот од Мајсторот и Маргарита по реакциите на критичарите се обидел да го спали својот роман, но неговиот роман го

спасува ǎволот.

Бидејќи и самиот Манчевски во имагологијата на критичарите стана опасен „дечко“, а Прашина како „национален филм“ го гледаа како што се гледа „вештерска, ǎволска книга“ пред нив стоеше единствено желбата да се испрати директно во музеј. За да го покрие прашина.

Пост-фестум 2.; да живее еднаквоста на различностите!

Потребно е Европа да се осмисли како континент на разноликоста, а не како полуостров на пат кон униформизација; да го организира соживотот на народите кои ја сочинуваат без да сака да го наметне унифицирачкиот модел: множината е главниот адут на овој особен континент.

Жак Атали

Чувствувајќи ја љубовта, еротиката и копнежот по текстот (текст = книга, слика, филм...) во Бартовска смисла, не залудно и оваа (мета)критика ги следи на некој начин етапите на водењето љубов. Текстот секогаш на стартот треба да се почитува, како пријател/пријателка, а ако ни се допаѓа, тогаш, влегуваме во втората фаза, кога не е на одмет и да го засакаме, како што го/ја сакаме љубовникот/љубовницата. Оној што толкува, без разлика дали му се допаѓа текстот или не, мора пред с# да му биде пријател, зашто само така се создава близина, и се гледаат скришните места. Однадвор, сите луѓе (текстови) ни изгледаат опасни, туѓи, далечни, страшни. Да се сака да се толкува значи да се запознава и да се учи, а не да се наметнува саде своето и тенденциозно да се воспитува Другиот/текстот.

Бидејќи, како и Лиотар и ние имаме ,аверзија кон универзалното‘ (според А. Хонет) во критиката, во различни делови од овој текст се поддражаваат различни типови пристап и експликација, а со тоа и различни тези и контра-тези. Само заради тоа да не се доведеме до авто-консензус, одредени делови од оваа студија можеби противречат на други, при што се влегува во еден напнат дијалог на монолози.

Во принцип, консензусот во даден пристап кон дадено дело, негово читање на ист начин е сериозна закана кон умртвување на делото. И Мишел Фуко пишува: „ништо подобро не може да го скрие фактот на заедничкиот проблем од два слични приода кон него.“

Хабермасовиот ,консензус‘ во политизираната критика на дадено дело (Прашина, романот на Мајсторот) е опасно и многу потсетува на толкувањата што Цветан Тодоров ги нарекува „финалистички“ и каде

што однапред е познат резултатот на толкувањето. За разлика од западот и ние (како што Ц. Тодоров вели): „Повеќе сакаме (вечно) да трагаме по вистината, отколку да ја имаме на свое располагање.“

Имплицитната, прикриената намера на текстот е наспроти хабермасовиот концепт на консензус со кој се разрешуваат споровите во рамките и меѓу различните сфери на дискурсот да & се даде предност на лиотаровата стратегија, според која дискурсот е стратешко делување во кој индивидуите се борат против доминантните позиции. На овој текст поблиска му е склоноста да ги истакнува разликите меѓу „разните режими на фразите“ и ситуацијата на расколот во која е неможно да се дојде до консензус. Лиотар му дава предност на дисензусот над консензусот, разновидноста и разидувањето над согласноста и на хетерогеноста и на неспоредливоста над хомогеноста и универзалноста. Самиот поим раскол е главен теориски јаз меѓу Хабермас и Лиотар. Хабермас, и во теориската и во политичката сфера главно мисли дека можат да се разграничат процедури за пресудување меѓу разликите и доаѓање до консензус, додека Лиотар сака да ги сочува и да ги артикулира разликите.

Токму затоа, желбата да се напише еден ваков есеј е да се земе гард во име на уметноста, да им се спротивстави на оние кои кон уметноста пристапуваат со однапред изгласан консензус, со предрасуди, на кои насекаде им мириса на политика, идеологија, кои се обидуваат да ги заплашат уметниците да прават што сакаат. Уметничката слобода мора да биде бескрајна, на уметникот не му е потребен тутор/даскал кој ќе стои над него и ќе го кара со показалецот кога ќе си игра со нешта со кои според даскалот не би требало да си игра. А ако нешто му се повлече меѓу прсти, туторот се преобразува во каубој, прстот станува револвер, и што друго освен да се нишани во Делото и да се повлече орозот.

Но, вистинскиот проблем е што уметноста не се „дава“ така лесно.

Скопје-Изола-Скопје, мај-јуни, декември 2003 г.

КОРИСТЕНА И КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Книги/студии:

Роберт Алаѓозовски Обвинети за постмодернизам, „Магор“, Скопје, 2003.

Жак Атали, Европ(и)а, „Матица македонска“, Скопје, 1998 г.
Стивен Бест и Даглас Келнер Постмодернистичка теорија, „Култура“, Скопје, 1996.

Михаил Булгаков, Мајсторот и Маргарита, „Табрнакул“, Скопје, 1996 г.

Umberto Eco, Granice tumačenja, „Paideia“, Beograd, 2001 g.

Umberto Eco. Otvoreno djelo, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1965 g.

Милчо Манчевски, Прашина, „Слово“, Скопје, 2001 г.

Растко Мочник, Теорија за денешно време, „Магор“, Скопје, 1999 г.

Rečnik književnih termina, drugo dopunjeno izdanje, „Nolit“, Beograd.

Бранислав Саркањац, Македонски катахрезис, „359°“, Скопје, 2001 г.

Миливој Солар, Мит о авангарди и мит о декаденцији, „Нолит“, Београд, 1985 г.

Марија Тодорова, Замислувајќи го Балканот, „Магор“, Скопје, 2001 г.

Иван Џепаровски, Уметничко дело, „Култура“, Скопје, 1998 г.
Елизабета Шелева, Културолошки есеи, „Магор“, Скопје, 2000 г.

Есеи/критики:

Роберт Алаѓозовски, „Жал за Guerre“, „Кинопис“, 23/24, Скопје 2001.
Владимир Љ. Ангелов, „Прашина имаме, каде е коњот“, „Кинопис“, 23/24, Скопје 2001 г.

Марина Гржнариќ: „Спектрализација на Европа“ во Стате-Ирњин, „359°“, Скопје, 2000 г.

Деспина Ангеловска, „Враќањето кон прашината“, Идентитети, вол. И, но. 3, 2002.

Џонатан Калер, „Прелегомена за една теорија на читањето“, њњњ.мираге.цом.мк.

Марина Костова „Случајот Прашина‘: еден пример како Македонија ја загуби војната за вистината“.

Милчо Манчевски „Мажи со машинки“, њњњ.манцхевски.цом.мк
Светлана Слапшак, „Лук Балканвокер го убива Корто Малтезе: Прашина на Милчо Манчевски како одговор на западниот културен колонијализам“ ин Идентитети, вол. И, но. 3, 2002

Jürgen Habermas, „Modernits - an incomplete project“ in: The anti-aesthetic: essays on postmodern culture (ed. Hal Foster), Seattle, Washington: Bas Press.

Erik Donald Hirš Ml., „Три димензии на херменевтиката“, <http://www.j.mirage.com.mk>

Стенли Фиш, „Има ли текст во оваа класа?“, <http://www.mirage.com.mk>.

Viktor Šklovski, „Tristam Šendi i teorija romana“ in: Uskrsnuće riječi, Zagreb, 1969, str 118-119.

Интервјуа:

„Kažem ono što mislim, pa lakše spavam“, „Balcanis“. Milčo Mančevski Interview For The Italian News Agenss ANSA Катерина Блажевска, „Кога Прашина би бил македонска Герника јас би имал прекрасен тестамент“, Дневник, 10 октомври 2001 г. Жарко Кујунџиски, „Трилогија постои, третиот филм с# уште не се кажал“, „Кинопис“, број 25, 2002 г.

Благоја Куновски, „Разговор со Милчо Манчевски“, „Кинопис“, број 12, 1995 г.

Весници и списанија:

„Маргина“, година X, број 61, 3/2003, Скопје.

„Кинопис“

„Balcanis“

„Идентитети“

„Дневник“

„Вест“

Жарко Кујунџиски, раскажувач и драмски автор. Роден е во Скопје, 1980 година. Дипломирал на Катедрата за општа и компаративна книжевност при Филолошкиот факултет “Блаже Конески”, каде што моментално е и на постдипломски студии.

Се занимавал со различни дејности од културата и уметноста: водел аматерски театар, пишувал колумни и рецензии (филм и театар), работел како новинар, раководител на книжарница, уредник на списанија, го превел романот Појадок кај Тифани од Труман Капотти...

Добитник е на наградата “13 Ноември” како и на петнаесеттина други награди на разни конкурси (за најдобар драмски текст, краток расказ и научен есеј).

Застапен е во неколку прегледи на млада македонска проза во европски и светски списанија.

Преведуван е на англиски, словенечки, српски и албански јазик.

Досега ги објавил романите *Spectator* (“Антолог”, 2003 година) и *Америка* (2006), како и книгата драми *Ендрју, љубов и други непогоди* (2004).

Spectator е единствен дебитантски роман во македонската книжевност што доживеал три изданија.

Jovica Aćin

ZAŠTO VOLIMO

Zašto volimo?

Lakše je voleti nego odgovoriti na to pitanje. Voleti je prirodno, teče samo od sebe, a ozbiljno i odgovorno odgovarati na pitanja iziskuje pripremu i razmišljanje.

Ljubav biva, naravno, utoliko dragocenija kad je nalazimo u situacijama u kojima nam izgleda da je sve onemogućava. U ekstremnim situacijama čovekove egzistencije, u kojima i sam život biva obezvređen, otkrivao sam makar nagoveštaje ljubavi. Često o tome pričam, i to su ekstremne priče. Ne stidim se blata, ne bojim se smrti, i ekstremno se opirem ekstremnom nasilju na koje nailazimo i kad to najmanje očekujemo. Tada se ne smemo predavati sentimentalnosti niti strepeti da prizivamo oporu i crnu magiju jezika. Ne odvrćajmo pogled. Tu se iskazuje vitalizam pripovedanja, a ono nikad ne pati od lažnog morala niti zazire da prelazi zadate granice. Ne očekujte od mog pripovedanja dobre manire. Nema njih u umetnosti, kao što nema ni ućutkivanja. Pripovedanje ne samo da ume nego i mora da zapeče. Otuda ekstremne priče ponekad volimo ekstremno, mada smo to retko spremni da priznamo javno. Ako nas neka priča ponese, svojom munjevitom maštom razotkrije nam mnoge skrovite odgovore, kao i čudesna, dalekosežna i još neizrečena pitanja, samo nastavimo i slobodno izjavljujmo ljubav koju priča budi. Prihvatom onda i da je priča skandal, kao što je imaginacija skandal za svaku stvarnost koju bismo da ugladimo i konzerviramo, oduzimajući joj životnost. Na strani imaginacije, koja je protivotrov mržnji i zlu i koja nas oslobađa utamničenosti navodnim činjenicama, ja lutam, tražim, pričam, budan sanjam, i to je podjednako istinito kao svet koji jeste sa svim onim u šta se može pretvoriti. Prepoznavanje tog sveta, stvarnog i nestvarnog u isti mah, pogon je pripovedanja kao krvotoka našeg opstanka.

Imaginacija, koju pripovedanje iziskuje i uvećava, podmazuje naše svakodnevno trajanje. Priče nas teše ili pale. U njima je svetlost koja nas vodi kroz snove ili budi. One su reči koje stalno huje oko nas. Kako god, život mi je nezamisliv bez priča. Bez njih, propuštamo nešto suštinsko. Suština stvarnosti je zapravo u našim snovima, u onome što ne bismo da znamo, i stoga se istina stvarnosti događa jedino u pripovedanju koje je sposobno da

podnese snove, njihovu divljinu, i da im čak neprestano pruža jezičku, stvaralačku priliku da nam se obraćaju. Hiljadu puta nam se već pokazalo da se sve što je bitno u događanju odigrava u našoj priči o njemu. Onaj ko ne može da izdrži snove, beži u takozvanu stvarnost.

Ako volimo dobre priče, onda nam više nije potrebna nikakva priprema i možemo čak i bez razmišljanja da sebi smesta kažemo da znamo odgovor na pitanje zašto volimo. I uživajući u čitanju da uživamo u tome što volimo i koga volimo. Priče štite našu ljubav, ne manje kad su priče žestoke i pune rizika. Ako ipak ne biste da volite, ja vas neću prekidati u toj grešci da se ustežete od pripovedanja koje je, kao i voleti, prirodna energija čijoj sam se alhemiji takoreći obećao. Međutim, ta alhemija će nastaviti da vam poručuje, jer ste mi potrebni: ne dižite ruke od svog života, neka teče dalje. A ja ću nastaviti da ga čitam iz vaših očiju.

Verujem da svi imamo, čak i kad toga nismo svesni, neki odgovor na pitanje koje me je povuklo. Moj dolazi od radosti u čitanju. Naučivši slova, krenuo sam da čitam, sve. Shvativši da baš sve na svetu ne mogu da pročitam, počeo sam da se prepuštam biranju, nudeći se pričama da me same izaberu. Većina bi, ne sumnjam, mogla iz svog sećanja da prizove neko slično iskustvo.

Zašto počinjemo da čitamo u detinjstvu upravo i pretežno u trenucima kad smo bolesni? Zato što naslućujemo ne samo da je čitanje kadro da se nosi sa vremenom nego i zato što nas čitanje oporavlja. Iako se može dogoditi najdivnija stvar da postanemo zavisni od čitanja, kao od nekog opojnog sredstva, nemojmo strepeti, jer to je jedina zavisnost koja nam krepí duh i koja može da nam zaceli rane u životu, ponekad smrtonosne. Istovremeno, ne strahujmo preterano ni da će ta zaraza da osvoji i obogati ovu zemlju. Malo nas je koji bolujemo od nje, bez obzira što je od svih strasti koje bi da gospodare nama čitanje najvelikodušnija, jer nas voli, daje nam i ništa ne zahteva zauzvrat. Mada svako može da joj se preda, izgleda da je ona ovde samo za izabrane, koji istinski hoće najbolje, život kao kosmički izum koji je putem imaginacije začela haotična materija. A pripovedač samo više ili manje uredno prepisuje to začće.

Beograd, 6. mart 2007, podne

Jovica Aćin (1946), autor je nekoliko knjiga eseja (među kojima su najpoznatije Poetike krivotvorenja i Gatanja po pepelu) i nekoliko knjiga priča (među kojima su dve skorašnje Mali erotski rečnik srpskog jezika i Dnevnik izgnane duše). Za knjigu priča Pročitano u tvojim očima Vitalovu nagradu "Zlatni suncokret" - podelivši je sa Markom Vidojkovićem, koji je ovo prestižno priznanje osvojio za roman Sve crvenkape su iste. U žiriju su bili Jovan Zivlak, Nikola Strajnić i Tomislav Bekić.

ŽENE I ŽIDOVSTVO – POGLED NA ŽENE KROZ TEKSTOVE TRADICIJE

Paul Laurent Assoun

STERILNE ŽENE U BIBLIJI: STERILNOST KAO DOKAZ ZAKONA

Moderno društvo govori danas o sterilnosti žena, nadomještajući ju tehničkim sredstvima prokreacije zvanim «umjetnim» i « uz medicinsku pomoć». Društvo pripisuje ženama «želju za djetetom»; s razlogom, bez sumnje, osim određivanja veze koju ta želja, koju jedna žena ima da dobije dijete, podržava s tom « željom za djetetom» preimenovanom u društveno-medicinsku normu, pod neutralnošću očinske «znanosti»...

Odatle, od tog položaja žena čija sterilnost - bilo što da joj je razlog, pa i prividno « psihogen» - govorilo se da je umjesno preispitati što biblijski Tekst kaže o sterilnim ženama. U stvari, nekoliko najznačajnijih ženskih ličnosti Staroga Zavjeta su, u određenom trenutku, hinile sterilnost.

Ona čini posebno tešku štetu u pogledu gdje su plodnost i materinstvo cijenjeni atributi ženstvenosti i parametri, na stanovit način, « konačni», ženskog bića: žena koja ne može biti majka mogla bi dakle, u Bibliji, biti prividno tretirana kao « bogalj» zbog te grješke svoga bića.

Značajna sterilnost

Ali ono što nas mora uzbuniti je, da se tako što najprije događa «prvorazrednim» ženama, bilo zbog njihovog središnjeg položaja u sudbini židovskog naroda, bilo zbog uzoritosti sudbine koja im je namijenjena. Tako da bih naveo primjere, u najmanju ruku reprezentativne, kojima ćemo se ovdje baviti - a da ne pružamo iscrpljujući popis – žena Patrijarha, to je najprije Saraj, ali i Rahela. To je zatim Manoahova žena, buduća Samsonova majka, koju nam prikazuju kao sterilnu. Sterilnost je isto tako svojstvo junačkih ličnosti, zbog raznih razloga, o kojima ne znamo jesu li one «po ustroju» sterilne, ali za koje je priopćeno da su bez djece. Da nema pitanja o Esterinoj djeci, može se pripisati osebnosti njezine veze s Ahasverom, ali dvije druge žene koje su dale svoje ime jednoj Biblijskoj Knjizi, Rut i Judita, su, rekli bismo, ne-majke:

Rut se vraća u moabsku zemlju poslije smrti njezinog muža (i svekra i djevera, prava hekatomba muškaraca) bez djece (usprkos deset godina braka).

Glede Judite, udovice bez djece, razlozi nedostatka materinstva su izazvali dosta pitanja koja uvjetuju, pogađamo, objašnjenje njezine sudbine kao junakinje (koja, zabilježimo to, nije dobila, uprkos svom visoko poučnom karakteru, kanonsku zahvalu). Mislimo također na Hanu, buduću Samelovu

majku, «sudca u Izraelu».

Na drugom mjestu, rano smo primijetili da je ta izvorna sterilnost, gotovo u svim slučajevima dosta ozbiljna i trajna, u datom trenutku prekinuta božanskom naklonošću jer se Bog, prema obrascu Objave, «sjetio» njih, tih žena pogođenih sterilnošću (kako bi se reklo mrtvilom), te su u određenom trenutku ponovo pronašle svoju «trudnoću» i rodile djecu. Sve se događa kao da je ta nadvladana sterilnost sačinjavala stanovit «dokaz» koji je priveden sretno kraju, ali to nije happy end, jer su ti sukobi naglašavani sve do kraja. Malo nakon što je Judita (o slučaju Ester ovdje ne govorimo, njezina je sudbina bila druge vrste), izvršila svoje «junačko djelo», te završava svoje dane kao kreposna i djevičanska udovica kao da je - to je možda, vidjet ćemo, više od dojma- sačuvala nešto od svoga djevojaštva. Na trećem mjestu možemo primijetiti da poneki put ta sterilnost, često proživljena kao patnja, kada je pobijeđena, svaka od tih žena je rodila dijete najljepšeg izgleda kojemu je obećana junačka sudbina, iako ponekad tragična: takav je Izak, odakle počinje židovska povijest u užem smislu; Josip, čiju važnost poznajemo u granicama promjene židovske sudbine; tako i Samson, izvanredni junak, odan borbi svojega naroda protiv filistejskog biča; isto tako David, Rutin unuk, koji je postao čarobna «važnost» židovske sudbine. Lijepa «rang lista», treba se priznati, bolja od one sterilnih žena koje su pokušale - te poslije jednog mučnog «dozrijevanja» - uspjele ostvariti «majstorsko djelo».

To također vrijedi i za Samuela, rođenog iz bolno pobijeđene Hanine sterilnosti.

Uvjerljiva sterilnost

Ova tri elementa biblijskog «scenarija» o ženskoj sterilnosti postavljaju trostruko pitanje pomoću kojeg ćemo se orijentirati, upravo da bismo odredili doprinos biblijske riječi u pitanjima koja ne mogu biti aktualnija (ne u smislu onoga što je sada važno, onoga što se danas pokazuje kao da nikad nije prestalo biti «važno»). Psihoanaliza će ovdje poslužiti samo za shvaćanje, u svojoj radikalnosti, samog dokumenta pisanja «scenarija».

1. Zašto su te žene, a ne neke manje poznate, sterilne? Je li moguće razabrati u onom što kaže tekst «etiološke» elemente u postanku te sterilnosti, stvarno «simptomatične»?
2. Zašto je božansko Drugo prekinulo taj «simptom»? Možemo li prepoznati detalje tog «izlječujućeg» zahvata i «mjerila», tajna ili očevidna, kojima se ona podvrgava? Zašto je Bog u jednom trenutku procijenio da je

«kušnja» dosta trajala i da sterilna žena «zaslužuje» ponovno dobiti svoju rasplodnu sposobnost?

3. Čemu je služila ta «kušnja»? U kojoj se vezi junačka sudbina te djece, koja su došla kao «ublažavanje boli» dugo frustrirane želje za materinstvom, nalazi s izvornim porijeklom njihovih majki?

Uzeta zajednički, ta tri pitanja nam dozvoljavaju da utvrdimo do koje je mjere želja za djetetom žene kao «osobe» odgonetnuta kroz Tekst, u odnosu na božanske «planove» - Bog je ovdje u službi velikog Čitača želje ženâ, ali ne bez veze s nekim zahtjevima žene-osobe – što, vidjet ćemo, nestaje iz današnjeg govora znanosti koja «progovara» sasvim drugačije o «materinstvu» i « ženskom biću», u suprotnosti s govorom više ili manje raširenim o emancipaciji koja ga podržava.

Izvorna sterilnost ili Savez u trudnoći

Kako se izvorno postavlja pitanje sterilnosti? Kao prema «Savezu» sklopljenom između Boga i Abrahama. Kako u knjizi Postanka piše: «Bog reče Abrahamu: ' Saraj, svoju ženu, ne ćeš više zvati Saraj, nego Sara. Blagoslovit ću te dajući ti isto od nje, jednog sina; blagoslovit ću je, zato što će ona stvoriti narode i što će vođe naroda od nje potjecati'.». Jedan «detalj» se međutim suprotstavlja tom rasporedu: ta «majka narodâ» i « vođâ narodâ» nije nikada rodila. «Saraj, žena Abrahamova, nije mu podarila dijete i ona sama je rekla: 'Nažalost! Vječni mi je uskratio porođaj', te preporučuje svom mužu da se 'približi Agari', od koje je i dobio jednog sina, Išmaela.» Ali, sada prekrštena u Saru, zakonita Abrahamova žena, žena «jalogica», vidi sebe kao onu od koje Bog traži da rodi, da bi se ostvario in concreto, Savez. Na oprezni stogodišnji Abrahamov skepticizam : «Što! Stogodišnjak će roditi! A Sara će u devedesetoj godini postati majka!», Bog odgovara na najjasniji način: «Naravno, Sara, tvoj muž će ti dati sina i ti ćeš ga nazvati Izak. Ja ću održati svoj sporazum s njime...». Dok se Abraham smiješi, Sara se na objavu anđela – «Vratit ću ti se otprilike u ovo doba, i evo, tvoja žena Sara, rodit će ti sina,» - počela iskreno smijati: «Sara se smije u sebi govoreći: 'Kažnjennoj starošću, ta će mi sreća biti uskraćena'.» Žena zna neposrednim znanjem što je to u njezinom tijelu koje se protivi ostvarenju materinstva, koje je ipak njezina najdraža želja. Ona na sebe privlači svojim smijehom – u kojem kulminira njezina ljudskost - negodovanje Božje: «Zašto se Sara smijala? govoreći: 'A, baš! Stvarno, rodit ću ovako stara!' je li išta nemoguće Gospodinu?». Kao neko dijete, kojemu je otac pročitao misli, ona se brani: «Nisam se uopće smijala»; jer se

uplašila. On odgovara: «nije da nisi, smijala si se». Evo (gotovo) stogodišnjakinje koja je na trenutak postala djevojčica, prije nego postane majka...

Razgovor između žene i Boga je istovremeno prislan i uzbudljiv, dok se do tad obraćao isključivo Abrahamu. To je zato što Bog, koji je sklopio simbolični ugovor s čovjekom, ima «planove» i sa ženom i «imenuje» ju majkom u tu svrhu. «Skidanje sterilnosti sa žene prvog patrijarha uvjetuje «plodnost» Saveza koji se ponovno sklapa pod konac života, da bi se ispunio ljudski dio Saveza. To čak otkriva dojam o nekakvoj incestuoznoj vezi među njima - nije li Abraham zamijenio svoju ženu svojom sestrom? Ne postoji li neka veza između tog «taktičkog» rodoskrvnog skrivanja i sterilnosti one kojoj su često branili da se naziva «ženom»? Sve nam to raspliće božja odluka: «Sad se Vječni sjetio Sare kao što je bio rekao, i učini Sari onako, kao što je objavio. Sara je začela i rodila Abrahamu sina, iako ostarjela, točno u vrijeme kako je Bog obećao». Kad je preminula u dobi od sto dvadeset sedam godina, upoznala je ipak «sreću» materinstva. To je bio njezin zadatak, da dade tijelo Savezu i rodi prvog obrezanog sina.

Nije slučajno što Jacques Lacan nalazi priliku u ovom božanskom pothvatu da razmišlja o očinskoj metafori i o otcjepljenju simboličnog očinstva i biološkog naraštaja: «Gospodin čije ime ne smijem izgovoriti je taj, objašnjava on u 'Le seminaire', koji bdije nad porođajem jalovih žena i muškaraca u dubokoj dobi». Kao da je pristup simboličnoj istini očinstva pretpostavljao neznanje o porijeklu. Više nego o «čudu» radilo bi se ovdje o jednoj poruci o «osnovnom transbiološkom svojstvu očinstva.»

Sterilnost žene trebala bi, dakle, uputiti na određeno vrijeme odlaganja naraštaja, što bi dopustilo razumijevanje da ne dolazi sama od sebe. Svojom moći da pokrene stroj za rađanje protiv bioloških zakona prirode, Bog poručuje da ne treba nastojati razumjeti tajnu očinstva, koja ima svoje pravo mjesto u simboličkom poretku. Sara dobiva mogućnost i naredbu da rodi, koliko god za potvrdu porijekla toliko da učini mogućim dobivanje sina i produlji savez. Takva vrsta simboličnog Neka bude javila se u epizodi nadmašene sterilnosti, ali koja mora biti dobro, u skladu sa dijalektičkom metaforom Aufhebung-a (koji objavljuje tako svoj odziv u majčinom pamćenju) «sačuvana» u vlastitom «prekoračenju». Sterilnost nije, dakle, jednostavna zapreka, to je tajno stanje materinstva.

Rahela ili radost rađanja

Dakle, s Rahelom, kušnja se ponavlja. Dokaz da čuveno porijeklo patrijarhâ nije pravolinijsko, nego da se to nasljeđivanje s očeva na sinove u pravilu uvijek ponovno spotiče o taj «problem» obnavljanja kroz kušnju sterilnosti, od samog bića prijenosa, od strane žena.

Između Jakova i Rahele postoji, zna se, ljubavna veza za koju se može reći da je strasna. Dakle, izgleda da ta silna ljubav ne donosi ploda: «Rahela, vidjevši da ne daje dijete Jakovu, postala je zavidna svojoj sestri te (radi se o Lei), reče Jakovu: 'Učini me majkom inače ću zbog ovoga umrijeti'.» Knjiga Postanka. Ako je Saraj bila rezignirana a postala je majka neočekivano, Rahela je mlada, očajna i ogorčena žena time što je prikraćena u svojem majčinskom biću. Ona odgovara na Jakovljevu pohlepu, pohlepom dječje želje.

U stvari Jakov je zarobljen između dvije žene: Lee koju ne voli, ali koja ga «obasipa» djecom, a u tom je davanju slabo nagrađena; i Rahelu, za koju je odmah osjetio «udar munje». «Rahela je bila lijepa stasom i u licu. U Jakovu se probudila ljubav za Rahelu,» jednostavno kaže tekst, ali ona ostaje sterilna. «Klinički» znak te strasti je: Jakob radi sedam godina da bi zadobio ruku voljene, a one su mu prošle kao nekoliko dana, toliko ju je volio. Može se točno vidjeti da postoji veza između strastvene crte te veze i sterilnosti. Strast je ta koja se spaja s «užitkom» izvan vremena i izvan svijeta, u suprotnosti sa željom koja se kuje kroz vrijeme i postoji u svijetu.

Borba koja započinje između Lee i Rahele - a koja pronalazi svoju Agar u sluškinji Bilhi, ne može dugo održavati varku - pokazuje taj kontrast. Dakle između ove dvije žene, Božji izbor je obrnut od Jakovljevog: «Gospod će smatrati da su Leu prezreli, i zato će joj podariti plodnu utrobu, dok će Rahela biti sterilna.» Osim toga ona daje ime svakom od njegove djece da bi označila svoju zahvalu Bogu ili da pošalje poruku privrženosti svome mužu.

Više od te idealne i besprijekorne žene Jakov voli svoju neplodnu ljubavnicu. Voli li je on previše da bi ostavio u njoj mjesta za dijete? Bi li joj on dao previše zadovoljstva da dopusti postojanje izvan njihovog narcisoidnog otočića, nekog drugog, jedno dijete? U svakom slučaju žena je ta koja se zbog toga ljuti do te mjere da ulaže svoj život: ili majka ili mrtva! Jakovljevi odgovor je značajan: «Jakov se naljutio na Rahelu i rekao joj: 'Jesam li ja na mjestu Boga, koji ti je uskratio plodnost'?» On ju tako šalje natrag Onome, čije ime se ne smije izgovoriti, i koji ima moć odluke na način pravog oca koji ju odašilje simboličnom Ocu, nijećući vlastitu odgovornost. Moguće je ipak da je on zauzeo neki način mjesto Boga, on, sin-miljenik svoje majke

(Rebeke), dijeleći svoj «predmet» ljubavi, Rahelu, s onim što Freud naziva Verliebtheit, neku vrstu «poplave» libida na predmet.

On ludo voli Rahelu, ali na «samoživ» način, nijećući joj svoju želju. Toliko jaka ljubav, da je sterilizirajuća. Tajna « tjelesna mana» muči taj strastveni par. Odjek toga nalazimo i kod Elkan, zarobljenog između plodne žene Penine i Hane, sterilne ljubavnice, stavljajući na vagu svoju ljubav prema njoj s «deset sinova» .

Rahela tada započinje ganutljivu «bitku» da se dokaže – naravno, protiv svoje plodne sestre - kao majka. Pravi « dvoboj» za podjelu postelje tog uloga, koji je postao Jakov. Sve se događa kao da je Bog, tu još uvijek kao čitač materinskog htijenja žene i sudac o vjerodostojnosti njezinog Kindeswunscha (u frojdovskom smislu), procijenio da je kušnja trajala dovoljno dugo: «Gospodin se sjetio Rahele: uslišio ju je i dao plodnost njezinoj utrobi». Kušanje «mandragore» samo će biti posljednja epizoda - u svojoj faličkoj simbolici - te strastvene borbe za priznanje majke koja pati.

Samsonova majka ili dijete utvare

Pričom o Samsonu pojavljuje se očito najjasnija strategija o « izliječenoj sterilnosti» s namjerama da se postigne, pomoću «djeteta kao prividnog izlaza», zacrtani viši cilj: oslobođenje Židova od filistejskog tlačenja.

Rečeno je u Knjizi Sudaca : «Bio je u Korei jedan čovjek... zvao se Manoah. Njegova je žena bila sterilna, nikad nije rodila». Ta se prazna utroba mora napuniti, da skloni onoga koji će predati «djecu Izraela» u jaram od četrdeset godina (misli se na trajanje prijelaza pustinje). Ta Božja odluka oglašena je još jednom putem anđeoskih glasnika: «Dakle, anđeo Gospodnji pojavio se toj ženi i rekao joj: 'Gledaj, ti si sterilna, nikad nisi imala dijete: dobro! Začet ćeš i imat ćeš sina'.». Poruka je prenijeta izravno ženi – kasnije će biti rečeno da je «Božji anđeo ponovno pohodio ženu dok je bila u polju» i da «Manoah, njezin suprug nije bio s njom» – znak da je otac stvarno stavljen na kušnju, barem privremeno, da se može izvršiti radnja «prijenosa» između Boga i žene koja pati zbog nedostatka materinstva - pod uvjetom poštivanja zabranjene hrane majci i zanmenitog «znaka» izabranika:

"Britva ne smije dodirnuti njegovu glavu, jer to dijete mora biti nazirac, posvećen Bogu već od majčine utrobe". Stvarnom ocu je izričito zabranjeno da se raspituje o imenu anđela: kao svaki put kad se javi simbolično očinstvo, treba stati pred «tajnom», koja bi nas mogla dovesti do neizgovorljive prirode Božjeg imena.

Ubrzo je jasno da, dobijajući to neočekivano dijete «palo s neba», ta žena – čije ime nije izgovoreno i koja je poznata samo kao «Manoahova žena » i majka slvnoga Samsona – ne će moći ništa iskoristiti od tog «poklona» za sebe osobno. Budući da je on «nazir, posvećen Bogu, još u utrobi svoje majke do dana svoje smrti» njega je obuhvatio «božji duh» i on bježi od svojih roditelja, koji tu više nemaju ništa reći, naročito na njegov «izbor objekta»: Samson će unaprijed izabrati jednu ženu «među tim neobrezanim Filistejcima», to jest pravu «egzogamnu prisilu» koja se izražava jednostavnim: «Ona mi se sviđa» (a ne neka druga!).

Njegova junačka sudbina nametnula mu je od tada da se iskreno vezuje za žene, prema svojoj sudbini koja se začudno potvrđuje kod majčinih sinova, koji padaju u ruke poluljubavnicama poluzlostavljačicama, ženama koje uzrokuju (zaljubljeno) njihov pad, za koje se on «vezuje» i koje ga... vezuju! Dalila, zna se, bit će posljednja slika tog niza žena, koja će mu iščupati njegovu «tajnu» što će ga osloboditi pritiska njegovog zadatka, ali će ga stajati, zajedno s neutješnim očajem da je pogriješio, strašne kazne oslijepljenja, što je slijedilo nakon rezanja kose. Njegov zadnji podvig, kad mu «ponovno naraste» posvećena dlaka, ne uklanja dojam da Samson pokazuje u isto vrijeme veličinu junaka i svoje ropstvo koje mu dolazi od žena. To «dijete za utjehu» ima sigurno zacrtanu sudbinu, ali kako on dolazi kao ispunjenje želje za djetetom svoje majke i po božanskoj naredbi, on može proživjeti samo kao sredstvo, Organon jednog Wunsch-a, jednog zavjeta koji ga posjeduje do te mjere da nema nimalo mjesta za vlastitu želju. Kako «će on obuhvatiti dio postojanja» koji ga određuje? Najviše željen, Samson će proživjeti kao opsesivni neurotičar, kao prognanik jedne želje koja mu dolazi s One Strane. Utjelovljenje utvare. Vidi se da pobijeđena sterilnost može izići pod oblikom tragičnog izabranika, koji daje svoj pečat ličnosti.

Rut ili popravljeno materinstvo

S Rut se nalazimo u slijepoj ulici glede prijenosa, koja će dati ženinom odgođenom materinstvu jednu primjerenu službu «popravka» prekinutog prijenosa.

Znamo stanje: Elimeleh napušta sa svojom ženom Noemi i svojim sinovima Mahlonom i Kilionom, Betlehem, upućujući se u moabsku zemlju, tjeran glađu. Tamo se njegovi sinovi žene dvjema Moabčankama, Orpom i Rut. Tijekom deset godina otac i sinovi su pomrli, a majka i dvije snahe su se našle same. Treba se vratiti natrag ali, nasuprot Orpi, Rut odlučuje slijediti

svoju svekrvu – umjesto da se vrati vlastitoj obitelji – i da sudjeluje u njezinoj «tugi».

Evo je uskoro, bez statusa, u jednoj jezivoj situaciji, koliko s točke društvenog toliko i s točke simboličnog gledišta. Boozu, koji pita: «Čija je ova mlada djevojka?», prisiljena je priznati da nema više vlastitog mjesta, osim da ju izabere neki muškarac koji će ju ponovno uvesti u pleme. Poslije tog slobodnog položaja slobodne žene, bez obveze i, štoviše, strankinje, Rut će na kraju jednog dugog puta, kad postigne da ju cijene i vide u njoj sliku sigurne vjernosti zakonu koji nije prvobitno njezin, postati majka.

Tu je to gledište koje nas zanima u bogatom značenju povijesti: kad je pitanje «otkupljenja baštine» bilo sređeno de jure, Rut je mogla ući u brak sa starijim čovjekom (koji je uostalom bio dio njene rodbine): «Booz je oženio Rut, ona je postala njegova družica i stanovala je s njim. Vječni je dopustio Rut tu sreću da postane majka: donijela je na svijet jednog sina.»

Sve se događa kao da je ovaj zaobilazni put prava «lukavost» u toj pripovijesti, koju je poslala providnost, da bi se to nekad neostvareno materinstvo – s mladim čovjekom - moglo ispuniti s čovjekom zrelim i iskusnim, što tim potezom pobjeđuje sterilnost iz iskustva progonstva.

Rutino zakašnjelo dijete učvršćuje trenutak povratka.

Izgleda da događaj izbjegava samu Rut, jer je znakovito da žene predaju plod te veze Noemi, savršenoj svekrvi, koja se na neki način smatra Majkom kroz snahino materinstvo: «Onda žene rekoše Noemi: 'Hvaljen neka bude Vječni koji te, od danas, ne ostavlja bez branitelja! Neka se proslavi njegovo ime u Izraelu! Neka postane utjeha tvoje duše, oslonac tvoje starosti, a i zato jer ga je tvoja snaha donijela na svijet, ona koja te toliko voli i koja je bolja za tebe od sedam sinova'!». Jedna snaha bolja od «sedam sinova», što nije malo reći i što potvrđuje snagu «obnove prijenosa» kojeg je Rut nositeljica u svojoj plodnoj utrobi (dok je Booz, prema tradiciji, umro iste prve bračne noći)!

Noemi je ta, svekrva, koja je nestankom «svojih» muškaraca ostala kao jedini oslonac zakona, «uzela novorođenče, stavila ga sebi na krilo i obvezala se brinuti o njemu». Treba možda uzeti doslovno uzvik žena da je «sin rođen Noemi!», a žene su ga nazvale Obed, a njegov će unuk biti nitko drugi do li David, sin Jese, čije ime nije moglo biti «slavnije u Izraelu». Rut, potomkinja onog Mobćanina koji je bio jedan od Lotove incestuozne djece koje je dobio s kćerima, vraća se židovskoj pripadnosti uvodeći u nju faktor spasonosne promjene. Tomu će poslužiti to vrijeme skrivenosti, kao da je u neku ruku «sačuvano» za tu službu. Izvanredno majčinstvo – koliko zbog okolnosti toliko zbog saveza – čini od njega izuzetno materinstvo.

Judita ili majka na djelu

U osobi Judite razmatramo, možda, najzagonetniju figuru nematerinstva, u istoj mjeri u kojoj taj potez junakinje, koji nije naglašen u njemu samom, je djelomično vezan za samu bit njezinog «zadatka». To je u stvari nevina «udovica bez djece» koju je božanska Providnost izabrala da djeluje u trenutku kad muškarci, koji su obično na vlasti, pokazuju da su nesposobni osigurati sigurnost svom narodu: od jedne takve žene doći će očekivani spas za mali grad Betuliju kojeg opsjeda opasni Holofern, predstavnik užasnog Nabukodonosora. Tako će Judita i reći u svom «smrtonosnom pohodu», kad «generalisimus» bude obezglavljen i njegova vojska onemogućena u ratnom djelovanju: «Bog ga je kaznio i predao ga u ruke jedne žene». U kojoj je mjeri ta Juditina «energija», kojom je pobjednički prošla kroz neprijateljske redove, zavela Holoferna, a onda ga ubila, vezana uz onaj dio njene ženskosti koji se nije «trošio» na majčinstvo, ili na muškarčevu želju?

To pitanje koje se ne pojavljuje izravno u biblijskom tekstu, «moderni tumači» su dotakli s određenom grozničavošću: nije li tako došlo do pretpostavke da je, prije svog udovištva, ta junakinja morala imati «tabu djevičanstva» koji je sigurno zaprepastio i onemogućio njezinog supruga, što nam ništa ne napominje niti pobija biblijski tekst. Ako tamo postoji utvara... čovjeka, uostalom usko vezanog za opčinjenost mazohističke vrste, to nas ne oslobađa pokretanja pitanja – toliko asocijacija nesvjesnih ideja otkriva postupak tumačenja, čineći tekst da govori izvan napisanog i u svojoj istini.

U svakom slučaju postoji aura koja okružuje Juditu i djeluje tako da na samu njezinu pojavu ona «obmane» prisutnoga: tako je njoj dovoljno da se pruži pred Holofernom da bi njega pogodila tajanstvena nemoć koja će se pokazati fatalnom. Ništa u tekstu ne upućuje na to da se dogodio seksualni odnos, to o čemu su moderni pisci uvjereni. Postoji jedna ustrajna veza, koliko god implicirana, između činjenice da u Juditi nešto ostaje «netaknuto» i da ona utjelovljuje zakon kroz djelo. Sve u svemu, možemo misliti da je ona morala imati ono što psihoanaliza opisuje kao «falusnost», da bi mogla u određenom trenutku roditi djelo koje samo ona – niti muškarac, niti majka, moglo bi se reći – ne mogu ostvariti i dovesti do postojanja. Tvoreći taj neobični par s Holofernom, ona donosi na svijet Djelo koje ju na neki način potvrđuje kao «židovsku ženu» (i njezino je ime isto, Židovka), kao onu koja je odbacila mogućnost življenja, da bi spasila jednu ljudsku skupinu u nesreći.

Možda je ta ženska snaga koja, usprkos besprijekornim osobinama njezina vladanja, - pridonosi Bogu zaslugu za svoje djelo i završava svoje dane u

čistoći i poštenju - je zaslužila knjigu kojoj ona daje svoje ime kanonskog pečata!

Zajedno s Juditom ustvari se vraća nešto od ženske moći na povijesnu scenu, koju su zauzeli muškarci. Judita, Božja suradnica, je kći svoga Djela (kao što se kaže «biti sin svojih radova»), ali ona postaje sama od sebe Majka – iako je djevica – koja simbolično ponovno daje život skupini ljudi. Ona bi se svela u tom slučaju na « Majku živućih». Ako je prva žena rođena zbog « obamrlosti» prvog čovjeka, ona stavlja u obamrlost čovjeka koji joj je prepušten na milost i nemilost...

Od sterilnosti do istine želje

Sterilne ličnosti i ličnosti oživljenog materinstva, čiju smo bogatu raznolikost ovdje pokazali, mogu se navesti kao postpovijest « stvaranja žene». Znamo da je doista tek iza Grijeha i izbacivanja iz Raja prva žena imenovana « Evom», « jer je ona bila majka svih živućih». Postajanje majkom najavljuje se kao usputno « kažnjavanje» uz izbacivanje iz Rajskog vrta: « Ženi on reče: 'Otežat ću ti poslove i tvoju trudnoću; rađat ćeš u bolovima; strast će te vući prema tvojemu suprugu, a on će vladati nad tobom'». »

Nema načina da se postane žena, kaže tekst, osim da se prođe kroz tu kušnju materinstva čiji je korelat, imajmo na umu, strastvena vjernost muškarcu. Sterilna žena na neki način ponovno ide kroz zapreku postajanja - majke, putem koji će ju promijeniti u « majku jednog živućeg». Daleko od « patologije» ili disfunkcije, sterilnist je dakle trenutak pronađenog materinstva – kao da ništa ne primorava ženu, nekakvim prirodnim zakonom, da postane majkom, osim prolaska kroz simboličnu kušnju da smjesti svoju želju u sebe samu. Razumije se da vrtoglavica sterilnosti prouzrokuje krizu i oživljava njezinu «strast za muškarcem» i zahtijeva posredovanje Drugog božanskog osobno, koji «otvara zapečaćenu maternicu».

Uostalom, ženina želja za djetetom je uhvaćena u simboličnu mrežu ljudske «skupine»: ako je ona dobro, prema freudovskoj formuli, «nositeljica seksualnog interesa čovječanstva», njezina želja, kao «subjekt», se tada nalazi podvrgnuta pritisku čitavog simboličnog poretka: ovaj ne samo da «utječe» na nju, on uočava želju i doprinosi njezinom određivanju na način da se ona u tomu snađe: ženina želja za djetetom je i želja Drugoga, ona je «naručena» i «pounutrašnjena», prema složenim proturječnim načinima koje Tekst samo dotiče, ali nikad ne «objasni» potpuno.

Izgleda nam samom činjenicom da je pitanje Drugoga, u svojoj simboličnoj

dimenziji, postavljeno u biblijskom tekstu – premda je ta dimenzija mimoidena i poništena u izvršenju zamišljenog društvenog propisa u «biotehnološkim» postupcima - ona se vraća prema ženinoj želji za djetetom kao «subjekt». Istina je da žena svoju dobrobit i, na neki način, otkupljenje svoje ženskosti pronalazi samo u pronađenom materinstvu - a to je u svim spomenutim slučajevima da bi rodila sina! – ali upravo «stajalište» zainteresirane ne nestaje.

Božanski plan, koliko god bio zapovjednički, - božja Riječ ne dopušta replike u Objavi dobročinstva -, ne pribjegava nekoj sili, nego « spajanju» želje Drugoga s željom osobe – što je, izgleda nam, provjereno držanje u « modernom društvu», gdje razgovor znanosti i liječnika više ili manje čini govoriti (s najboljim namjerama na svijetu) želju žena... «za njihovo dobro». Da bi žena prestala biti sterilna trebaju dvije stvari: da ih se Bog « sjeti»...i da se one sjete vlastite želje za djetetom. Istina je da je samo prvi uvjet jasno utvrđen, ali rad na obnovljenim tekstu sugerira da prvi uvjet ima kao efekt –

simbolično djelovanje posredovanja- spajanja trenutka. Nije li isto pravilo u pristupu prema želji za djetetom, koje u sebi , osim toga čuva zagonetku.: da jedna žena pronalazi, s druge strane izvjesne « amnezije», mjesto u sjećanju Drugoga i, u isti mah, da se « probudi» iz neke « obamrlosti» koja je sprječavala da postane majkom s mogućnošću da to izgovori?

Taj trenutak «zaborava» sebe i Drugoga što obilježava izvornu «nesvijesnu» Sterilnost ne bo li dakle bila «promašaj» funkcionalnog poretka, nego jedno pravo simbolično «zaustavljanje» : nije « izgubljeno vrijeme»koje dokidamo

Jednom « tehnikom» ad hoc, nego, za koga je po pravu, to je vrijeme da shvati

da tamo gdje je bila žena, može se dogoditi majka...

Paul-Laurent Assoun, psihonaličar, profesor psihologije na sveučilištu Picardie (Amiens) i na Sveučilištu Paris VI

Michele Bitton

LILIT ILI PRVA EVA: ŽIDOVSKI MIT O DEMONSKOJ ŽENSTVENOSTI

Središnji lik iz židovske demonologije Lilit je naslijeđe mezopotamskih civilizacija, gdje su prije više od 5000 godina demoni Lili kraljevali nad neprijateljskim snagama prirode i koji su joj dali svoje ime. Od doba prizivanja u sjećanje njezinih predaka na pločicama ispisanih klinastim znakovima suvremenika od početaka pismenosti, Lilit ima najdužu karijeru kojom se može dičiti jedna još živuća figura demonijačke ženskosti.

Uglavnom optuživana da zavodi muškarce, da napada žene i njihovu novorođenčad pri porođaju, Lilit je danas još uvijek predmet magično-vjerskih obreda kao što je Tahdid, kojeg prakticiraju marokanski Židovi pri rođenju muškog djeteta kako bi ga zaštitili od zlih uroka, od «Druge, one koju ne imenujemo, bezbrojne Lilit», tako kako ju zove Haim Zafrani.

Ukorijenjena u tekstovima i židovskom folkloru, ali skrivena kao što to moraju biti demoni, Lilit je međutim ponovno otkrivena prije nekih dvadesetak godina u vrtlogu feminističkog pokreta koji je proširio legendu u kojoj je ta demonska figura opisana kao prva žena stvorena za Adama, ali koja je odbila općiti s njim.

Predstavljajući ovu legendu nazvanu «Prva Eva» u ovom časopisu posvećenom «Slikama židovske žene» ne ću nastojati prikazati, kao što se to prečesto činilo, da je ona sačuvala trag pretpostavljenog primitivnog matrijarhata, nego naprotiv da teme sadržane u ovoj legendi proizlaze iz širih židovskih nastojanja da se na ženskost pomišlja povezujući ju s demonskim.

Ovo povezivanje ženskog s demonskim, zajedničko mnogim tradicijama, moglo je biti samo pozivanje na stara židovska vjerovanja koja su izišla iz mode. Ono ostaje, na nesreću, aktualno nasuprot nedavnom razvitku svih integrizama, čija je prva briga još uvijek ženama odrediti podložni položaj.

Prvi židovski izvori koji se odnose na Lilit: Biblija, Talmud i sveti pehari

Prvi židovski podatak o Lilit pojavljuje se u Bibliji, u Izaiji (34:14), gdje se ona spominje među dvanaest životinja i divljih bića koji će zauzeti opustošenu zemlju Edom na dan Posljednjeg Suda:

«Tamo će se susresti divlje mačke i psi, tamo će satiri zakazivati sastanke, tamo će i sama Lilit napraviti svoje obitavalište i pronaći mirno sklonište.»

Mala Apokalipsa gdje stoji ovaj redak ne pripada proročanstvu Izaije u užem smislu, nego Deutero-Isaiji, napisano u V. stoljeću prije Krista, na povratku iz

progonstva protjeranih Židova iz Babilona, zemlje izabраниh demona. Među onima koje će judaizam posuditi da bi obradio Lilitinu osobnost, uzeo je lijepu Lilitu koju je na zemlju poslala božica Inini, da zavodi muškarce i smatrana je kao slika neosporno prve žene poznate po ženskoj pohoti.

Međutim Lilitu je bila samo prostitutka božice-majke Inini, koja će postati lštar kod Kanaanaca. To srodstvo koje ne dopušta da se samu Lilit smatra kao bivšu božicu-majku, dodjeljuje joj u najmanju ruku najizvorniju kvalitetu da bude nasljednica najstarijeg simboličnog prikazanja demonske ženske seksualnosti.

Ali jedino biblijsko pozivanje na Lilit u masoretičkom tekstu tumačenja Starog Zavjeta ne ostavlja sliku njezinog zavodništva. Ona je tamo samo jedan demon među demonima Apokalipse i kao sve demone pobijedit će je dolazak Sluge Božjeg koji će najaviti Mesijanska Vremena.

Da bi se mogao potvrditi njezin karakter žene-vampira u židovskoj demonologiji, trebalo je čekati malobrojne napise o tomu u Talmudu. U Babilonskom Talmudu, gdje je ona oživljena pod oblikom krilatog nedonoščeta i razuzdanog čudovišta (Eruvin, 100b), spominje se jedan savjet kojeg pripisuju jednom rabinu iz II. stoljeća a koji poziva muškarce na oprez zbog mogućnosti Lilitinih napada:

«Zabranjeno je muškarcu da liježe sâm u kući; onog koji to napravi, odnijet će Lilit.» (Šabat, 151b)

Na svetim aramejskim peharima iz VI. stoljeća otkrivenim u Iraku, gdje su ih mnogobrojni Židovi, koji su tada tu živjeli, koristili u to doba kao ritualne predmete, a mnogobrojni egzorcistički recepti protiv Lilitâ, muških i ženskih, svjedoče o njihovoj važnosti u narodnom židovskom čarobnjaštvu. U dolje navedenom obrascu, željeza koja okivaju Lilit mogu biti porijeklom od imena Tahdid, taj već navedeni obred koji zahtijeva da se u jednom trenutku pređe oštricom željeza (hdid, na arapskom) preko kreveta i židova sobe rodilje tako da se udalji demon Lilit.

«Vezana je vještica Lilit prstenovima od željeza u nosu, vezana je vještica Lilit željeznim kliještima u ustima, vezana je vještica koja prijeti Zakojevoj kući lancem oko vrata, vezana je vještica Lilit željeznim lisičinama oko zglavaka ruku, vezana je vještica Lilit komadima kamenja pričvršćenih za gležnjeve.»

U izvorima koji su danas glavni za upoznavanje osobina koje je premedijevalni judaizam pripisao Lilit, ni jedan ju ne ocrtava još kao prvu Adamovu ženu.

Samo u Alfabetu Ben Sire, jednoj zbirki židovskih legendi anonimnog pisca krivo pripisane biblijskom piscu Ben Siri, koja je napisana u Perziji u X. stoljeću, spominje se prvi put da Lilit utjelovljuje mitsku zadaću već poznatu Prve Eve.

Zohar, glavno djelo kabalističkog pokreta i kabalističke literature u cjelini, posvetit će poslije vrlo dug hagadistički i ezoterički razvitak Lilitinoj osobi i njezinim svojstvima Prve Eve, ali «iz Alfabetu Ben Sire», naglašava G. Scholem, «autor Zohara je očigledno uzeo mit o Lilit kao prvu Adamovu ženu.»

Legenda o prvoj Evi

Pročitajmo ponovno, dakle, legendu Ben Sire u cijelosti, u prijevodu koji sam napravila iz hebrejskog teksta koji se nalazi u «Ozar midrašim»:

«Evo anđela ozdravljenja: Sani, Sansenoi, Semengelof. Kad je Sveti, neka bude blagoslovljen, stvorio prvog čovjeka sâmog, i rekao mu: nije dobro da čovjek bude sam, i stvori mu ženu od zemlje i nazva je Lilit. Oni su se odmah počeli svađati. Ona kaže, ja neću leći ispod, on joj kaže, ja neću leći ispod, nego iznad, jer tebi je sudbina da budeš ispod a ja iznad. Ona mu kaže: mi smo oboje jednaki jer smo oboje od zemlje. Ali nisu se mogli složiti, i kad se Lilit u to uvjerila ona je izgovorila Ime u cijelosti, i odletjela zrakom u svemir. Adam, stojeći, potužio se: žena koju si mi dao, napustila me. Sveti, neka bude blagoslovljen, poslao je odmah za njom tri anđela da ju dovedu natrag.

Bog reče Lilit da bi bilo bolje da prihvati povratak, inače će morati prihvatiti da od njezine djece umire svaki dan sto dječaka. Anđeli su ju našli u moru, u burnim vodama gdje su Egipćani trebali poginuti utapljanjem. Obratili su se Lilit, ali ona nije htjela prihvatiti povratak. Oni su joj rekli: utopit ćemo te u moru. Ona im je rekla: ostavite me jer ja sam upravo stvorena da činim zlo novorođenčadi od osam dana, i poslije njihovog rođenja do dobi od dvadeset dana, ako su ta novorođenčad djevojčice. Kad su oni čuli te riječi zaprijetili su joj da će ju vratiti natrag. Ona im se zaklela u ime živućeg i prisutnog Boga: svaki put kad vas vidim ili budem vidjela vaša imena ili vaše oblike na amajliji, neću izvršiti nasilje nad tim novorođenčetom. Prihvatila je da svakog dana umre sto demona, i zato pišemo imena anđela na talismane malih dječaka. Ona ih vidi i sjeti se svoje prisege i dijete ozdravi.»

Poučni cilj legende je jasan: opravdati praksu čarobnjaštva protiv Lilit koje je bilo široko rasprostranjeno u judaizmu, odnoseći ih natrag u mitska vremena Početaka, *in illo tempore* kada je svijet i sve što on sadržava poprimilo oblik. Taj legendarni povratni proces, preko kojega je snaga obreda osigurana ponavljanjem obrasca kojeg je prvi put izgovorio mitski junak, pojavljuje se isto tako u jednoj drugoj legendi koja se odnosi na Lilit gdje je prorok Eliazar taj koji ispunjava tu ulogu.

U legendi Ben Sire mitska je potvrda krajnje bogata, Lilit je tu vrlo blizu anđela, Adama i samog Boga. Ali ona će nas najviše zanimati kao Adamova družica.

Navodeći da je prva Adamova družica bila Lilit, stvorena od zemlje kao i on, legenda Ben Sire nas uvodi u širi sustav židovske kozmogonije gdje su uloge već podijeljene i poznate. Ova biblijska pripovijest poprima smisao ponajprije u odnosu na stvaranje čovjeka i žene. Ali i sama Biblija sadržava dvije pripovijesti o tom stvaranju.

U prvoj pripovijetki u Postanku 1:27, rečeno je: «I Bog stvori čovjeka na svoju sliku, na svoju sliku ga stvori, muško i žensko ih stvori.» Drugo pripovijedanje, u Postanku 2:21-22, je više razrađeno: «Bog pošalje na Adama neku obamrlost i on zaspi, i Bog uze jedno od njegovih rebra i zatvori mesom iznad. I od rebra, koje je uzeo čovjeku, Bog napravi ženu koju mu predstavi.»

Dok se prva biblijska pripovijetka, razrađena kasnije u jahvističkoj tradiciji, može čitati kao ona o podjednakom stvaranju, ili dvospolnom, druga, više bilježena i društveno više isticana proizlazi iz elohističke tradicije koja je mnogo starija. Ta povijesna točnost izgleda mi važna, jer ona podcrtava grješku koju bi trebalo uvažavati, da su prve slike židovske žene bile nužno pozitivnije.

Slijedom rabinskih objašnjenja, legenda Ben Sira se mogla pojaviti kao pokušaj pomirenja između dviju biblijskih pripovijetki. Ali, čak i ako uzmemo u obzir ovu pretpostavku, autonomno i podjednako stvaranje, koje ona predlaže za prvu Adamovu družicu, plaća se promašajem i kao čin pomirenja, te propast Lilit ostavlja slobodno mjesto za pravu Evu, nastalu od čovjekovog tijela.

Tema Prve Eve

Ako stvarno u legendi Bena Sira Lilit utjelovljuje prvi put osobu Prve Eve, ta legendarna tema već mu je bila poznata, i druge židovske legende sažete ovdje dolje opisuju neprekidne Božje promašaje da stvori

Adamovu prikladnu družicu:

«Ne uspijevajući dati Adamu prikladnu družicu, Bog je, ne obeshrabrivši se, napravio nov pokušaj: izradio je pred Adamovim očima anatomiju jedne žene služeći se kostima i spletom mišića, krvi i žljezdanim izlučevinama, zatim prekrivajući sve kožom i nadodavajući čuperke dlaka na nekim mjestima. Pogled na to izazvao je takvu odvratnost kod Adama da je, dok je ta žena, Prva Eva, stajala pred njim u svojem punom sjaju, on je osjetio strašnu odbojnost. Bog je shvatio da je promašio još jednom, i odnio je prvu Evu. Kamo je ona otišla? Nitko ne zna sigurno.»

Nasuprot savršenoj tvorbi čovjeka, ponavljanje božanskih promašaja u stvaranju žene opravdava njezinu prirodu «promašenog bića». Tim povodom voljela bih navesti još jednu legendu koja, štoviše, stavlja pod znak pitanja konačni Božji izbor da stvori ženu od Adamovog rebra:

«Sveti, neka bude blagoslovljen, istražio je od čega da napravi ženu. On reče: 'Neću ju stvoriti od lubanje (Adamove), ona bi bila ohola, niti od oka, bila bi uhoda, niti od uha, bila bi indiskretna, niti od usta, bila bi ogovarateljica, niti od srca, bila bi ljubomorna, niti od ruke, bila bi kradljivica, niti od noge, bila bi razvratnica. Ja ću ju stvoriti od jednog mjesta na čovjeku koje je skriveno (rebro), i ostaje skriveno čak i kad je gol! A međutim, vi ste odbacili sve moje savjete... Nisam ju stvorio od lubanje, a ipak je ohola: Djevojke Ciona su ohole, one hodaju uzdignuta vrata.» (Izaija 3:16)... Niti od uha, a ipak je indiskretna: 'Sara je prisluškivala na ulazu u šator». (Postanak 18:10)... Niti od usta, a ipak je ogovarala: 'Mirjam je ogovarala Mojsija' (Brojevi 12:1)....»

Uobražena, radoznala, indiskretna, alapača, ljubomorna, kradljivica, razvratnica, ni jedna od ovih mana općenito pripisivanih ženama izgleda da nije zaboravljena u ovom rabinskom komentaru knjige Postanka. Ali, najznačajnije je da je svaka od ovih mana pripisivana velikim ženskim ličnostima Biblije. Sara, Mirjam, isto tako Dina i Rahela, koje su spomenute u slijedu istog komentara, su ipak daleko od toga da ih se prezire općenito u židovskoj literaturi. To nastojanje, da se istaknu mane nazvane ženskima kod najcijenjenijih ženskih likova židovske povijesti, nije osamljeno, i Linda Kuzmak je to otkrila kao osobinu legendarnog židovskog korpusa koji je stekao ugled preko rabinskih komentara o krivnji prve žene. Ja ću se pridružiti isto tako tom ocrnjivanju dubljih namjera judaizma da se odbaci svaka mogućnost socijalizacije žene. Nisu uračunate u popis stanovnika

izraelskog naroda, isključene iz Zajednice (Kahal), neki su komentatori čak odlučili da žene ne pripadaju zajednici Izraela.

Protivnici mnogih legendarnih događaja koji su ocrnjivali ženu, onaj o stvaranju Lilit od zemlje, kao i Adama, nije imala sljedbenike. Čak su poricali u komentarima, govoreći da je Bog stvorio Lilit, Prvu ženu, kao što je stvorio i Adama, «samo što je pri tom koristio smeće i blato umjesto čistog pijeska.» Uspoređujući te razne legende, mi u njima možemo pročitati ne toliko sjećanje na Prve Eve, uznosite i samosvjesne, nego potvrdu o urođenoj inferiornosti žene kao promašenog stvorenja.

Tema obrnutog snošaja

Ali još više nego tema podjednakog stvaranja Adama i Lilit u legendi Ben Sire, to je nezin zahtjev za *obrnutim snošajem* koji je odredio Lilit kao feministicu prije Pisma.

Ne smatrajući ga grijehom, židovski moral osuđuje taj položaj kao prostački i perverznan. Ipak, perverzija, kad označava homoseksualnost, sodomiju ili masturbaciju, pripisuje se zabranjenoj praksi jer nisu prokreativne, dok obrnuti položaj sigurno nije sterilan. Folklor ga čak preporuča kao boljeg za dobivanje dječaka. Ne proizlazeći iz eugeničke osude, odbijanje Adama da legne ispod Lilit otkriva najprije sustav pretstavljanja svijeta gdje prvenstvo muškog zakona nije nikad osporavano. Pobijajući jedan simbolički i društveni red gdje muškarac vlada nad ženom, seksualni zahtjev Lilit za gornjim položajem samo je znak koji najavljuje njezinu demonsku bit. Položaj nazvan obrnutim je ustvari svojstven slikovitom antičkom, egipatskom i grčkom prikazivanju, gdje demonijačka tendencija pripisana ženi se pojavljuje kroz činjenicu zarobljavanja i apsorpiranja muške snage.

Sfinga je često prikazana u tom položaju, a u Edipu ili u legendi o osvajaču, Marie Delcourt se pita da li bi za dominaciju nad ženom bilo dovoljno da ju se postavi na njezino «prirodno» mjesto, ispod muškarca.

Obrnuti položaj isto je tako pripisivan ženskim demonima u židovskim vjerovanjima, tako što je rečeno, na primjer, u Zoharu:

«Kada je Adam imao sto trideset godina on se sparao sa ženskim duhovima, stvorivši tako Naamu. Zbog njezine ljepote Elophimovi sinovi su lijegali s njom. Ona je ostala trudna s njima i proširila je zle duhove i žene- vampire koji lutaju noću skitajući svijetom. Oni se igraju s muškarcima te djeluju na taj način da im ištrcavaju sjeme nasumce, svugdje gdje muškarci stanuju sami u nekoj kući, one se postave na njega i zgrabe ga, one se prilijepe uz

njih i prisvoje njihove želje, zatim rađaju njihovu djecu.» (Zohari,19b).

Obilježena kao jedna od četiri demonskih majki (druge su Agerat, Mahala i Lilit), Naama se najčešće vezuje uz zavodnička zlodjela Lilit. U ovom redu Zohara, koji je zapravo odjek talmudskog sjećanja na Lilit koja prisvaja muškarce dok spavaju sami u osamljenoj kući, i Naama je dio tih žena-vampira «koje legnu čovjeka». Primijetiti ćemo usput da označavajući ženska bića, riječ succube, žena-vampir, je u muškom rodu kao i riječ incube, vukodlak koji, naprotiv, prikazuje muške demone koji iskorištavaju žene dok spavaju. Osim toga žene-vampiri (succube) etimološki bi trebale označavati osobe koje liježu ispod (iz latinskog sub cubare), ali i tu isto Marie Delcourt naglašava, da bi i Rimljani ocijenili kao protuprirodno postojanje progoniteljice koja se obara na čovjeka kojeg želi. Larousse izgleda dijeli tu odbojnost, jer definira succub kao «demonu koji uzima ženski oblik da bi se predao muškarcu», (a ne da ga uzme). Dakle, moramo prihvatiti da je Lilit demon succube a ne incube.

U judaizmu smatrane bestjelesnim bićima jer Bog, stvorivši ih šestog dana, nije više imao vremena da im dade tijelo prije dolaska šabata, te su demoni stalno u potrazi za životnim tekućinama, kao što su moždina, krv i sperma. Zato je glavno zlodjelo pripisano Lilit, kao i drugim ženskim demonima to što uzbude muškarce i što koriste njihovo sjeme za demonsku prokreaciju liježući na njih.

Lilitina želja da legne iznad Adama pojavljuje se kao primjena tih vjerovanja koja se odnose na demonsku prokreaciju. Daleko od toga da upućuje na bilo kakvu nadmoć ženske bitnosti u antičkom judaizmu, uzaludan Lilitin zahtjev za obrnutim snošajem potvrđuje njezi pravu prirodu ženskog demona.

Kabalistička književnost koja je potanko izložila Lilitine seksualne osobine istovremeno je naglašavala demonsku prirodu žene i ideju da je bjesomučnik proizvod ženskog elementa kozmosa. Mitska figura Lilit, Prve Eve i kraljice demonâ tu se pojavljuje kao bit prisutnosti zla u svijetu. Na vrhuncu svoje kabalističke karijere dobit će mjesto uz samoga Boga, koji je u trenu kad ga je napustila Božanska Prisutnost (Šehinâ) koja je slijedila djecu Izraela u progonstvo, uzeo za ljubavnicu Lilit, ženu-robinju.

Kazivanje Lilit

U legendi Ben Sire, Lilitin demonizam se podvostručio njezinim riječima: Lilit koja glasno izražava svoju seksualnu želju, isto kao što izgovara božje ime u cijelosti, kriva je za dvostruki prijestup.

Dok židovski bračni vodiči preporučaju odobrenje i pristanak supruge prilikom seksualnih odnosa, ili u izrazima rabi Abrahama ben Davida iz Posquiera, namjere vođenja ljubavi (koja se odnosi na supruga) ide usporedno s mišljenjem supruge, te oni osuđuju ženu koja bi riječima izrazila svoju želju: «Pravo značenje tog mišljenja je da se ne iskaže riječima, jer žena koja usmeno traži spolni odnos (Tašmiš-hamitá) označena je kao prostitutka».

Lilit je bila Prostitutka velike božice Inini, i taj naziv održavan slikom babilonskog bluda proširen je judaizmom da bi označio raskalašenost žena koje bi se usudile izraziti svoju želju drugačije osim izgledom (kićenjem). Razvratnost (Tiflut, tumačena kao opscenost) je vječni argument seksualnog dopuštenja, za koje se misli da ju žene predstavljaju. On ide ravnopravno s onim o slabosti duha (da'atan kalot) koja im se tradicionalno pripisuje, i koju će Lilit posvjedočiti usudivši se izgovoriti božje ime.

Izgovaranje božjeg imena, suvišnog za izražavanje seksualne želje, dodiruje jednu osnovniju zabranu, onu koja prijeti samim premisama židovske vjere bazirane na božanskoj transcendentnosti. Kršenje te zabrane nadodaje demonskoj Lilitinoj osobi posljednju osobinu koja ju briše nepovratno iz izraelske zajednice. Udaljivši je zauvijek od Zemlje, njezin lijet po prostorima svemira, i njezina pronalaženja u uzburkanim vodama, vraćaju je u demonsko područje koje je njezino. “Ja sam stvorena samo zato da činim zlo novorođenčadi” potvrđuje Lilit, i nastavak legende ne pridodaje ništa mitu Prve Eve. Ona opisuje vradžbine koje su se koristile protiv Lilit, od kojih su najbrojnije tragove sačuvala hamajlije. Pored imena triju anđela koji su ju našli na obali Crvenog mora, ti amuleti nose opću formulu najsazetiju i najčešće upotrebljavanu protiv demonijačkih Lilitinih napada.

“Adam i Eva, Lilit van” - Ovaj poziv koji služi za to da ukloni prijetnju koju pretstavlja seksualno pohotljiva Lilit i da ostavi mjesto pravoj Evi, isto tako grješnoj, podsjeća ipak da je Eva slika iskonske žene stvorene da Adamu služi kao pomoć.

Samo jedna ženska demonska figura može nastojati osporavati Adamovu nadmoć i red koji je nametnut svijetu. Lilit je ta figura i da bi trajao taj poredak, pomoć magije nije zanemariva.

Michèle Bitton, rođena je u Maroku, doktorica sociologije. Djela: *Être juif en France aujourd'hui* (1997); *Poétesses et lettrées juives. Une mémoire éclipse* (1999); *Présences féminines juives en France* (2002), *La Coopération féminine de 1965 à nos jours* (2003). Istakla se u borbi za ženska prava.

Pauline Bebe

PRISTUP ŽENA NA JAVNU SCENU PUTEM HALAHE

Ideja o primanju žena na javnu scenu je potpuno nova. Ona iznenađuje ili osvaja, šokira ili oduševljava, revoltira ili uzbuđuje. Ona vrlo rijetko ostavlja ravnodušnim. Ona preokreće jednu prošlost duboko ukotvljenu u našem identitetu. Ona, ponekad, odgovara na frustraciju, na krik nepravde ugušene u podložnosti. Slaže li se pristup žena javnoj sceni s Halahom? Može li se pokret za prava žene opravdati unutar Halahe ili joj je on stran? Je li neophodno izmijeniti Halahu da bi se napravilo mjesta ženama koje bi htjele ravnopravno studirati, poučavati i imati pristup javnoj sceni judaizma.

Pokušat ću u svojoj raspravi dati jedan kratak pregled tradicionalne slike žene, zatim ću razlučiti među njima s jedne strane, javna djela koja Halaha dopušta ženama i s druge strane, ona koja su im zabranjena.

I – Tradicionalna slika žene

Ženu su uvijek smatrali tradicionalno kao onu koja ne ulazi u normativne kategorije predviđene zakonom. Ona je izuzetak koji se navodi skupa sa maloljetnicima i robovima. Ona ima zakone koji su samo za nju, jedna talmudska knjiga, נשים, Našim, (hebrejski /mn./: žene), je posvećen ženi,... (nema knjige koja se tiče muškaraca). Ustvari, ako se o tom dobro razmisli, sasvim normalno je da ju smatraju za «sporednog Židova», prema terminologiji Rachel Adler, američkoj spisateljici, kao strankinju u usmenoj i pisanoj tradiciji, u zakonima, kodeksima, Midrašima koje su sve napisali, uredili, oblikovali i propisali muškarci. Ti zakoni, koji se odnose na nju, taj položaj koji joj je dodijeljen, o tome su raspravili muškarci i to što nije imala pravo riječi u tim diskusijama je zato, jer joj dodijeljen položaj koji nije to dozvoljavao. Talmudska knjiga «Nedarim» (žrtve) pripovijeda da se jedna žena savjetovala s Rabi Jehudom o nekom halahičkom pitanju. Ona je kritizirala njegov odgovor na izazivački način i Bog ju je kaznio; nadula se, puknula i umrla. Takav tip savjeta i halahističke rasprave morao je ipak biti vrlo rijedak.

Prema tradiciji tri su naređenja namijenjena ženi (Hala /priprava šabatnog kruha/, Nida /ženska nečistoća menstruacijom/, Hadlakat hanerot /paljenje svijeća/) i sva tri su u području privatnog života.

Tradicionalni zakon smatra ženu pomalo kao katalizator, a ne kao osobu zakonski neovisnu od trenutka kad ona radi za svojeg oca koji je za nju

zakonski odgovoran, do trenutka kada ona ugovorom pripadne svom mužu. Njezina je uloga da dozvoli mužu i njegovoj muškoj djeci da uče. Navodim iz knjige B'rahot, 17b: «Kako žene stječu poštovanje? Šaljući svoju djecu da proučavaju Toru u sinagogi, a da njihov muž uči u školi za rabine.»

Tako je židovska tradicija uzdignula na razinu junakinje ženu rabi Akive, koja se žrtvovala tako što je pustila svog muža da 40 godina proučava raspravu Nedarim. Uloga židovske žene bila je ograničena na privatni dio. Navodim «Postanak Rabba 18:1»: Žena ostaje kod kuće, dok muškarac hoda naokolo i usavršava svoju inteligenciju družeći se s drugim muškarcima.»

Čak ako ovi tekstovi mogu izgledati zbunjujući za naša moderna gledišta, ne možemo ih potpuno ocrniti. Trebamo ih proučiti u njihovom kontekstu, trebamo ih smjestiti u patrijarhalna društva koja su ih stvorila. Podsjetimo se teksta Postanka 1,27: בצלמו בצלם אלהים ברא אותו זכר ונקבה ברא אתם ... Ljudsko biće prema svojoj slici, prema slici Boga ga stvorio. Muško i žensko stvorio ih.»

Ovaj tekst potvrđuje jednakost muškarca i žene kao bića stvorenih oba na «sliku Božju». Ne radi se o tomu da tvrdimo da su muškarac i žena isti, nego da su jednaki u svom dostojanstvu i svojoj važnosti, jer su oboje stvoreni na sliku Božju. Nemojmo zaboraviti da su rabini često štitili ženu naprednim mjerama za ono vrijeme, iako nam one danas izgledaju zastarjelo. Ne možemo očekivati da stari tekstovi budu opterećeni modernim vrijednostima, posve novim, koje mi smatramo najboljima. Naprotiv, možemo predložiti promjene, povno se upisujući u uređivački proces zakona, u koji bi i muškarci i žene bili uključeni.

II. Mogućnosti unutar Halahe

Uzet ću tri primjera kako bih pokazala da je Halaha prilagodljiva i dopušta promjenu: pozitivne naredbe vezane uz vrijeme, a kojih su žene oslobođene; uspinjanje žena na Toru, i ona o proučavanju Tore za žene. Ako žene nisu mogle sudjelovati u velikom broju micvi, razlog tomu je tekst Mišne Kidušin 1:7: «וכל מצוות עשה שהזמן גרמה אנשים חייבים ונשים פטורות» Svaku pozitivnu odredbu koja se odnosi na vrijeme, muškarci su dužni ispuniti, žene su od toga izuzete.»

Ti zakoni iz kojih su žene izuzete, na primjer, molitva u točno određeno vrijeme, govorenje Š'ma, nošenje cicita i tefilina, tek da nabrojim neke. Možemo odmah primijetiti da se nikakva razlika te vrste ne pojavljuje u Bibliji, jedino ako to nije upotreba muškog roda množine za oznaku djece Izraela, ali se na isti način može protumačiti da muški rod množine uključuje

i muškarce i žene. Mišna upotrebljava pridjev «izuzete». To izuzeće žena je i previše puta bilo protumačeno kao zabrana. Dakle, ako proučimo odluke donositelja zakona, primjećujemo da su bili mnogi koji su dopuštali ženama da izvrše te micve, te naredbe. Jedan nam je primjer dan u Talmudu (Roš Hašana 33a): Mihale, kći Saulova «navuče tefilin i Učenjaci nisu prosvjedovali». Štoviše, u Raspravi M'nahot 43b, možemo pročitati: «Svi su obvezatni nositi Cicit, svećenici, Izraelićani, obraćenici, žene i robovi». Raši u svom traktatu Sidur Raši piše: «Činjenica da Talmud kaže kako su žene izuzete od pozitivnih naredbi vezanih uz vrijeme, znači jednostavno da one nisu obvezatne da ih poslušaju, ali, nastavlja on, הרשות בידה ואין מוחין לה, - ako one žele ispuniti obvezu svojih micvi, imaju na to pravo i ne bi ih trebalo u tomu sprječavati».

Majmonid u svojoj Mišne Tora (Cicit 3:9) piše također: «Isto tako sve pozitivne naredbe od kojih su žene izuzete, one ih mogu obaviti.» Izak de Molino, kraj XVI. stoljeća, još piše u jednom odgovoru (Responsa Besamim rosh # 89): Iako su žene izuzete od toga da govore dodatnu službu Minhe, «One su se već navikle da mole na svim službama, i preuzele su na sebe dužnost za sve micve.»

Na drugom planu, može se postaviti pitanje o samoj logici talmudskog principa, jer su takvi izuzetci vrlo brojni. Proučavanje Tore, na primjer, koje je jedna pozitivna micva nevezana vremenom, jer je rečeno u Jošui 1:8 : «Učit ćeš danju i noću», žene su od toga izuzete. Isto je i za prokreaciju. Obveza da se jede maca na Pesah, da se uživa za vrijeme praznika i da se skupe svi zbog slušanja čitanja Tore, iako su to pozitivne naredbe vezane uz vrijeme, tu su žene prisutne. Izgleda, dakle, da ovdje halaha, kao u dosta drugih slučajeva, nastoji objasniti postojeću činjenicu da žene nisu ispunjavale, u određenom razdoblju, sve naredbe, i nastoji opravdati tu činjenicu, ona je opisna a ne zapovjedna. Preostaje nam dakle, ako preuzmemo na sebe obvezu svih micvi da slijedimo tu opisnu halahu.

Drugi primjer koji ću navesti je onaj o usponu žene prema Tori, podrazumijevajući pri tom da žene čitaju Toru. Napisano je u raspravi Megilah 23a: הכל עולין למנין שבעה ואפילו אשה אבל אמרו חכמים אשה לא תקרא מפני כבוד הציבור «Naši su rabini naučavali: svi su sposobni biti dio sedmorice (sedam pozvanih Tori u danima svečanosti i Šabata), čak maloljetnik, čak i žena; ali mudraci su kazali da žena ne bi trebala čitati Toru zbog časti zajednice.»

Izraz כבוד הציבור upotrijebljen pet puta u Talmudu izgleda da se odnosi na dostojanstvo zajednice. Možemo potvrditi, a da se puno ne zaletimo, da čast zajednice ovisi o samoj zajednici. Ako je uspon prema Tori (koji

uključuje također i čitanje Tore) predstavljao u to doba uvredu za zajednicu, to je bilo zato jer je značilo da ni jedan muškarac nije sposoban to napraviti. Pozvati žene bila je sramota za prisutne muškarce. Može se primijetiti, također, kad tekst govori o ציבור, o zajednici, radi se o zajednici sastavljenoj od muškaraca. Ako danas pozvati ženu na Toru ne znači više uvredu, ako se naša zajednica sastoji od muškaraca i od žena, tada možemo slijediti mišljenje rabina iz Talmuda prvo navedeno: הכל עולין למנין שבעה «Svaki se pojedinac može popeti do Tore». Kasnije Raši iz XI. stoljeća, Rabbenou Nissim u XIV. stoljeću, rabin Moše Isserles, tumač Šulhan Aruha u XVI. stoljeću i Gaon iz Vilne u XVIII. stoljeću, svi se oni slažu u tome da se žena može popeti do Tore: Prema Izraelu Abrahamsu (Jewish Life in the Middle Ages), žene su se penjale do Tore od Talmudskog doba do XIII. stoljeća.

Htjela bih ovdje otvoriti jedan kratki umetak i objaviti zajedničko vjerovanje prema kojem se žene ne mogu penjati do Tore, jer su one nečiste. Navodim Šulhana Aruha, O.H. 84:1: «Svaka nečista osoba čita iz Tore, govori Šemu, i moli se u sinagogi».

Štoviše prema tradiciji, pravila nečistog obreda danas nisu upotrebljiva. Poslije rušenja Hrama, svaka je osoba nečista jer je Hram bio sredstvo pomoću kojeg si se obredno čistio. Nečistoća, koja se tiče menstruacije, odnosi se na seksualne odnose i ni u kojem slučaju na Toru. Ona je sigurno bila jedan drugi način za isključivanje žene, zasnovan na tabuima krvi i smrti koji pronalazimo u puno drugih kultura.

Glede odvajanja muškaraca od žena za vrijeme službe, ono se ne pojavljuje u Bibliji: prema Levitiku, žene su donosile svoje žrtve na Žrtvenik, a za Sukot, muškarci, žene i djeca su bili skupa. Isto je bilo i za slušanje čitanja Tore u vrijeme Ezre i Nehemije. U razdoblju drugog Hrama, iako je postojala jedna Ezrat našim, dvorište za žene, ono im nije bilo dodijeljeno i muškarci su se po njemu slobodno kretali. Samo dva talmudska navoda potvrđuju (Suka 5:2 i Midot 2:5) postojanje jedne galerije koja je odvajala muškarce od žena za vrijeme proslave drugog dana Sukota. Jedini zakonit navod je onaj od Šulhan Aruha O.H. 75:1-2 prema kojem: «molitve se ne mogu čitati u prisustvu žene u neprimjerenoj odjeći.» To odvajanje otkriva, dakle, više posljedicu običaja nego zakona.

Ostaje nam dakle ispraviti neravnotežu tog tradicionalnog gledanja, prijaviti jednu nepravdu i nastojati je ispraviti; otvoriti vrata jednog svijeta do sada gotovo isključivo sačuvanog za muškarce, i tu dati ženi njezino legitimno mjesto. Posebno je u javnosti ta neravnoteža bila naglašenija. Sinagoga, kao simbol i mjesto javnog židovskog života, bila je zatvorena za žene. Njih su stavili iza jednog zastora, ili postavljene visoko na neki balkon, jer muškarci

su, tobože, nesposobni obuzdati svoje seksualne porive te ih je prisutnost žena ometala u sinagogi! Ali nikad ti muškarci nisu pomislili da sami sebe isključe iza nekog zastora... Žena je osoba zla i zavodnica, ta koja je trebala biti kažnjena za njihovo vlastito seksističko gledanje! Danas je to isključivanje upitno. Danas, pitamo se, ako je žena nešto drugo a ne seksualni objekat, ne bi li sinagoga trebala biti reorganizirana tako da muškarci i žene mogu moliti zajedno uvažavajući jedno drugoga kao odgovorna bića, kako prema naredbama tako i prema svojoj seksualnosti, kako prema Bogu tako i prema drugima.

Treći primjer pristupa javnosti koje dopušta Halaha je onaj o odgoju žena i žena koje poučavaju. Razmatrajući te dvije točke, jasno je da se Halaha razvila i uzela u obzir druga razmišljanja koja su joj bila izvana. Sam je Talmud u pogledu odgoja žena pun proturječnosti. S jedne strane imamo izjave nekih rabina o ženama obilježenih očiglednom mizoginijom, s druge strane, u osamljenim slučajevima, naravno, ali značajnih za žene koje su bile mudraci תלמידות חכמות (talmidot hahamot, op. prev). U Raspravi Sota (3:1), postavlja se pitanje je li žene trebaju proučavati Toru ili ne. Rabi Eliezer kaže: «Tko god poučava Toru svojoj kćeri kao da joj poučava glupost» (ludost ili opscenost, ovisi o prijevodu). Ta tvrdnja ide iznad izuzeća rasprave Kidušin. Tom se istom rabinu Eliezeru pripisuje slijedeća rečenica u Jeruzalemskom Talmudu: « Bolje je spaliti riječi Tore nego je dati u ruke ženama». Međutim mi moramo čitati te riječi u svijetlosti tri važna podatka. Najprije, riječi rabija Eliezera nemaju nikad snagu Halake u Talmudu. Zatim, tijekom diskusije s rabinima, rabi Eliezer će biti osuđen na kaznu hekem, isključenje iz zajednice, na najtežu kaznu zbog svojih stavova. Napokon, čitamo u Raspravi Eruvin 63a da mu je vlastita žena bila erudit! Štoviše, rečenica rabija Eliezara prema kojoj muškarac ne treba poučavati svoju kćer Tori dolazi kao odgovor na rečenicu Ben Azaia, učenika rabija Akive čija su mišljenja prihvaćana kao Halaka, imaju uvijek snagu zakona. את בתו תורה אל תלמד - «Muškarac je dužan poučavati Toru svojoj kćeri.» A ipak je Maimonid u XII. stoljeću pisao u הלכות תלמוד תורה (Halhot Talmud Tora), op. prev.) Zakonima proučavanja Tore: «Mudraci su odredili da čovjek ne poučava Toru svojoj kćeri jer većina žena nema volju duha koja treba za proučavanje i pretvaraju Toru u beskorisne brbljarije zbog siromaštva svog duha.»

Uprkos tom stavu rabinâ, neke su se žene okušale u tekstovima. Midraš (Sifre Zuto naveden u Yalkut Š'imoni) nam pripovijeda da je Mirjam učila žene, dok su Aaron i Moše učili muškarce. U Targum Onkelosu, u redku 24. druge knjige Kraljeva, kaže se da je Hulda, jedna od sedam spomenutih

proročica u Talmudu, osnovala akademiju u Jeruzalemu gdje je ona poučavala zakon. U drugom stoljeću Beruria, žena rabija Meira i kći rabija Hananija ben Teradiona proučila, kaže nam Talmud (Pesahim 62b), « 300 zakona od 300 učitelja u jednom danu». Njezino se mišljenje navodi kao zakon i ona raspravlja s rabinima kao jednaka s jednakima. Kćeri Celofrada nazvane su u raspravi Baba Batra 119b: חכמניות, דרשניות, צדקניות (Cedakniot, daršaniot, hahmaniot, pr. prev.) «mudrima, tumačima i pravednima.» U srednjem vijeku kako o tome svjedoči knjiga Izraela Abrahamsa (Jewish Life in the Middle Ages), židovski odgoj među ženama se širi. Kćeri Rašija poznate su po svom znanju. U XVI stoljeću žena rabina Jaakova Mizrahija iz Kurdistana pružila je poučavanje svoje muža kad je ovaj bio zaokupljen financijskim stanjem te Ješive. Još uvijek u XVI stoljeću, Maharil tumači na dražestan način taj razvitak: «Ako nije dobro poučavati žene, ništa ne sprječava da one prime znanje vlastitom inicijativom!» Takav razvoj odobrio je 1955. rabin Zalman Sorockin: « Onaj koji ne poučava svoju kćer דעת השם (daat hašem, op. prev.), Božju vjeru, to je kao da ju podučava טפלות gluposti. »Halaha se potpuno promijenila glede poučavanja žena, jer danas postoje mnogobrojne Ješive za žene. Čineći to, ona samo primjenjuje načelo jednakosti koje je postojalo u biblijskim recima: את העם האנשים ויראו את ה' אלהיכם (...) תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם הקהל את כל דברי התורה הזאת והנשים והטף וגר אשר בשערך למען ישמעו ולמען ילמדו (Deut. 31:11-12), za vrijeme svečanosti Sukot: «Čitat ćeš ovo učenje u prisutnosti čitavog Izraela koji će pažljivo slušati. Dovedite tu sav narod, muškarce, žene, djecu, a isto tako neka i stranac koji se nalazi unutar tvojih zidova, s ciljem da oni čuju i da se pouče, i da poštivaju Vječnog, vašeg Boga, i da u životu primjenjuju riječi ove Nauke.»

III: Što Halaha ne dopušta

Ako žena može ispuniti stanovite micve vezane za vrijeme i popeti se do Tore prema Halahi, ta ista Halaha im brani određene službe. Uključivanje žena u Minjan (u bogoslužju nužan broj – deset – odraslih muškaraca, kako bi se mogla po propisu održati molitva, op. prev.) je u suprotnosti s tradicionalnom Halakom. Navodim Shuhan Aruh O.H. 55:4: «Robovi i žene nisu uključeni u Minjan», iako prema nekim autoritetima maloljetni dječak, čovjek koji spava za vrijeme službe i mamzer, izvanbračno dijete, to jesu. Ako se proučava razvitak tog zakona, izgleda da samo Šulhan Aruh, posljednji autoritet o toj temi, isključuje žene. Prije njega, pokazuje se da izvori koje mi imamo (Ramban Hikot Tefila 8:4; Kesef Mišne, Hilhot Berahot

5:7 i Rambam Hilkot Berahot 2:9) potvrđuju da minjan treba biti sastavljen od עשרה גדולים ובני חורין deset odraslih i slobodnih muškaraca, to jest ne robova ni maloljetnika. U rabinskom razdoblju žene nisu smatrane slobodnima; sa zakonske točke gledišta, one su pripadale svojim muževima. Danas, ako ih se pravno smatra slobodnima, onda one mogu biti sastavni dio minjana. Uostalom, u XIII. stoljeću, Mordekai (u Berahotu, bilješka 173) navodi jedan još stariji autoritet, rabija Simhu, te piše da žene mogu biti uračunate u minjan. Biti dio minjana, znači biti dio zajednice. Uključiti ženu u minjan, znači reći joj da je trebaju za svetkovinu javnog obreda, da je njezino prisustvo neophodno, ne izborno. Ona postaje u potpunosti član zajednice jer na njoj počiva odgovornost; zahvaljujući njoj, možda čitanje Tore će se izvršiti, kadiš će biti izgovoren.

Na pitanje može li jedna žena biti svjedok ili sudac, pronalazimo niječni odgovor u tradicionalnoj Halahi. Općenito, zabranu su prihvatili ali njezino porijeklo nije jasno. Majmonid navodi redak Deuteronomom 17:6 koji se odnosi na riječi «iz usta dva svjedoka» על פי שני עדים i potcrtava da je riječ «svjedok» na hebrejskom u muškom rodu. Taj dokaz odbacuje Josef Karo u svom tumačenju Mišne Tora, Kesef Mišne. Čitava Tora, kaže on, napisana je u muškom rodu. Ali on ne donosi druge argumente. Usprkos općoj zabrani, svjedočenja žena su prihvaćali u slučajevima kad su one za to bile mjerodavne; na primjer, u slučaju da su morale svjedočiti da im je muž otputovao ili nestao u slučaju agune. Ako je danas njihova mjerodavnost proširena na sva područja, normalno je da one mogu biti svjedoci. Uostalom, ironično je da svjedočenje žene na Vrhovnom Sudu u Izraelu ne priznaju rabini te iste zemlje!

Isto što prema halahi žene ne mogu biti svjedoci, one isto tako ne mogu biti ni suci (Jeruzalemski Talmud, Yomah 6:1; Jeruzalemski Talmud, Sanhedrin 3:9). Debora, kažu nam Tosafisti, je samo, navodim, «poučavala zakone; ona nije donosila nikakvu zakonsku odluku i štoviše, bila je nadahnuta Božanskim prisustvom i zato je ona izuzetak»! Očito je da ovdje Tosafisti iskrivljuju stvarnost tako da bi ju prilagodili svoji spolim predrasudama. Uostalom, jedan od razloga koji se često navodi za isključenje žena iz uloga sudaca ili svjedoka izrazio je Talmud u ovoj rečenici (Šabat 33b): «žene imaju nestalan duh» נשים דעתן קלות עליהם

Općenito govoreći, pristup žene javnom životu izgleda da nije spojiv sa slikom tradicionalne židovske žene. Navest ću još Talmud (Yomah 66b) «Mjesto žene je uz preslicu». Ali ta drugorazredna uloga, koju opisuju tradicija, je li to ono što žene moraju biti, ili je to što su bile u određenom razdoblju; je li ona zapovjedna ili opisna? Često je Halaha bila opravdanje u

tekstovima za već postojeće stanje. Danas žene sudjeluju u javnom životu. Zašto su te uloge u javnosti ograničene na svjetovnost?

Više je zamjerki izneseno glede javne uloge žene u judaizmu. Oslanjali su se na riječi Majmonida (Hihkot ŠoftimV:1:5): «Samo muškarci mogu biti kraljevi». Na ovo se može odgovoriti da pristup žena u javno područje ne znači pristup kraljevskoj moći; s druge strane bilo je žena–kraljica u židovskoj povijesti. Salome Alexandria, Šlom Cion Hamalka, bila je kraljica za vrijeme razdoblja drugog Hrama (76-67 pr. n.e.) i u prvom stoljeću kraljicu Helenu su obožavali zbog njene samilosti i filantropije. Navodili su također Mišmu iz Roš Hašane 3:8 (Gemara29a): בדבר אינו מוצא אחרים ידי חובתם « Onaj tko nije obvezan vršiti neku naredbu ne može ju vršiti za nekog drugog.»

To uključuje da žene ne mogu biti ovlaštene שליח ציבור (šliah cibur) od strane zajednice za molitvu jer one nisu obvezne moliti u određeno vrijeme. Taj argument isto nije osnovan, jer danas kad svatko ima knjigu molitvi i može čitati molitvu, שליח ציבור samo upravlja službama a da ne pazi ma micvu za nekog drugog. S druge strane, ako su žene sebi nametnule obvezu molitve, one mogu biti potpuna zamjena za nekog tko ne može ispuniti jednu micvu.

Pružavajući zakone glede žena u njihovom razvoju, jasno je da je svaka civilizacija u kojoj se razvijao židovski narod na njega utjecala u onome što sačinjava njegov identitet i etičke principe. Tijekom stoljeća, judaizam je preuzeo sustav patrijarhalnih društava zemalja koje su ga okruživale. Danas suvremeno zapadno društvo nastoji izmijeniti taj sustav. Mislimo da taj razvitak nije bio u suprotnosti s etičkim načelima judaizma koja nadilaze nestalnost vremena, nego ih naprotiv održava, jača i učvršćuje. Ako su u svakom stoljeću vlasti bile suprotnih mišljenja o jednom tako važnom pitanju kao što je položaj žene, ako su se mišljenja suprostavljala, to nam pokazuje da je halahički proces promjenjiv, ljudski, pogrešiv. Grješke su mogle biti napravljene, mi ih moramo nastojati ispraviti. Mi, također, možemo u našem stoljeću počinuti grješke ali više vrijedi to riskirati nego nastaviti primjenu nekog zakona ili ispovijedati tradiciju koja, u nekim točkama, izdaje našu savjest. Mnoge su žene napustile judaizam jer odmah čim bi prešle prag sinagoge podsjećalo ih se da su one samo žene. Vjerska kuća dostojna tog imena mora podržavati načela jednakosti, pravde i poštivanja svakog ljudskog bića, bio on bilo koje boje ili spola. Zbog tih etičkih načela, svaki zakoniti sustav, koliko god bio dostojan štovanja kao tradicija koja je preživjela stoljeća, mora biti promijenjen.

Postupak razvitka čini satavni dio Halahe. Ne zaboravimo da su u prošlosti

rabini znali unaprijediti Halahu u području ženidbe uvođenjem ketube, čina braka i zabrane poligamije; u području razvoda mijenjajući propise ugovora Yevamot prema kojem se «žena može rastati sa ili bez pristanka». Znali su održati dinamično svojstvo Halahe prilagođavajući je svakom stoljeću. Da bismo dozvolili pristup žena na javnu scenu uzmimo primjer Moše Iserla, tumača Šulhana Aruha da bismo ponovo dali Halahi onu vitalnost koja joj je bila svojstvena: u raspravi Pesahim, postavljeno je slijedeće pitanje: moraju li se žene nalaktiti za vrijeme ceremonije Seder? Odgovor je Talmuda da to mogu žene koje su poštivane נשים חשובות, Moše Iserles tumači na ovaj način: «Danas, sve su žene dostojne poštovanja»!

Htjela bih napokon navesti midraš Tanhuma koji nije čekao feminističke pokrete da bi objavio jednakost između muškaraca i žena: «Iako sam izabrao vođe, suce i starce da vama vladaju, svi su jednaki preda Mnom kao što je rečeno „svaka osoba u Izraelu, a ne samo veliki među vama, nego vaša djeca, vaše žene“; jer ljudska bića su zahvalnija prema muškarcima nego prema ženama, ali Sveti, neka bude blagoslovljen, nije takav.»

Pauline Bebe, profesorica engleskog i hebrejskog. Radi na Nacionalnom institutu za orijentalne jezike i civilizacije u Parizu. Od 1990. je imenovana londonskim rabinom, tako je postala prva žena rabin u Europi. Od 1995. vrši rabinsku službu u Parizu.

Doris Bensimon

ŽENE U RELIGIOZNIM PREVIRANJIMA U IZRAELSKOM DRUŠTVU

Izraelsko je društvo obilježeno mnogim napetostima. Među njima je i suprotstavljenost između vjernika i nereligioznih (ili laika). Ta suprotstavljenost ima korijene u povijesti cionističkog pokreta jišuv (ישוב - pučanstvo, stanovništvo, op. prev.). Ona je prethodila stvaranju Države Izrael. Ali poslije dva ili tri desetljeća ona se radikalizira. Postala je stožer najvećeg sukoba izraelskog društva. Dijaspora je drugim putem umiješana u te sukobe.

Osnivači Države htjeli su stvoriti moderno, demokratsko, tolerantno i jednakopravno društvo. Prema svojem viđenju, vjernici su predlagali projekt društva kojim bi se upravljalo prema zakonima Tore. Poslije četiri desetljeća Kneset je izradio civilno zakonodavstvo koje je nadahnuto pretjerano hvaljenim ideologijama zapadnih demokracija: one se mogu ne slagati s propisima halahe. Kao suprotnost, Rabinat i političke vjerske izraelske stranke nastoje nametnuti čitavoj židovskom puku svoje viđenje jedne židovske Države kojom bi se upravljalo držeći se halahe. Kneset donosi ponekad zakone za područja obuhvaćena vjerskim pravilima. Poimenice, on je razradio jedan pravilnik glede statusa ortodoksnih rabinskih institucija i njihove vlasti. Ali, odnosi između vjernika i građanina ostaju složeni i često konfliktni. Država Izrael je stvorila civilni sustav sudstva. Međutim, ortodoksni Rabinat ima vlastite sudove koji sude prema Halahi: Kneset im je povjerio svu zakonodavnu moć glede položaja pojedinca, to jest brakova i razvoda Židova, pa bili oni imigranti ili stanovnici Izraela.

Država Izrael priznaje službeno jednu vjersku židovsku instancu, a to je Veliki Ortodoksni Rabinat, s njegovim tijelima na državnoj i lokalnoj razini. Veliki Rabinat podržavaju vjerske stranke, a naročito Mafdal, ali također u stanovitoj mjeri i blok Likud te laburisti i to prema složenim ulozima vladajućih izraelskih koalicija, braneći svoju hegemoniju i isključuje druge vjerske struje židovstva i, posebno, reformirane rabine i konzervativce. Ali, ovlasti velikog Rabinata može osporavati krajnje ortodoksno krilo, sve više i više utjecajno u dva posljednja desetljeća. Tako sukobi, koji suprotstavljaju vjernike i laike, produbljuju napetosti koje razaraju i same vjerske sredine.

Demografi, sociolozi i politolozi proučavaju židovsku populaciju prema različitim stupnjevima vršenja vjerskih službi. Prema najnovijim ispitivanjima, danas se ona dijeli na slijedeći način:

- *jako strogo izvršavanje (haredim): 10%*
- *strogo izvršavanje (datiim): 10%*
- *tradicionalisti (masortim): 29%*
- *ne izvršavaju (hilonim): 51%*

Čitav židovski narod, muškarci i žene Izraela - dapače i dijaspora - su zainteresirani ovim napetostima između religioznih i ne religioznih, napetostima s pojačanom suprotnošću između tradicije i modernog svijeta, ali žene su tu naročito umiješane: građansko izraelsko zakonodavstvo potvrđuje jednakost spolova u društvenom životu, gospodarskom i političkom, čak ako se, kao u većini zapadnih zemalja, izraelske žene bore za poštovanje, a isto tako, i za poboljšanje svojih prava. Ali židovsko vjersko zakonodavstvo odvaja dužnosti žena od dužnosti muškaraca. Zbog te činjenice proistječu određene različitosti, posebno glede osobnog položaja, nataliteta, učenja svetih tekstova i sudjelovanja u vjerskim obredima, u građanskim, gospodarskim i političkim djelatnostima.

Žene, osobni položaj i natalitet

Brakovima i razvodima u Izraelu upravljaju rabinske institucije prema halahi. Taj se propis odnosi na muškarce i na žene: da bude jasno, on onemogućava bilo koji brak između Židova (Židovke) i ne-Židova (ne-Židovke). Uostalom, vjerski je obred, kojega vodi rabin, priznat od ortodoksnog rabinata, obvezatan za svaki židovski par, čak ako i nisu vjernici i vršitelji vjerskih dužnosti. Bezbroy puta liberalni zastupnici i članovi izaelske ljevice bezuspješno su predlagali građanski brak. Međutim, izraelsko građansko pravo priznaje «zajedničko stanovanje» samaca kao «uvaženih supružnika». Štoviše, građansko i vjersko pravo ne znaju za oznaku nezakonitog: dijete rođeno izvan braka je majčine vjere; ako je majka sama dijete ne trpi nikakvu diskriminaciju u odnosu na zakonitu djecu. Naprotiv, dijete rođeno iz preljubničke ili incestuozne veze je mamzer, kopile: zabranjeno mu je stupati u brak unutar židovske vjerske zajednice.

Može se također izbjeći utjecaju vjerske ortodoksije vjenčanjima jednostavno zaključenim pred svjedocima. Taj je običaj čest poslije dugog niza godina u kibucima. Poslije godine 1970. i naročito 1980. množe se brakovi zvani "privatni": pred odvjetnikom par potpiše sporazum kojim su dva partnera samci i da se žele građanski vjenčati. Problemi počinju kad par, koji je sklopio takav ugovor, želi registrirati svoje osobne podatke kod nadležnog ureda, u principu laičkog, ali kojeg često vode vjernici. U slučaju

odbijanja, par se može obratiti Vrhovnom sudu, građanskom sudu, koji procjenjuje svaki slučaj posebno, i u teškoj je poziciji, trudeći se ne ući u sukob s vjernicima koji se očito protive nastojanju parova željnih izbjeći dužnostima halahe.

Za žene situacija postaje bolnija u slučaju rastave. Rastavama, kao i vjenčanjima, upravljaju vjerski sudovi. Prema halahi, jedan rabinski sud sastavljen od tri sudca mora najprije pokušati pomiriti dvoje supružnika koji se hoće rastati. Ako taj pokušaj propadne, muž mora dati ženi spis o rastavi – get.

Situacija se usložnjuje ako iz bilo kojeg razloga - kad muž napusti ženu ili odbijanja davanja dokumenta (טג) – žena tzv. aguna (עגונה - napuštena, ostavljena žena, op. prev.) ne dobije spis o razvodu, bez kojega se ne može ponovno udati po vjerskom obredu. Rabinski sudovi raspolažu načinima prisile nad tvrdoglavim mužem ili ženom koji odbijaju dati spis o razvodu. Ali često oklijevaju vršiti tu prisilu nad muškarcem. U 1990. godini, 8.000-10.000 žena čekalo je svoj dokument o razvodu.

Poslije više godina feministički pokreti, od kojih su neki bliski ortodoksnom rabinatu, prosvjeduju protiv aktualnog funkcioniranja rabinskih sudova glede razvoda. Borba bi mogla postići svrhu: Kneset, u zajednici s rabinskim autoritetima, raspravlja o novim prijedlozima zakona koji bi pojačali pritisak na neposlušnog muža, u vezi predaje get-a, isto tako i utjecaj građanskih sudova pri plaćanju uzdržavanja i čuvanja djece.

Ustvari, Kneset stvara vlastito građansko zakonodavstvo glede prava obitelji, pokušavajući oprezno ne sukobiti se sa židovskim vjerskim osjećajem. Judaizam je religija s kojom se rađaš: "Rastite i množite se! napunite zemlju i podvrgnite ju sebi!" (Postanak I./ 27-28). Ali ta obveza pada na muškarca koji se može rastati od sterilne žene nakon deset godina braka.

Međutim, pobačaj je dozvoljen u židovstvu, ali pod nekim uvjetima. Dopusšten je u Izraelu zbog zdravstvenih razloga majke i djeteta, a isto tako i zbog socijalnih razloga. Krajnja desnica je, međutim, uspjela ukinuti ono što su oni nazivali zloupotrebljavanjem dozvolama. Zahvaljujući pritiscima izvršenim preko Agudat Israel, uspjeli su dobiti ukinuće pobačaja iz socijalnih razloga. Te su nove mjere izazvale jake prosvjede feminističkih pokreta među kojima je i "Israel Women Network" koji okuplja žene raznih vjerskih i političkih uvjerenja.

Nove metode umjetnog začeća i nedavna otkrića genetike nameću druge probleme. U početku su se vjerski krugovi tomu protivili. Ali sterilnost nije samo drama za par, nego i demografski problem u Izraelu kao uostalom i u

Dijaspori. Mnogobrojne ekipe istraživača nastoje ju pobijediti. Od 1979. godine Ministarstvo zdravlja je ozakonilo zamisao o umjetnom osjemenjivanju pod uvjetom da je par vjenčan. 1987. godine, dozvoljena je oplodnja "in vitro" građanskim zakonom koji isključuje slučaj gdje bi majka-nositeljica rodila dijete stvoreno u laboratoriju, a koje nema genetske veze s njom. Vjerske su sredine razmišljale o tim novim metodama prokreacije. U 1990. godini, ortodoksna bolnica Šarej Cedek iz Jeruzalema osnovala je medicinsku ekipu nadziranu sa strane rabinata a koja ostvaruje umjetnu oplodnju podvrgavajući se propisima halahe. Medicina, vjera i etika su, u ovom slučaju, našli modus vivendi.

Odgaj, vjersko učenje i sudjelovanje u liturgijskoj molitvi

Od XIX. stoljeća odgoj je bojno polje između vjernika i nevjernika, između prilagođenih modernom dobu i vjernih vjerskim tradicijama. Država Izrael pokušala je naći rješenje za taj sukob stvarajući 1953. sustav javnog obrazovanja, podrazumijevajući tu Državne škole i Državne vjerske škole. Stranka Mizrahi (koji će postati Mafdal) prihvatila je taj kompromis. Naprotiv Agudat Israel je održao jednu neovisnu školsku mrežu, ali priznatu i potpomognutu Državom. Ta mreža odigrala je vrlo važnu ulogu u školovanju djevojaka koje su pripadale ortodoksnim sredinama, i naročito krajnje ortodoksnim, i tim činom je olakšala njihov ulazak u aktivni život. U tradicionalnim zajednicama žena je uvijek igrala važnu ulogu u provođenju vjerskih obreda i običaja, koji su vezani uz obiteljski dom. Ona je ispunjale te micve i prenosila ih svojim kćerima, a da im često nije razumjela smisao, značenje. Tradicionalno, proučavanje svetih tekstova nije obvezatna micva za žene onako kako je za muškarce. Poticajem feminističkih vjerskih pokreta koji mogu predstaviti sve pravce židovstva – krajnje ortodoksnim, ortodoksnim, konzervativci, reformirani - najčešće u odijeljenim redovima, ali ponekad zahvaljujući zajedničkim inicijativama, žena je dobila pristup učenju svetih tekstova. U Izraelu - kao uostalom i u dijaspori - rade mnogi kružoci idući sve do ješiva, rezerviranih samo za žene koje hoće razumjeti i produbiti svoja vjerska znanja. Priznavajući danas ulogu koju su odigrale žene u židovskom odgoju svoje djece, vjerski krugovi većinom priznaju, i čak potiču, želju za vjerskim proučavanjem kod žena, iako jedna manjina, haredim, još uvijek sumnja u njihove umne sposobnosti proučavanja Talmuda. Uprkos napredcima koje su žene ostvarile u posljednja dva desetljeća, prema židovskoj ortodoksiji, micva učenja svetog obvezatna je samo za muškarce. Naprotiv, reformirani i konzervativci su se jasno izjasnili

za sudjelovanje žena u vjerskom proučavanju. Ali u Izraelu ta dva živa pokreta, barem u početku, koji su dolazili većinom preko imigranata iz anglosaksonskih zemalja, do danas su marginalizirani.

Sukobi se pojačavaju kada žene žele ravnopravno s muškarcima sudjelovati u javnom obredu molitve. Micva zajedničke molitve ne obuhvaća žene. I naročito u Izraelu, kao i u dijaspori, u svim ortodoksnim sinagogama nalazi se jedan odijeljeni dio od muškaraca koji je rezerviran samo za žene. Naprotiv, muškarci i žene mole zajedno u sinagogama reformiranih i konzervativaca: kroz ta dva pokreta, i kroz druge koje se pozivaju na modernizam, one mogu upravljati liturgijskim slavljem i čak postati rabini.

U Izraelu je ta situacija uzrokovala sukobe koji su se proširili u godinama 1970. – 1980. Tako, na primjer, jedna reformirana zajednica u Jeruzalemu slavila je u listopadu 1986., Simhat Toru: muškarci i žene nosili su svitke Tore i plesali zajedno. Odjednom, ortodoksni rabin iz četvrti, praćen mladićima, prekinuo je obred i izvrijeđao reformiste. Događaj je jako odjeknuo u javnosti i završio se tako, nekoliko dana kasnije, da se upriličilo “pomirenje” između ortodoksnih, koje je podržao Veliki sefardski Rabin Izraela, i reformiranih. Ovaj incident, međutim, pokazuje težinu odnosa u Izraelu između ortodoksnih Židova i novatorskih struja u židovstvu.

Tradicionalno, žene se ne mogu računati kao članovi jednog minjana. One su zato sve brojnije i brojnije u stvaranju molitvenih skupina u kojima sudjeluju čak i ortodoksni. Na zapadnom zidu jedan dio je sačuvan za žene. Ali, mogu li one pjevati kad ih mogu čuti muškarci? U listopadu 1979., jedan se incident dogodio na Zidu. Ustvari, na izlasku s jednog hasidskog koncerta, Šlomo Carlbach, pjevač poznat po svojoj strogoj ortodoksiji, pozvao je svoje slušatelje i slušateljice da ga isprate do Zida da bi tamo nastavili pjevanje. Odmah je na to rabin, čuvar Zida dao izbaciti žene pomoću snaga reda. Tvrdio je da prema halahi, glas žene koja pjeva posjeduje zavodnički ton koji muškarac ne smije čuti: mogao bi se uznemiriti. Deset godina kasnije, 1988., novi odgovorni urednik za vjerske programe radija i televizije htio je “očistiti” ženske glasove koji su obično sudjelovali u tim emisijama. Blizak stranki Šas htio se vratiti tradiciji koja brani muškarcima slušati žensko pjevanje.

Ali tu vrstu tumačenja halahe sve više osporavaju feministički pokreti bliski ne samo neortodoksnim nastojanjima židovstva, nego i onim ortodoksnima. Sada prisustvujemo u Izraelu - u povezanosti s dijasporom - borbi žena vjernica protiv tumačenjâ halake previše obilježene društvenim kontekstom današnjeg položaja, da bi ju vratili na ženu antike ili srednjeg vijeka. Ako halaha znači “hod” (Mišna, «glavni» dio Talmuda, dijeli se na zakonodavni

dio, Halahu i, zabavni ili književni dio, Hagadu; Halaha, od glagola HaLaH /הלך/ ići pješice, znači zakon, pravilo; to jest Halaha uvodi postupno /u hodu/ pravne norme u Zajednicu, dok je Hagada književni i «zabavni» dio Mišne, op. prev.), njezino ponovno tumačenje na ove zahtjeve žena trebalo bi biti moguće. Ali ta je borba utoliko teža zato što je tumačenje halahe, barem onog ortodoksnog dijela, prepušteno muškarcima.

Žene u građanskom, gospodarskom i političkom životu

Građanski izraelski zakon jamči jednakost muškarcima i ženama u aktivnostima građanskog, gospodarskog i političkog života. Kao uostalom u Francuskoj, na primjer, i izraelska žena u Izraelu vodi borbu da postigne u stvarnosti tu jednakost zapisanu zakonom. Ali toj zamisli, obilježenoj modernim dobom, suprotstavlja se tradicija koja zatvara ženu u kuću i njezin obiteljski život. Tri djelatnosti su naročito osporavane od strane religijskih autoriteta: služenje vojnog roka, rad izvan kuće i sudjelovanje u političkom životu. Ali i u ortodoksnim krugovima, štoviše i u krajnje ortodoksnim, oporba koju bismo mogli nazvati “emancipacijom” žena ima svoje stupnjeve i izaziva različitost mišljenja.

Od svog osnivanja Izrael je jedna zemlja u otvorenom ili prikrivenom ratu sa svojim susjedima. Izvršenje vojne obveze je jedan od bitnih izražaja izraelskog domoljublja. Mlade djevojke služe vojni rok: do sada one ne sudjeluju u borbama, ali one mogu biti dodijeljene borbenim jedinicama kao instruktori.

Od 1949. propis koji se odnosi na vojnu službu predvidio je regrutiranje mladih djevojaka: usluge koje su one pružale vojsci bile su sve više cijenjene. Ali najedanput, rabinat i vjerske stranke su se suprotstavile ženskoj vojnoj službi. U pedesetim godinama, vlada i Kneset prihvatili su poštedu mladih djevojaka iz vjerskih razloga. Nekoliko godina kasnije, za mlade vjernice stvoreno je nacionalno služenje od jedne ili dvije godine kao zamjena za vojni rok. Mnogobrojne mlade djevojke rođene u vjerničkim obiteljima prihvaćaju regrutiranje u vojsku ili izvršavaju tu obvezu državi kao nastavnice, bolničarke, socijalne radnice. Ali krajnje ortodoksni još uvijek osporavaju vojnu ili civilnu službu za ženu. U mašti tih haredim, izraelska je vojska samo jedan ogromni bordel. Godine 1984. jedna izjava zastupnika stranke Šas podigla je veliku buku, jer je on smatrao da je jedan od razloga velikih gubitaka u ljudstvu u ratu u Libanonu prisutnost žena vojnika. Ali, nasuprot tomu, moderni vjernici upućuju poziv mladim vjernicama neka ispune ne samo nacionalnu službu, nego i međunarodnu kod židovskih

zajednica u istočnoj Europi koje su desetljećima odvojene od dijaspore i od države Izrael. Obveza vojne ili nacionalne službe djevojaka - kao uostalom učenika ješiva – je jedno od žarišta napetosti ne samo vjernika protiv nevjernika, nego i unutar samih vjerskih krugova. Kao u svim modernim društvima izraelske su žene angažirane u gospodarskom i profesionalnom životu. Zakonski one mogu postići karijeru u svakom poslu i profesiji, čak ako, kao i u drugim modernim društvima, pristup najvišim vratima je teža borba za žene nego za muškarce. I moderne ortodoksne žene sudjeluju u toj borbi. Uostalom, povlačenje židovske žene u svoju kuću je odavno više nekakvo pravilo ortodoksije, nego li stvarnost. U ortodoksnim društvima štetl, žene moraju raditi da bi zaradile za život domaćinstva čiji gazda, muškarac, se posvećuje proučavanju svetih tekstova. U sjevernoj Africi, u kolonijalno doba, žene su se nalazile na dobrim mjestima među pokretačkim silama koje su pomagale prodiranju modernizma u najtradicionalnije obitelji.

U Izraelu, čak i u ultraortodoksnim sredinama, na vidiku je jedna evolucija glede položaja žene u društveno gospodarskom životu. Naravno, idealna slika žene ostaje žena, majka mnogobrojne djece za koju se ona brine da dobiju odgoj i čuvarica je vjerskih tradicija obitelji. Društvo haredit karakterizira povlačenje u sebe, odbijanje bilo čega modernog i razvitak vlastitog zajedničkog života. Pokret baalej-tešuva je postigao tu namjeru i dao joj snagu kontra kulture. Ali, unutar izraelskog društva, taj prekid s globalnim okruženjem ne može biti potpun, barem ne u gospodarskom smislu. Subvencije koje dolaze iz izraelskih institucija i one iz dijaspore nisu dovoljne da prehrane vrlo brojne obitelji (prosječno šestero djece) čiji se muškarci posvećuju samo učenju sve do priličnih godina: 25-30 godina života, dapače i više, provode u učenju. Žena je, dakle, prisiljena, usprkos čestim trudnoćama, sudjelovati u novčanom uzdržavanju obitelji. Jišuv i, od prvog desetljeća stvaranja Države Izrael, Agudat Israel stvorio je važnu školsku mrežu školâ, Bet Ya'acov, za školovanje mladih ortodoksnih i, naročito, ultra ortodoksnih djevojčica. Nastavljajući taj napor stvaranjem škola za formiranje nastavnica, diplomiranih žena za tu mrežu, za vrijeme više od jednog naraštaja, one su pronalazile radna mjesta u toj mreži škola a čak i u društvu haredit. Ti poslovi nastavnica imali su prednost da ih privežu za njihovu vjerničku zajednicu, a uz to im je omogućavalo da kući donesu plaću.

Međutim, uprkos nastojanjima ultraortodoksnih koji su se trudili ojačati svoju školsku mrežu, mjesta za nastavnice su se prorijedila, ima već nekoliko godina. I u državnim vjerskim školama, kojima upravljaju ortodoksni cionisti

i modernisti, ultra ortodoksne žene ne nalaze uopće posla. Isto tako, ultraortodoksne žene pokušavaju proširiti obzor svojih profesionalnih mogućnosti. Neke među njima, naročito one koje su porijeklom iz Amerike i zapadne Europe, dobile su i fakultetske diplome. Ali ta potraga za novim profesionalnim izlazima razbija njihovo povlačenje na zajednicu haredith i stavlja ih u vezu sa čitavim izraelskim društvom. Iz tog razloga, uprkos njihovim sadašnjim dubokim uvjerenjima, one riskiraju da postanu u nadolazećim godinama pokretačka snaga modernizma koja prodire u društvo haredit. Društveno-gospodarski i društveno-profesionalni sektor nije toliko bojno polje između žena vjernica i nevjernica, nego područje napetosti između ortodoksnog i ultra ortodoksnog.

U Izraelu žene glasuju i sudjeluju u svim aspektima političkog i javnog života. Možda, kao i drugdje, nisu u tome dovoljno aktivne. One mogu, međutim, organizirati skupine za pritisak, kao one žene "u crnom" koje prosvjeduju petkom za mir ili, također, mrežu žena za mir koje se trude da dođe do dijaloga između izraelskih i palestinskih žena. U nekim ženskim lobijima sudjeluju i žene vjernice.

Ali, sigurno je da se ultra ortodoksija protivi sudjelovanju žena u javnosti dapače i njihovom pravu na glasovanje. Još sasvim nedavno jedan zastupnik Agudat Israel-a izjavio je da žene zastupnici nisu ništa doprinijele radu Kneseta i da u svakom slučaju žene ne zaslužuju pravo glasa. Ipak, žene glasuju za vjerske stranke čije su liste gotovo potpuno muške. U godinama 1986. – 1988., slučaj Lee Šakdiel uznemirio je javno mišljenje. Ortodoksna, udata i majka četvero djece, Lea Šakdiel je bila izabrana, s podrškom laburista, u Vjerski Savjet Jerouhama, maloga grada u razvitku, u Negevu. U izraelskim općinama lokalni vjerski savjeti upravljaju vjerskim životom židovske svakodnevice. Lea Šakdiel je mislila da tu jedna žena ima svoje mjesto. Ali, to nije bilo i mišljenje Velikog Rabinata. Lea Šakdiel podnijela je svoj slučaj Vrhovnom Sudu koji je presudio da je njezin izbor bio legalan. Ona, dakle, sjedi u Vjerskom Savjetu Jeruhama i stvara sljedbenike i drugdje: poslije njezinog izbora, druge su žene bile izabrane u taj savjet u gradovima, kao u Haifi, čak i u Jeruzalemu. Još uvijek u 1986.-1988., žene traže pravo da zasjedaju u Komisijama zaduženim za izbor Velikih Rabina glavnih gradova. Njihova je borba bila posebno učinkovita u Tel-Avivu gdje su dobile, poslije jedne presude Vrhovnog Suda, pravo sudjelovati u izboru Velikog Rabina toga grada.

Eto dakle nekoliko slučajeva gdje su žene bile posebno angažirane u suprotstavljanjima između vjernika i nevjernika u izraelskom društvu. Ne mislim da je židovska žena u Izraelu ta koja iznosi u javnost društveno-

vjerske sukobe koji razdiru izraelsko društvo. Ti su sukobi teški i tiču se čitavog židovskog naroda: i muškarci i žene su u tome angažirani. Ali žene su tu umiješane na svoj način. Njihova suprotstavljanja pokazuju ne samo napetosti između vjernika i ne-vjernika, nego još, i čak naročito, različitost tendencija koje se obistinjuju u samim vjerničkim sredinama. U Izraelu - kao i u dijaspori - židovska žena, prema svojim uvjerenjima, bori se za svoje priznanje koliko nje same, u društvenoj stvarnosti ne samo govorima o jednakosti njihovih prava. Žena vjernica igra možda posebnu ulogu u toj borbi ubrzavajući razmišljanje svojih muških partnera, čuvara ortodoksnog, o židovskoj mudrosti koja se oslobađa od tradicije. Rabi Geršom iz Mainza usprotivio se u X. stoljeću poligamiji i razvodu bez odobrenja žene. Hoće li se ustati, u bliskoj budućnosti, jedan novi odlučivač kojeg će slušati kao rabija Geršoma?

Doris Bensimon, rođena 1924. u Beču, studirala u Francuskoj. Profesorica emeritus sociologije, specijalizirala se u temama suvremenog židovstva i međuetničkih odnosa.

Laurence Podselver

**IZBOR TRADICIJE I ZAHTJEVI SUVREMENOSTI: LUBAVIČKE ŽENE U
FRANCUSKOJ**

Tridesetog ožujka 1992. godine sastale su se u Parizu, u Kongresnoj Palači, žene i kćeri HaBaD-a da bi proslavile rođendan Rabija (90 godina) i onaj od Rebecen, pokojne Haje Muše. Pjevalo se i plesalo za Mesiju: «Mesija je među nama, otvorimo oči, on je s nama. Rabi nam daje ključ slobode, na nama je da ga okrenemo», govorila je pjesma na otvorenju. Lubavičke žene su došle u velikom broju sa svojim kćerima, s novorođenčadi, ali i sa svojim majkama, zaovama, rođakinjama, prijateljicama... Priredbu su organizirale nastavnice škola HaBaD kao proslavu završetka godine, ali s naglaskom na jaku glazbu, igru svijetla i scenske efekte. Učenici i njihova učiteljica su glumili u igrokazima, koji su pričali o čudu Purima i o jednom drugom čudu koje se dogodilo iz ljubavi i solidarnosti prema bližnjem u jednoj habadskoj školi. Ta pouka o dobrom vladanju i moralu namijenjena mladim gledateljicama stavila je na pozornicu njihov svakidašnji svijet; važnost uloge odgajateljice i Institucije. Poslije pljeska praćenog refrenima HaBaD-a, sala je utonula u mrak i tišinu. Jedna žena odjevena u pristalu crnu opravu, duge spustene kose, počela je pjevati napjev Jidiš mami, a slika Rebecen se pojavila u pozadini pozornice, tada se pjevačica okrenula i ostao je samo glas i zraka svijetlosti na licu. I više naprijed, na desno od scene slika Rabija uvijek prisutna i uvijek osvjetljena. Ona je zatim otpjevala na hebrejskom jedan čin vjere: ani maamine. Pjevačica se poslije priredbe obratila mojoj susjedi, da ju upita je li je dobar njezin jidiš naglasak, bila je Marokanka. Moja susjeda joj je rekla: «Da, vjerujem da je dobar, ali ja sam Alzašanka i mi ne govorimo jidiš». U drugom dijelu, žene su prikazale, na hasidsku glazbu, jednu koreografiju koju su nazvali «Život». Odjevene u duge bijele oprave one su izgledale kao rimske svećenice u togi. Njihov vrlo izražajni ples kao da je zadržavao svijetlost u njihovim rukama, zatim njihovo obredno držanje davalo im je, kao karijatidama, izgled kao da nose svu težinu ovog svijeta. Pljesak je s vremena na vrijeme bio popraćen s ovacijama. Napokon, kao završetak, došle su žene odjevene u trobojne suknje i s frigijskim kapama (na njihovim vlasuljama) te su intonirale «izvrnutu» Marseljezu najavljujući skori dolazak Mesije. Trobojne suknje i frigijske lkape, zajedno sa stijegovi C'va hašem-a (vojske Božje), ljuljali su se u taktu dok su one defilirale uzdignutim šakama.

Cilj opisa ove priredbe, koji smo upravo napravili, je da pokažemo kako pored konvencionalnih priredbi hasidskih žena, mogu postojati novi oblici

koji dopuštaju tradiciji da se održi prilagođavajući se. Točno je da se tradicija ne ponavlja, nego se stvara da se održe novi oblici, ona mora, da bi to napravila, skupiti razasute elemente raznih kultura i istovremeno crpsti iz kultura iz kojih potječeš, toliko kao iz tradicionalne i zamišljene kulture koju nastojimo skovati. Ukratko, priređujući priredbu, žene HaBaDa nastoje razmrsiti jedan paradoks: Onaj o povratku tradiciji posvojenja i onaj o zadržavanju stečevina suvremenog doba.

Obzirom na posebnu situaciju Baale - čuve (Židova u povratku), koji sačinjavaju gotovo ukupan broj Lubaviča u Francuskoj, i na to da su žene odlučile «vratiti se» judaizmu, one moraju stalno voditi pregovore o svom položaju i svom novom identitetu u pogledu vjerskih želja i laičke prošlosti u kojoj su bile odgojene.

Povratak, to je pronalazak reda, uloge i mjesta za ženu. Tekst pjesme za Rebecen kaže:

*Sad kad je red pronađen
Gotov je život zbrda-zdola
Bog će biti među nama.*

Većina žena koje nastoje analizirati razloge svog povratka, dijele, niti ne znajući, pesimističke poglede o sociologiji obitelji, koja se u sedamdesetim godinama ograničila na parove i na bračne trzavice. Za njih, vratiti se judaizmu, znači prihvatiti položaj i priznanje jedne uloge koja im izmiče i koju one žele natrag. Supruga, majka, odgajateljica; ostanak žene u kući postaje zahtjev jer one imaju osjećaj da se obitelj raspršuje, da su joj obrisi postali providni, gotovo da se i ne vide. Usitnjavanje društvenog tkiva svakog bi poslalo u izolaciju i samoću. U cjelini društva, obitelj postaje nesigurna: brak postaje upitan, sve manje i manje ljudi stupa u brak, sve je više razvoda, iskustva zajedničkog stanovanja svjedoče o nestabilnosti osoba, konkubinat je sve očitiji. Osjećaj da «se može raditi sve i bilo što» se učvršćuje iskustvom gubitka položaja obitelji, puno prije preseljenja. Kad su došli u Francusku, roditelji su prihvatili nove običaje narušavajući tako obiteljski sustav, naročito su to bili razvodi i miješani brakovi njihovih rođaka.

S druge strane, u trenutku mladenaštva i osamostaljenja, praznina između tradicionalnog uzora obitelji i naročito autoriteta oca i želje mladih za slobodom, izazivaju veliku uznemirenost. Obraćanje na ortodoksiju Lubaviča dopušta, u isti mah, da izbjegnu roditeljski nadzor, a sve vrijeme učvršćujući određena pravila koja se uglavnom tiču seksualnog života.

Mlade žene Lubaviča vraćaju se unatrag zbog još jedne opasnosti: asimilacije, u koju one uključuju seksualnu slobodu.

Pred tim gubitkom tradicionalnih oznaka osjeća se potreba za zakonom da bi se otklonile bojazni i strah od anonimnosti. Neoboriv zakon, potpun zakon u odnosu na društvo je božanski zakon. Kako je on iznad ljudi, može upravljati i dati smisao njihovom ponašanju i stvoriti društvenu vezu.

Još kao mlade djevojke one uče za svoj budući život o zakonima obiteljske čistoće (tahana hamišpaha) i o prehrambenim zakonima (kaš'rut). Njihova je zadaća središnja, jer su one čuvarice te čistoće koja odvaja Židove od drugih nacija - bez nje nema svetosti. Identitet onda nedostaje.

Predane zadatku ponovne judaizacije, T'šuva počinje od njih samih te da bi prihvatile određena odricanja, čitav jedan sustav ozakonjenja ponovno nađene tradicije se stavljaju u red. Izbor supružnika ne sluša više osjećaje, njega nadilazi vjerski osjećaj. Pokazalo se da su vjenčanja temeljena na ljubavi dovela do promašaja, «najprije se ženimo, ljubav dolazi poslije», kažu nam one. Jer, «poštivanje Boga i njegovih zakona dovodi do uzajamnog štovanja i do prave ljubavi».

Tradicionalni sustav predstavljanja (šiduhin) osiguran institucijom HaBaD-a, posredstvom svog rabina, dopušta nadzor i reprodukciju skupine. Ravnodušna veza (nema prvenstvenog braka u antropološkom smislu) je ograničena unutar skupine i računa na homogamiju supružnika. Ali kako primijeniti tradicionalne kriterije kada nedostaje Jihus (položaj osobe povezan svojim pretcima). Tu se onda računa na savršenost ponašanja žene. Iako ponekad predstavljanje ne dovodi do braka. «Taj mi se stvarno nije sviđao» kaže mi, smijući se, jedna od njih, tada će biti još drugih susreta... «Poslije nešto razgovora i šetnje cvjetnim parkom šume Vincennes odlučujemo se». I baale-čuve se ne odriču u potpunosti kriterija bliskosti. Odbijanje je dopušteno. «Ali poslije viđati one koje si odbio je vrlo neugodno, zato bolje je ne susretati te muškarce.»

Ženska društvenost se razvija utoliko bolje jer ortodoksnost uspostavlja granicu između vjerske prakse i spoznaja. Želja za druženjem odmah se provodi kroz skupove žena gdje se raspravlja o pitanjima vezanim za podjelu uloga po spolu.

Uostalom, uvijek s pogledom na nekadašnja iskustva, žene rado ponovno uzimaju argumente feminističkih pokreta glede potrebe odvajanja muškaraca od žena da bi se došlo do vjerodostojnosti riječi i do određene međusobne slobode među ženama. Neformalni susreti, kave koje se piju u kuhinjama su veliki trenutci zadovoljstva. Žene razgovaraju o neophodnim

tricama, odjeći «iniut ali modernoj», o kuhinjskim receptima, «naročito onoga što se brzo pripravi». Puno se smiju, ali nikad nemaju dovoljno vremena...

Priroda i kultura

Proučavanje uloge žena u jednoj hasidskoj zajednici u Mea šearim (Sto vrata, ulica u Jeruzalemu gdje žive ortodoksni Židovi, op. prev.), koje je napravila Rhonda Berger-Sofer, napravila se analiza prema modelu Levy-Straus o razlici između prirode i kulture. Korištenje strukturalističkog modela za ispitivanje spolnih uloga dolazilo se do zaključka «o strukturalnoj inferiornosti žene», jer je ona vezana uz biološku predodređenost (menstruacije, drugo stanje, dijete). Žena, čuvarica svetinja i potomstva, vraća se toj iskonskoj tvari od koje je bila napravljena da bi upravljala tjelesnošću postojanja, a muškarac bi u pogledu kulture osiguravao ozakonjenje jednog mjesta ugovorenog još u Bibliji...

Nastala od čovjeka, a ne od božanskog daha, žena je vezana za tvar od koje je izišla. Ona se jako dokazuje iskonskom službom za koju je uostalom i stvorena: pomoć za muškarca i roditeljica.

Oslobođena svakodnevnih molitvi u sinagogi, isto kao i učenja, svijet žene, Lubavič je snažno okrenut prema kući, toj drugoj «svetinji» gdje se događa obiteljski obred - najvažniji i koji najviše gradi zajednicu. To je «iskonski diskretno» mjesto u kojem ona provodi svoje dane. Tako celibat nije smatran dobrim, jer on poništava privatni obred, onaj pomoću kojeg se prenosi sjećanje i povijest: onaj pomoću kojeg se održava skupina. Rijetke rastavljene i neudate žene održavaju umjetno obred šabata s osjećajem da je njihova situacija neodrživa. Pripremajući kruh, jedna žena mi je rekla «ovo više nema smisla».

Brak i obitelj dozvoljavaju židovski život i ponekad bračne nesuglasice vode do napuštanja vjerskih službi. Ako brak stvara savez između Izraela i Boga, to je onda vjerska obveza, bez koje žena gubi svoju ulogu i svoje službe, ona se odvaja od zajednice i može brzo upasti u svijet drugoga i neobičnog.

Rezanje kose: jedan prijelazni obred za ženu

Brak organiziran i proslavljen u zajednici Lubavič je prijenosnik integracije. Ovdje skupina zauzima mjesto proširene obitelji. Ponekad je to težak trenutak za zaručnicu jer se par prepušta skupini koja upravlja ceremonijom ali naročito zato, jer žena - iako ona na to pristaje - je podvrgnuta jednom

prijelaznom obredu kojeg nije lako izvršiti bez problema. Rezanje kose, koje treba potaknuti na skromnost, često se proživljava s tjeskobom i nije rijetko da žena u trenutku vjenčanja želi odbiti taj poklon kose - simbol osvajačke moći koji ona mora napustiti. «Kako ona prelazi iz jedne vlasti u drugu načinom primanja 'peruta' (u hebrejskom pravu), ona napušta svoje pravo da raspolaže slobodno samom sobom i svojim dobrima... odsad je supruga posvećena mužu kojemu isključivo pripada». Pripadati drugome nije baš jednostavno kad si odgojen na principu jednakosti muškarca i žene, i kada najznačajniji društveni pokreti traže samostalost osobe i njezinu slobodu.

Običaj rezanja kose i nošenje vlasulje aktualizira to djelomično napuštanje samoga sebe i identiteta pojedinca koji je bio dovoljan sâm sebi. Od sada, žena postoji u svojoj tradicionalnoj ulozi: za druge. Nesvjesni osjećaj gubitka, krivnje (neki smatraju da žena pokriva glavu kao sjećanje na Evin grijeh) i frustracije koju taj običaj donosi, nadoknađen je prihvaćanjem novog statusa, novog identiteta.

Vlasulja čini obrednim tu promjenu, postaje znak vjernosti skupini koja od tog trenutka potpuno prihvaća suprugu i preuzima njezine dužnosti za vrijeme od tjedan dana sreće mladog bračnog para...

Ali, pojavljuju se ponovno nesvjesna nastojanja povrata prvom identitetu, koji bi mirno postojao skupa s novim. Jednu lijepu vlasulju nitko ne primjećuje. Bujna kosa, kovrčava, sviđa se posebno mladim ženama. Slijedeći američki primjer, žena drži do slike o sebi kao zavodljive, a ne obezvrijeđene. Šminkanje, nakit nisu zabranjeni, i mi smo daleko od strogosti jidiškeit-a čime se barem hvalimo. Izgleda da je američki model prevagnuo: može se ostati vjeran zakonima i čednosti i izgledati ugodno i prijatno svojem mužu.

Glede zakona o čistoći, oni su pouzdani jer se stalno ponovno tumače. Zakon nikada nije vezan samo uz menstrualnu nečistoću, on uređuje spolni život. Prihvaćajući argumente zbrkanog svijeta podvrgnutom svačijim porivima, žene tumače tu naredbu kao sastavni dio regulatora neophodnog spolnom životu. Prisilno odvajanje muškarca i žene uređuje bračni život podvrgavajući ga jednoj štednji libida, i time dajući prednost želji. Trenutnim odvajanjem izbjegava se konačno odvajanje koje je povezano zamorom supružnika.

Svetište i Grad

«Zatvaranje» u svoje svetište postaje obvezom. Neprekidna druga stanja i broj djece većine obitelji (norma je 8- 10 djece) ne daju izbor. Kontracepcija

je dozvoljena samo u rijetkim slučajevima (zbog zdravstvenih razloga), a nije ni tražena, naprotiv. Žene preopterećene kućnim poslovima i odgojem djece rijetko se žale, one pokazuju izvanrednu snagu koja ima svoj izvor u njihovoj vjeri i redovnim posjetima Rabiju «koji daje snagu». Ta je energija tako jaka da praktički sve one imaju želju za «izlaskom» iz kuće. Kao nastavnice, one vrše svoj posao unutar škola Lubavič ili u židovskim školama, druge koriste svoje vjersko znanje da bi ga prenijele, Talmud-Toru, tečaj hasidut za žene u sinagogama: prozelitizam ih nosi izvan kuće u zatvoreni krug bliskih Židova. Kad su se vratile po izlasku iz mladosti, one su često prekidale učenje i kako nisu mogle vršiti neku službu nego kad je to bilo moguće, jer su ih neprekidne trudnoće i majčinske dužnosti sprječavale da uđu u bilo kakvu profesionalnu stvarnost. Uostalom, pravila čednosti i ponašanja stvaraju nepremostivu prepreku.

Ne rukovati se s muškarcem, izbjegavati njegov pogled, nastojati ne obraćati se njemu izravno, ne uzimati taksu koji vozi muškarac i još tisuću stvari koje ograničavaju razmjenu i međusobnu doticaj s vanjskim svijetom. Kako raditi u sredini koja ne poznaje ta pravila? Svijet u kojem se može razvijati žena Lubavič ograničava se onda na skupinu ili na vjersku židovsku sredinu. Njezine prilike za posao tako su vrlo ograničene.

Mesijansko vjersko djelovanje ispunjava na neki način njihovu želju djelovanja u svijetu, jer čak ako se njihovo djelovanje ograniči na židovski svijet, to je svijet koji se mijenja... Možemo se zapitati je li mesijanizam Lubavič jedan način života u modernom vremenu: vrijeme se ubrzava i djelovanje određuje tijek povijesti.

Večer koju su ostvarile žene Lubavič, posuđujući kulturne značajke ponekad vrlo udaljene, miješajući i stavljajući tradicije jednu na drugu, neobične u svojim navođenjima, svjedoči o jednoj čudnoj situaciji: onoj o baale-tešuvot. Ona stavlja na pozornicu neprekidni prijenos između tradicije i zahtjeva modernog vremena, kao da su žene - izvan sfere učenja i obreda - došle tu da bi doživjele iskustvo ograničenja i prilagodljivosti između izvorne kulture i one usvojene. Jer one su, istovremeno, u srcu skupine i na njezinim granicama. Čimbenici ponovnog stvaranja sustava i jedne nestabilnosti vezane uz njihov društveni položaj, one su isto tako krhka karika preko koje se sve može dogoditi.

Laurence Podselver, etnolog.

Danièle Bertein

ŽIDOVSKA MAMA U ŽIDOVSKOAMERIČKOM SUVREMENOM ROMANU

Početkom šezdesetih godina pojavio se jedan snažni judeoamerički književni pravac, koji neki kritičari nisu oklijevali okvalificirati židovskom renesansom: u stvari, čitava jedna skupina pisaca uspjela je nametnuti širokom i raznolikom čitateljstvu fiktivna djela – uglavnom romane i kazališne komade – čiji je zajednički nazivnik, komika. Naravno, dio pisaca, kao Saul Bellow, Bernard Malamud i još dosta drugih, uzeli su na nišan osobe bliske židovskom folkloru, kojima su dali suvremena svojstva, a posebno slavnom Šlemiel-u, tom vječnom optimistu, neizbježno progonjenom - i uhvaćenom – zbog zle sreće. Ali, bez svake sumnje, židovska je majka ta koja ja bila tijekom cijelog ovog desetljeća najomiljeniji cilj. Bilo da je ta židovska mama, prava majka u punom smislu riječi, ili da je to adoptivna majka, ili neka teta, bilo da je ona glavna ličnost pripovijesti ili neki drugorazredni lik, ona je dobila, pod satiričkim perom pisaca, svojstva čudovišnog, kastrirajućeg i otuđujućeg stvorenja. I da od nje naprave savršenu žrtvu za smijeh, ti su se pisci oborili na mnoge vidove židovskog života, na vidove u kojima majka ima pravo prigovora. Mi ćemo svakako prepustiti riječ tim mater familiasima, ali ne možemo pristupiti proučavanju jedne manjinske književnosti, koja se pojavila u datom vremenu i prostoru, jednom šaljivom pisanju i, štoviše, jednoj osobi i područjima koja su povezana s njezinim predstavljanjem, a da se ne zainteresiramo za porijeklo te manjine, tj. za njezinu vjersku kulturnu i književnu tradiciju. Točno, u slučaju Židova, komično je organski vezano za kulturu; isto je i sa vjerskom tradicijom, to je jedan od njezinih omiljenih oblika. Kultura, vjera i komika imaju jedno zajedničko ishodište, Talmud, složeno i iscrpno djelo, koje se pojavljuje pod oblikom razgovora između učitelja i učenika. Glede komike, najprije, ne radi se o tome da tvrdimo kako Talmud ograničava smiješne detalje u smislu kako bi to mogao shvatiti suvremeni čitatelj. Ali postoje posebni mentalni stavovi koji služe kao temeljni mehanizam za kasniju doradu židovske komike, a jedan među njima je onaj koji nasmijava u službi utjehe. Neke razmjene riječi, u obliku pravog napada, ne skrivaju svoju drskost prema Bogu. Vrhovni autoritet kojemu dugujemo poslušnost, On ipak postaje predmet stanovite familijarnosti. Takvi stavovi, iako karakteristični za židovski duh, postat će stalna tematika židovskog pisanja i bitni pokretač njezine komike.

Talmud je, uostalom, rudnik obavijesti o židovskom društvu, zakonima koji su ga određivali a naročito u pogledu uloge i položaja žene. S obzirom na to,

da se rodila nesavršena u jednom patrijarhalnom društvu, ženi je uskraćeno vjersko obrazovanje, a svoj pravi položaj u društvu stječe samo kao žena i majka. Tek poznavajući prvorazrednu važnost braka i života u obitelji, moći ćemo ocijeniti do koje je mjere uloga žene postala utjecajna unutar njezine obitelji: njoj pripada pravo prijenosa židovske vjere potomstvu, ona ima moralnu obvezu odgoja svoje djece, ona je dužna podvrgnuti se propisima i vršiti židovske vjerske obrede, primjerice pitanje prehrane. Sve su to vjerske uloge koje od nje čine u svakidašnjici izvršiteljem svetoga.

Proučimo na brzinu židovsko posttalmudsko pisanje u svakom od dva velika razdoblja njegove povijesti – u Španjolskoj, u vremenu srednjega vijeka, u istočnoj Europi, u XIX. stoljeću - što nam dopušta stvaranje dvaju zaključaka: pisanje je šaljivo i uzima za najomiljeniju metu suprugu ili majku u njezinom odnosu prema svetim vrijednostima judaizma, naročito prema braku i hrani. Satira, po svom držanju u prosuđivanju o moralnim i društvenim vrijednostima, jako se slabo prilagođava sumnji i strahu, i izabirana je kao temeljna vrsta, svaki put kad je židovska zajednica bila integrirana u prevladavajuću kulturu: s te točke gledišta mi ćemo približiti judeo-španjolska društva iz vremena srednjega vijeka i judeo-američku satiru šezdesetih godina XX. stoljeća.

U suvremenim romanima prvo područje kojim se satirički prikazuju slike majki je, izvan svake sumnje, židovstvo. Židovske mame, koje su opisali ti pisci, vrše vjerske dužnosti jednog površnog judaizma, lišenog ikakvog sadržaja ili duhovne dubine, i koji je naveliko prepustio mjesto svom stalnom obliku, osjećaju pripadnosti židovskoj zajednici, koja funkcionira i na planu izvan vjere. Sliku židovstva koju židovske mame prenose svojoj djeci je slika zajedničke groteskne svijesti; u stvari, daleko od toga da ih pouče o specifičnostima židovske prirode na jedan pozitivan način i da mogu cijeliti izvorno bogatstvo povezano s tim, oni uče o svojim korijenima svijesno praveći nepremostivu udaljenost od Drugoga, udaljenost održavanu baš od straha da će biti slični onom Drugom. Materinske su strategije različite: neke su majke pribjegle zabrani, koja se pojavljuje u službi kažnjavanja riječi čiji sadržaj vrijeđa svijest židovskog bića. Na jednom mjestu u pripovijesti Burta Blechmana *The War of Camp Omongo – Rat u Campo Omongu* – mladi junak Randy uzvikuje : «Oh, Isuse!» gdje on dobro pazi da ne ponovi to pod potpunijim nazivom, Oh, Gospode Isuse! Reakciju majke ne treba nimalo čekati, nju pripovijedač donosi ovako:

“Majka ga je bila upozorila da nikad ne izgovori tu strašnu riječ jer to je grijeh za Židova, da na to samo i promisli, a uostalom, gdje je i mogao naučiti jednu takvu stvar!”

Snaga komike počiva na apsurdnom pretjerivanju niza neumjerenih izraza koji daju materinskoj poruci osjećajnu i moralnu težinu, potaknutu osjećajem straha i mimo, naravno, svakog razumnog objašnjenja. Zar Gđa Levine, ustvari, ne obnavlja ponovno, pomoću te primjedbe, nepovjerenja i pradjedovske strahove koji su proizašli iz viđenja prošlih svjetova?

Za Sophie Portnoy, slavnu židovsku majku iz romana Philipa Rotha, Portnoy' s Complaint - Portnojeva boljka – u svemiru žive dvije vrste, dobri i zli, drugim riječima, Židovi i ne-Židovi. I na toj nepokolebljivoj podjeli bez nijansi, ona temelji nepromjenjive principe svojega odgoja. Kao što se tuži njezin sin, jadni Alex, koji je uhvaćen u zamku tog identiteta stečenog manihejskim suprostavljanjima, prva podjela nije se sastojala u razlikovanju dana i noći, ili toplog od hladnog, nego od onoga tko je goy a tko je židovsko. Prema njegovom mišljenju, razlog te apsurdne podjele je strah, jedan strah koji nema uporišta u sadašnjosti mladog američkog asimiliranog Židova; ono što Alex odbija, to je da bude, točno prema izrazu Alaina Finkelkrauta, u njegovom djelu "Imaginarni Židov": "rentijer patnje ili imenovani čuvar apsolutne istine".

Ništa, ipak, ne će moći odvratiti "židovsku mamu" od njezinog zadatka: sačuvati svijest da si Židov. Tako pod perom pisaca one vode žestoku bitku da bi se nastavili tradicionalni zakoni. Od tada, sve što predstavlja prepreku za preživljavanje zajednice i, dakle, održavanju njezine odvojenosti, postaje neprijatelj kojeg treba uništiti. Zbog toga, ženidba nekog od sinova ženom ne-Židovkom, što je opisano u pripovijedanjima na pejorativni način, izrazom na jidišu, šiksa, je protuvjerski čin i čin protiv zajednice, jer poništava mogućnost da se dobije židovsko potomstvo. Utjelovljenja fatalne žene ili američkih božica za sinove, su, štoviše, za majke poganske boginje pune podlih namjera, čiji učinak i posljedice su nepopravljivi. Borba između "mama i šiksi" događa se samo s nehotičnim sudjelovanjem sina koji u njoj postaje ulog i koji je na taj način pretvoren u neku vrstu nemoćnog taoca, jer majka na njega prenosi težinu svojih strahova i svoj opsesivni govor i ono što ona ostvaruje, korištenjem ponovljenih pokušaja, neumornim radom, postavlja sina u položaj dostojan najgoreg pranja mozga.

Taj se posao može sastojati od jednostavnih obavještenja, obično kratkih i stalno priopćenih u najneočekivanijim trenucima. To je strategija Gđe Gold, židovske mame iz romana Herberta Golda, "Fathers" - "Očevi". Na jednom mjestu pripovijesti, ona ispušta pravi krik svojem sinu od trinaest godina. Zapanjen, on je sam sebe čuo kako kaže da se sprema - naravno s pristankom svoje majke – da ide k prijateljima za partiju bejzbola: "I pamti, nikakve šikse!" Upozorenje Gđe Portnoy počiva na jednoj tehnici koja je, bez

ikakve sumnje, sofisticiranija, ali isto tako zastrašujuća: jako dugačak monolog, koji odgovara njezinoj začuđujućoj sposobnosti logoreje i njezinom istančanom doziranju nijansi, koje sadržavaju u sebi strah i patetične naglaske. "Preklinjem te, nikako se nemoj sastati s nekom šiksom! Jer ona će ti uzeti sve, sve što imaš, a tebe će ostaviti krvavog u jarku! Jednog tako prekrasnog dječaka kao što si ti, sjajnog i nevinog! Od tebe će ona samo napraviti zalogaj i progutat će te živoga!" Ovdje imamo primjer luđačke logike, razrađene pomoću jedne prekomjerne mašte, koje su, jedna i druga, plod materinske umobolne i otuđene svijesti, od kojih se sin Alex nastoji osloboditi smijehom. Zar mati ne vidi u šiksi jednu Lilit modernih vremena čiji bi autori predložili tako jednu književnu verziju praveći od toga dvostruku zastrašujuću sliku: onu o zavodnici i ubojici djece.

Treći dio plana u žestokoj borbi koju vode majke je hrana. Dar materinske ljubavi, simbol borbi bez milosti protiv oskudice i gladi, srce vjerskih obreda judaizma, hrana se nalazi kao slika nečeg uzvišenog. Židovsko-američki pisci asociraju uz majku čudovišnu hranu od koje oni uspijevaju napraviti kamen temeljac u komičnom predstavljanju židovske mame. Moć majke nad carstvom hrane odvija se na despotski način, pomoću tri glavne strategije: nadgledanje nad uputama, nad hranom i kontrola nad raznim vrstama hrane, koja će se jesti. Da bi zaživjela prva strategija, tetka Gladys, židovska mama iz romana Philipa Rotha *Good Bye Columbus* organizira obroke prema nekom rasporedu i logici, koji su potpuno nerazumljivi shvaćanju članova obitelji, naročito njezinom nećaku Neilu. On tvrdi: "Nitko od nas nije jeo u isto vrijeme: moja tetka Gladys jela je u pet sati, moja rođakinja Susan u pet i pol sati, ja u šest sati a moj ujak u šest sati i pol. Ništa ne može objasniti tu činjenicu osim da je moja tetka luda." Komični utjecaj ove primjedbe počiva na zadnjoj rečenici, na nekoj vrsti skraćene komike, koji služi kao grubi pad poruci, kratki spoj za svaku objašnjavajuću logiku. Nastavljajući na taj način, tetka Gladys uskraćuje obrocima jednu bitnu kvalitetu, i to kvalitetu zajedničkog življenja. Oni postaju rezultat jednog mehaničkog ispunjenja, dostojnog lanca restorana brze hrane. Upravljačke metode majki mogu isto tako biti i tjelesne prirode. Najkarikiranija je slika bez sumnje Malvene, židovska mama iz romana Wallaca Markfielda, *Tetlebaum's Window*, koja stavlja neprekidno žlicom hranu u rastvorena usta svoga muža, nepokretnog u jednoj fotelji. To upravljanje se odvija u svrhu gutanja pantagruelskih količina, mjere koju najviše vole židovske majke. U stvari, kao što to umjesno pripominje Herbert Gold u svom romanu *Fathers*, bilo kakav da je odnos nasuprot tanjuru napunjenog hranom, još i iznad toga su majčinska nadanja.

Da bi potakli sinove na jelo, mnoge su majke pribjegle usporednom postupku: gđa Gold poziva svoju djecu na prihvaćanje ponašanja u vezi s hranom od svog oca i da oponašaju njegovo podložno poštivanje prema hrani. Za tetku Gladys, usporedba završava s jasnom porukom, bez nijansi, čija je glavna snaga u okrivljanju. Bilo da se radi o tekućem ili krutom jelu, nagodba je uvijek ista: pojesti bez mrgođenja. "Tvoj ujak Max mogao bi popiti cijeli sanduk piva za ručkom. On teško radi čitav dan. Da ti teško radiš, pio bi više."

Ništa ne može opravdati odbijanje da se ponovno poslužiš. Svako darivanje hrane ništa ne drži do konzumenta i ovisi samo o odluci djelateljice. U *How To Be Jewish Mother* - malom satiričkom vodiču kako postati savršena židovska majka -, pisac Dan Greenberg opisuje tehnike koje dopuštaju majci da servira tri puta jela koja je priredila, ali to nije isključivalo mnogobrojne užine između obroka. Odbijanje sina Marvina, izaziva odmah reakciju: "Zar misliš da te hoću otrovati?"

Opsjednutosti židovskih mama odnose se i na količinu hrane.

Materinska logika počiva na jednostavnoj jednadžbi: šaceraj, izraz u jidišu koji označava u popisu hrane onu koja nije košer, vodi ravno do bolesti; zauzvrat, košer hrana čuva zdravlje bića koja one imaju dužnost hraniti. Za Meg, židovsku majku iz romana Brucea Jay Friedmana, *A Mother s Kisses* - Poljupci jedne majke - šaceraj predstavljaju strašnu prijetnju naročito u trenutku kad njezin sin mora napustiti obiteljski dom da nastavi studije u Midwestu. Izgleda da ta jela nisu sadržavala stvarnu opasnost, sve dok je ona imala udjela na svakodnevni život svoga sina. Stigavši s njim u nepoznat grad, jedne udaljene pokrajine, ona bira mjesto gdje će se okrijepiti i čim je sjela za stol, zgraba zglavak ruke poslužitelja i sili ga da prisegne o smanjenom sastavu masnoće hrane koju su odlučili pojesti i nadodaje: "Dovela sam ga iz Njujorka i on sebi ne može dopustiti da se razboli!" Kako bi se mogao razboljeti taj sin kojemu je ona tako dobro nametnula svoj zakon o prehrani? Ali, zar ona ne bi natuknula tim izjavama da njezin sin još ne može biti oslabljen, sad kad je daleko od svojih, od onih koji mu sliče, osamljen na mjestu, gdje je njegova zajednica tako slabo zastupljena. Ako prihvatimo tu pretpostavku, bolest, koja bi jedino mogla nastati jedenjem šaceraja, a i ta sama zabranjena hrana, bila bi posljedica razdvajanja od majke- vratio bi se za nju, na simboličnom planu, bez identiteta i asimiliran svijetom, koji nije židovski. Ta bojazan, koju Meg sugerira svojim odgovorom naglasila bi tako kvalitativni kraj hrane kod židovskih majki.

Sigurno je, da su autori poduzeli pravi šaljivi križarski rat, praveći od židovske mame zadnjeg osvajača svijeta tradicije i pokazujući ju kao simbol

utvrđenog reda, gdje upravlja čitava mreža zakona. Ocrtati jednu židovsku majku kao komični ukras jednog književnog pravca, nije niti slučajno, a niti nevino. Uzimajući ju za metu, pisci nišane i pogađaju čitavu prvu liniju svijeta tradicija, obitelji koja je ujedno sveti propis, jedan mikrokozmos židovskog društva, mjesto svakodnevnih vjerskih službi gdje je ženi priznat položaj i autoritet. Komično uništenje jedne majke pogađa židovski svijet u onom što mu je najsvetije i najautentičnije vezano za život i za preživljavanje židovske zajednice. Uostalom, autori su uspjeli napasti, sve kroz smijeh, na jedinu svetu ulogu, koja je ikad bila dodijeljena ženi i uzeti onda kao metu, božanski autoritet, to jest vrhovnu instancu, koja upravlja zakonima svijeta tradicije. Ali, uzimajući kao metu židovsku majku/ sliku simbola svetoga, pisci uspijevaju nanišanimi i pogoditi jedan od naslijednih poredaka koji je uz nju povezan, židovstvo. Borba, koja traje oduvijek, ona je prije svega bitno ukorijenjena u majčinu tijelu; ona je također mjesto gotovo jedinog pripadanja u suvremenoj Americi. Povezati majku i židovstvo, u isti satirički smijeh, znači priznati organsku vezu, koja ih ujedinjuje jedno s drugim u povezanosti prema životu i preživljavanju i znači napasti istovremeno preostali i jedini oblik svetoga. Na taj lanac objesila se i druga karika, hrana. Uništiti kroz komiku židovsku mamu, putem hrane, to znači gađati jednu majku u onom najživotnijem, židovskom i svetom što ona može prenijeti. Okrenuti hranu u porugu, koju je židovska mama pripremila, znači htjeti napasti židovsku različitost prema tome i osnovu njegova preživljavanja. Prenoseći pripadnost i tradicionalne zakone, majka označava vlastitu, i pojedinačnu privrženost Židovke svojoj zajednici. Jedno od komičnih oružja pisaca je pokazati kako ta dvostruka pogodba sadržava izvor otuđenja, koje on trpi i koje mu prenosi majka. Tako, prekršaj zakona, bilo da uzme oblik jedne šikse ili izgled šaceraja postaje odbijanje tog otuđenja i na taj način, odbacivanje svega što ga stvara. Satira pisaca će nastojati nijekati bilo kakvu modernu zakonitost materinskoj borbi, koja je procijenjena kao zastarjela. Oni tako rade, pa onda naglo izvire svo prostaštvo u odnosu na svijet o kojem ovise i koji im pripada.

Danièle Bertein, doktorica filozofije

Janine Gdalia

O MAJKAMA, KĆERIMA I ŽENAMA U SEFARDSKOJ LITERATURI

Ovaj napis koji je na neki način sličan onome Daniele Bertein, ulazi u okvir mojih istraživanja o «Židovskim ženama i društvu u frankofonskoj književnosti», uključujući tu i djela pisaca Magreba, židovskih ili ne židovskih.

Danas će se ovo izlaganje oslanjati samo na židovske suvremene pisce definirane kao "sefardska književnost". One zemlje Orijenta, koje su bile prožete berberskom, arapskom i židovskom kulturom, u drugoj polovini XIX. stoljeća pretrpile su snažan europski utjecaj, naročito francuski koji je za nas bitan.

Na različit način, svaka od tih zemalja je preživjela kolonizaciju i nezavisnost. Ako je kolonizacija trebala povući za sobom dejudaizaciju u odnosu na židovske zajednice, ona je proizvela također jaku privlačnost za zapadnu kulturu, izvanrednu priliku za mnoge, osiromašenje za druge. Dekolonizacija je za svijetu označila završetak prisutnosti svjetovnog i početak progonstva prema Francuskoj ili Izraelu.

To zajedničko povijesno iskustvo, usprkos različitostima, pronalazimo u djelima uglednih pisaca i u izrazu njihove mašte. Tako, izraz «sefardska književnost», izgleda mi zgodan za opis jednog "pravca", jedne struje unutar francuske književnosti.

Prvi naraštaj tih pisaca često uzima za temu svjedočenje o životu tih židovskih zajednica u njihovoj autentičnosti jer osjećaju, više ili manje svjesno, da ona već pripada prošlosti. "Rabini" Saadia Levya (pisani u zajedništvu s Randauom), "Dijete Ukale" Ryvela, "Ninette iz ulice grijeha" Danona prikazuju nam taj postupak.

Ali, ono što otkrivamo u tim djelima je, da je to jedno zatvoreno društvo koje živi iza zatvorenih vrata, obilježeno siromaštvom, socijalnim dramama, ali također i snažnom duhovnošću.

Sasvim bliske tradicionalnom židovskom društvu, žene, djevojke, izgledaju suvremenom čitatelju potpuno otuđene. Majke, prije svega, opisane su u svom svakodnevnom svijetu, kuće, obitelji, mjesta dvostruko zatvorenog. One su te koje kuhaju, pripremaju obroke, ispunjavaju dužnosti domaćice. U tom zatvorenom prostoru žene dijele specifični svijet, svoj: u dvorištu Ukale - zajedničke kuće za više obitelji, one razmijenjuju među sobom sporazumijevajuće poglede, urotničko povjeravanje ili prezir ili prokletstvo; to je jedan svijet suočen sa siromaštvom gdje je promiskuitet pravilo, potčinjavanje također. Za žene ne postoji alternativa osim podložnosti

ustaljenom redu, muškoj moći, ovdje onoj židovskog običaja i pod utjecajem običaja Istoka, ili pobuna zbog koje ih zajednica odbacuje (Ninette i ulica grijeha). Sam koncept slobodne ili nezavisne žene je potpuno stran u navedenim djelima i u nekim drugima, imamo osjećaj samo jedne zabrinutosti, one o vjernom opisu; kao u hebrejskoj tradiciji, židovske žene, supruge, su "kraljice kuće".

Nije to isti ton koji nalazimo kod pisaca kao što su Elissa Rhais, Maximilienne Heller, i kasnije, Blanche Bendahan.

"Židovi ili Elieazarova kći" Elisse Rhais odaje posebni ton. Opis odgoja jedne mlade djevojke i klasična sudbina za koju se sprema, je stalno popraćena ironijom i kritikom. Osjeća se da se stvara pobuna od strane autora, u najmanju ruku protiv fatalnosti te sudbine. Ista zaprepašćujuća stvar je i kod Maximilienne Heller, koja objavljuje u 20. godinama XX stoljeća "Nesreću Revanšija", "Vatru koja proždire". (Te dvije spisateljice zajedno rade u ostalom ženskom pokretu i za ženske listove tog vremena.)

Tako je u tim prvim djelima majka često u središtu pripovijesti, čvrsto mjesto obitelji i drugo biće, podložno muškoj moći. Jedini vidljivi autoritet koji ima vrši nad svojom djecom: umiljavanje sinu, strogost prema kćerima.

Drugi naraštaj, kojeg predstavljaju naročito Albert Memmi, Blanche Bendahan, će naglasiti odstojanje pisca od njegova djela. Problematika junaka Alberta Memmija sastoji se od problema čovjeka dvostruko koloniziranog, arapskom i francuskom civilizacijom. Obećavajuća budućnost koja izgleda da vodi prema kulturi zapada, francuskoj kulturi, vodi u konfliktnu situaciju: odbacivanje materinskog jezika i kulture, prezir ili odstojanje prema obiteljskim ili vjerskim običajima. Prihvatanje tuđe kulture bilo bi se, bez sumnje, potpuno provelo kako za junake tako i za čitav jedan naraštaj, da nije bilo rata i isključenja Židova.

Taj sukob identiteta vodi junaka u pobunu protiv svoje sredine.

Tradicionalno židovsko društvo i, tako isto, i obitelj i židovska majka, ne nude prikladni odgovor na neumitan razvitak društva. U romanu "Agar", Memmi ide u potragu za identitetom nastojeći pomiriti prošlost i suvremenost. Junak se vraća u zemlju kao doktor medicine skupa sa alžaskom suprugom, potpuno plavom.

Sudari između dviju civilizacija još prolaze i kroz događaje u obiteljskom i vjerskom životu, a ženski su likovi u žarištu radnje: majka zatajna i popustljiva, sestra, kritična i pohvalna u isto vrijeme - ali prvi su romani Memmija oni o židovskom društvu koje prelazi iz položaja zimije («zimi», parija, «zaštićena» nemuslimanska manjina /obično kršćani i Židovi/ u islamskoj državi, op. prev.) u građanina.

Ta problematika je prisutna i kod njegove alžirske zemljakinje Blanche Bendahan, rođene u Alžiru gdje je i boravila; redovito je išla na praznike u Tetuan. Još vidljiviji prekid između marokanskog tradicionalnog židovskog društva i zapadnog društva, kojemu je prisustvovala i spisateljica, u gradu Alžiru je još snažniji. On nadahnjuje tu sufražetkinju, jer je Blanche pomalo imala takvo držanje (njezina zbirka "Kratke poeme"), Mazaltov (hebr. doslovno: Dobra sreća, op. prev.) (objavljeno 1953.) je primjerena pripovijest o položaju židovskih žena i njihovim različitim položajima: majke, kćeri, sestre, svi su ti likovi u središtu pripovijesti, sviju vodi usud koji nema drugog izlaza osim smrti ili otuđenja: smrt majke, poslije rađanja djeteta kao u "Djetetu Ukale", što je već navedeno; smrt mlade junakinje Mazaltov koja otkriva uzbuđenja ljubavi a da se ne usuđuje na njih blagovremeno odgovoriti. Žrtvovanje jednog života, sudbina jedne agune, zarobljenice zakona - kao i mlade djevojke zatvorene u psihološke i konkretne tetuanske židovske četvrti. Samo će najstarija sestra, naizgled defavorizirana - ni lijepa ni posebno nadarena - biti dostignuta svojom sudbinom: običan put ženâ iz židovske *juderie* (čitati: «huderíja»; španj.: židovska zajednica, op. prev.) koji završava domaćim životom, materinstvima itd. Ovo pesimističko djelo, tragično isto kao što je to uostalom i većina tekstova pisaca prethodne generacije, je preslikano društvo mellah ili Hara (drugi minorniji pisci isto su tako opisali razne vidove tog položaja).

U sasvim novu pustolovinu vode nas pisci slijedećeg naraštaja. Rođeni u sjevernoj Africi gdje su proveli svoju mladost ili djetinjstvo. Progonstvo, koje ih je dovelo u velikoj većini u Francusku, izazvalo je kod njih neizmjernu nostalgiju za tim izgubljenim svijetom. Djela koja je napisao taj naraštaj vrlo su često velike književne vrijednosti. Autor se slobodno igra s jezikom. On je poetičan kod Alberta Bensoussana, koji pronalazi u Brehaigne zamjensku domovinu; živopisnost i puno humora u knjigama Marca Koskasa, Katie Rubinstein, Annie Fitoussi itd... Židovi s druge obale su izabrali svoj teren: a to je francusko društvo, a da se ipak nisu odrekli svoje baštine magrepskih Židova - koji potječu od trostruke kulture: židovske, arapske i francuske.

Rad na sjećanju daje drugu težinu o ondašnjoj društvenoj stvarnosti i o mjestu žena u tom izvornom društvu. Židovska majka je idealizirana, ona je slika izgubljenog raja, onoga o zaštitničkoj židovskoj obitelji. Trebamo se ovdje pozvati na vrlo lijepu knjigu Jacquesa Zibia Ma (Što?, hebr. op. prev.) koja je jedna nedužna i jaka pohvala. Ni malo pobune protiv toga sveprisutnog bića, nego obožavanje, zahvalnost za tu majku koja umire u nekoj pariškoj bolnici povukavši sa sobom konačno taj svijet prošlosti. Nalazimo i vrlo lijepe odlomke kod Alberta Bensoussana, i kasnije kod

Georgesa Memmia u “Tko se sjeća kafea Rubens?”

Idealni likovi, majke-ljubavnice, one sve slične na majku Alberta Cohena, “Princezu Šabata”, skromnog porijekla, ali zračeći ljubavlju i nježnošću za sinove. Daleko smo, izgleda, od jidiš mama, autoritarnih i uskopljavajućih. Majka je, također, u središtu prve knjige Nine Moati “Moje dijete, moja mati”, gdje pokazuje blagost, nježnost, ljubav za tu majku, prerano izgubljenju. U toj pripovijesti, kći, koja i sama postaje mati, poistovjećuje se s njom i proživljava svoje djetinjstvo u Tunisu i svoje roditelje koji su preminuli jako mladi.

Takvu idealiziranu majku ne pronalazimo u drugim pričama o ženi, niti kod djevojčice, u knjizi Katie Rubinstain niti kod Monique Zerdoun (Ulica šenutog sjećanja). Majka je glavni lik, ali je također i suparnik ocu. To je ono što pogled djevojaka vidi i usuđuje se reći. U očima kćeri, majke su također i supruge, žene. Seksualnost židovskih žena tako je oživljena, vrlo rijetka činjenica u toj književnosti; tako knjiga Paula Darmona, pisca marokanskog porijekla, “Spusti oči Sara”: kći i žena su u službi muškarca, oca, brata ili muža. Privilegije sina nad kćeri su očevide. Vrlo je teško to biti za jednu mladu djevojku, odgojenu u tim “vrijednostima” i koja proživljava, činjenicom preseljenja obitelji u Francusku, jednu pravu promjenu. Pobuna je jedini mogući izlaz za junakinju: ona neizbježno dovodi do propasti njezinog braka i njezinog bračnog druga. “Moderna” židovska žena odbija to otuđenje: ona ne će više biti zimi židovskog muškarca. Ta protekcija muškarca je košta previše skupo i samo zapadno društvo, koje je u punoj promjeni (feminizam 70. godina), nudi druge prostore i druge teritorije za žene. Identitet skupine ne gradi se oko same “židovske dimenzije”.

Nedostaje tom pregledu sjećanje na mnoga druga djela, kao ona Maxa Guedja, Helene Cixous, Gisele Halimi, Anne Mari Terracini, Jeana Luca Allouchea, te Annie Goldman, Edmonda El Maleha, Amia Bouganim, Gillesa Zenoua, Gyl Ben Aycha, ili Paule Jacques čiji je posljednji roman “Debora ili rastreseni anđeli” upravo nagrađen nagradom Femina. Djela Alberta Cohena ili Eliasa Canettia bila bi, naravno, zaslužila specifični razvitak.

Tako, djevojčice ili djevojke, židovske žene izgleda da nemaju nikakva prava: one podnose autoritet oca i ambivalenciju majke. One se sjećaju mladosti gotovo isključivo preko žena - kao jednog mučnog razdoblja jer nikakva “uvođenja”, nikakvo znanje nije im bilo preneseno (osim u “Moje dijete, moja majka”).

Žene ili supruge, čuvarice tradicija, ipak su osvojene modernim vremenom, “upravljaju” obiteljskom svijetom “skromnošću” i “primjerenošću” posve očitima: prekrasna knjiga Marca Koskasa. “Čovjek od slame”, osvjetljava u

kontrapunktu te vidove sefardske židovske žene koja zauzima, de facto, čitav prostor u mitskom svijetu književnosti.

Jedne uloge nema, ipak, u navedenim djelima: uloge milosnice, ljubavnice.

Mašta tih pisaca izbjegava jedan važni društveni tabu, jedno apsolutno poricanje stvarnosti. Kod Alberta Cohena, čije "Gospodinove ljepotice" se ubrajaju među najljepše ljubavne stranice u književnosti, voljene su žene tjelesno iz jednog drugog svijeta: majka je princeza, ljubavnica je Druga; jedna pripada svijetu Plemenitih, a druga je zaista Druga – "šiksa" židovsko-američkih pisaca.

Takva jedna "cenzura" seksualnosti kaže dosta o židovskom i biblijskom naslijeđu i o gotovo nemogućnosti želje s jednom od žena iz iste etničke skupine; nasuprot tomu, ljubav koju je priznao prema sestri zar ne bi bilo vječno skretanje seksualne želje?

Psihoanaliza bi se morala više zapitati o tom aspektu, tom statusu židovske žene u zamišljenom svijetu tih pisaca.

Napokon, knjige Paule Jacques, Chochana Bokobza izgleda mi da spadaju u četvrti naraštaj pisaca, njihovi likovi barem izgledaju da su nadišli zatvaranje žene opisano u prethodnim tekstovima, i da jednostavno svjedoče o potvrđivanju sebe, više kulturalno, koje dijeli društvena pravila Zapada. Junakinje prošlosti ili sadašnjosti često su mnogostruke žene koje ne žele biti samo majke...

Janine Gdalia, francuska književnica i sociologinja porijeklom iz Tunisa, najpoznatije djelo: *Le judaïsme au féminin*.

Joelle Allouche-Benayoun
MIJEŠANI PAROVI I PRIJENOS

Što je za sociologe miješani brak? To je svaka bračna zajednica između osoba koje pripadaju različitim religijama, etničkim skupinama, rasama, ili skupinama koje funkcioniraju prema bračnim «propisima».

To je egzogamni brak za etnologe, ili heterogaman, to jest jedna zajednica gdje se partneri biraju «izvan» svoje izvorne skupine.

Ono što pokazuju radovi sociologa i demografa o braku, to je da je svuda bračna razmjena homogamna: neovisno o gledanju na ljubav, koju mogu osjećati budući supružnici, oni pokreću, svjesno ili najčešće nesvjesno, postupke koji dovode do bračnog uređenja. To jest, da osoba koja se vjenčava sama promisli o svom izboru, dok u stvarnosti ona ulaže, objektivno i simbolično, određeni osobni kapital (gospodarsku vrijednost, kulturnu, jezičnu, tjelesnu) na bračnu tržnicu. Slobodni bi pojedinac bio onaj koji bi se mogao vjenčati bilo kojom drugom osobom, a da ne vodi računa o svojim godinama, o svojoj društveno-profesionalnoj klasi, svojim diplomama, svojoj naočitosti, itd... Ustvari, svatko prolazi kroz niz prepreka (društveni odnosi, roditelji, prijatelji,...) više ili manje neformalnih: postojanje bračnih agencija samo je još vidljiviji znak te tržnice.

Opće gledajući, društvena pomiješanost u braku malo se tolerira: homogamija je ta koja je vrlo jako svojstvena vezama, ima malo brakova među različitim društvenim klasama, između izvornih i različitih provincija, itd.

Može se reći da Freud u svojoj analizi o Ljubavi ide u istom pravcu, kao demografi: za njega je savršena ljubav narcisoidna ljubav, a u onom drugom, ja najprije volim sebe (što ne sprječava žrtvovanje...).

Što je to dakle brak sa «strancem»?

Brak sa strancem je uvijek bio više li manje dobro toleriran u antici, i to ne samo kod Židova.

Danas, kad se oni umnožavaju, kod Židova, ali također općenito gledajući u cjelini društva, oni izazivaju, u najboljem slučaju, odbijanje, a u većini slučajeva, višestruku osudu. Tako, kao krajnji slučaj u Južnoj Africi, za vrijeme vlasti aparthejda, miješani je brak bio zabranjen pod prijetnjom zatvora. U nekim zemljama nije dozvoljen, ako ne i formalno odbačen, kad se radi o ženi iz grupe koja se udaje za stranca. To je sigurno slučaj muslimanske žene koja mora onda preobratiti svog supruga (obrnut slučaj ne važi: muškarac musliman ne mora obratiti svoju ženu, bila ona kršćanka ili Židovka): to vjersko pravilo ima društveno gospodarske osnove, koje

pronalazimo u raznim oblicima u mnogim društvima, ali uvijek sa posebnim nadzorom nad ženom, i kroz nju, nad djecom koju ona može roditi. Vjera ovdje samo ponovno prikazuje društvu stajalište: svaka skupina želi zadržati društveni nadzor nad svojom reprodukcijom.

U 1970. godinama, jedan broj miješanih brakova zabavljao je kroniku: povremeno, francusko-rumunjski zaručnici štrajkali su glađu da bi dobili pravo na vjenčanje, vjenčanje Francuskinje Odile Pierquin s Tian Liom, iz Šangaja, moglo se zaključiti samo osobnom dozvolom Deng Siao Pinga: suprotstavljanje pojedinca svojoj izvornoj skupini tada se prikazuje u javnosti.

Izvan tih događaja, pitanje je djelovanja društava o kojima je riječ: kada postoji sukob, prevladava pravno viđenje stvari i svako društvo hoće vratiti svojeg pojedinca. Vrlo duboko miješani brak postavlja društvu problem njihovog identiteta, jer je brak ustanova problematičnog susreta dva identiteta: on je mjesto susreta različitosti, ali često i nejednak susret predstavnika dominantne skupine i podređene grupe.

Miješanje spolova je uvijek predstavljalo probleme društvima, i u tu su svrhu napisani propisi koji imaju za cilj dobro funkcioniranje tih izmjena za najbolju reprodukciju skupine, to jest za siguran prijenos iz naraštaja u naraštaj. Sada miješani brak postavlja pitanje društvenog identiteta skupine, njezine reprodukcije, materijalne i simbolične: vjenčati se s različitim, sa strancem, ne znači li to isto tako teško prekršiti seksualni tabu koji je jedan od najjačih normativnih identiteta skupine?

Zbog toga, jer takav brak nije izuzetak, između 6 i 8% brakova sklopljenih u općinama u Francuskoj (ali taj broj ne podrazumijeva brakove između Francuza Židova i ne Židova, ni brakove između antilskih Francuza i Francuza iz glavnog grada, a niti one između Francuza muslimana i nemuslimana), je miješani brak koji postaje društveni fenomen: miješani brakovi nisu izuzeci koji mogu zabrinuti skupine ili društva, već je to njihov porast koji zabrinjava.

Miješani brakovi Židova s ne-Židovima

Što je s miješanim brakovima Židova i ne-Židova? Američki sociolozi koji su se jako zanimali za to pitanje, i oni prave razliku između unutarnjeg braka, to su brakovi ostvareni između dvije osobe od kojih je jedna prešla na vjeru drugoga, i miješani brak, za brakove bez preobraćenja, ali te razlike nema u francuskim radovima: je li promjena vjere dovoljna da ukloni, temeljito izbriše, sve kulturološke razlike među supružnicima?

Anketa Doris Bensimon i Francoise Lautman, napravljena 1972.-73. u Parizu i u pariškoj regiji, pokazala je da postoji između 40 i 60% miješanih brakova između Židova i kršćana.

Do početka 1960. godine ti su brakovi bili ograničeni na neke građanske sredine, zatim su se proširili i na intelektualne krugove. Useljavanje Židova iz sjeverne Afrike, s unošenjem promjena u društvenu piramidu francuskih Židova, dovest će do promjena te slike: prilike za susretanje između mladih Židova i ne-Židova, na Sveučilištu, na radnim mjestima, se umnožavaju, istovremeno se društvo u svojoj cjelini manje obazire na vjerska pravila nego što je to bilo nekad, postaje sve otvorenije, sve liberalnije.

S vjerskog gledišta, heterogamija se podvostručila u 40% slučajeva društvene heterogamije: različiti društveni položaj, razina školovanja: u ovoj studiji židovski partner sklapa savez sa članom većinskog društva koje on sam prihvaća, zahvaljujući braku, ulazi u viši društveno ekonomski status.

U anketi koju smo proveli više od petnaest godina kasnije, kod parova «unutar bračnih», koji su sklopljeni posredstvom Židovskog Liberalnog Pokreta Francuske, između 1976. i 1986., događa se ista pojava, koju smo mi označili izrazom «stigmatiziranih protiv društvenog položaja»...

Dok je prije miješani brak bio popraćen preobraćenjem na kršćanstvo židovskog supružnika, i moglo se smatrati kao zadnji čin volje priklanjanja prevladavajućoj skupini, izgleda da je ta praksa u posljednjih dvadesetak godina u padu: među raznim razlozima, vjerojatno zato što se Crkva znala prilagoditi na vrijeme, u službi jednog cilja, uvijek nepromjenjivog, preobraćenja. Ona ne zahtijeva više trenutačnu konverziju, kao preduvjet za bračnog druga koji nije kršten, nego prihvaća skraćeni obred braka s blagoslovom crkve, ali bez sakramenata, ali ipak pod uvjetom, da bračni par poduzme sve kako bi krstio svoju djecu. Obzirom na to da je židovski brak pravni čin sklopljen između dva Židova bez sakramenata, jedan rabin, bio on ortodoksan ili liberalan, neće moći potpisati Ketubu između jednog Židova i ne-Židovke (na primjer), iz jednostavnog razloga jer je to nezakonito.

Danas se vrlo mali broj osoba koje su sklopile miješane brakove židovsko/kršćanske preobraća, bilo na židovstvo bilo na kršćanstvo. Kod parova bez obraćenja, anketa iz 1972. godine pokazuje da su supružnici, iako su često bili odgojeni u vjerskom duhu, sada nepraktikanti ili ateisti. Sloga unutar para, koja je češća nego što to priznaju pripadajuće skupine ili obitelji, ne rješava uvijek problem djece i njihovog odgoja. Dok Halaha kaže da samo majke prenose židovsku pripadnost, anketa pokazuje da židovski očevi, češće nego židovske majke, iz miješanih brakova žele taj prijenos. Ispitivanje pokazuje, također, da u ispitanom uzorku prevladavaju krštena

djeca ili bez nadmoćne religije.

(To je ono što se moglo i očekivati: većinsko društvo gdje prevladavaju među vjerskim skupinama kršćani, ali gdje prevladava ustvari duh «slobodnog mislioca», nasljednika Revolucije i socijalnih i političkih borbi, koje su imale više utjecaja na tu djecu nego li sociološko-kulturne dužnosti te djece).

Osjećaj pripadnosti skupini svog porijekla ostaje živ kod židovskog muškarca, on je manje jak kod židovskih žena koje su se udale za kršćane, jer one često pripadaju sredinama već otprije snažno odvojenim od bilo kakvog židovskog obreda. U tim parovima, često parovima aktivista koji su sudjelovali u političkoj borbi 70. godina, supruga potvrđuje otvoreno svoj prekid sa židovstvom i svoju želju za integracijom u većinsko društvo. Ne vidimo li tu, u tom držanju nekih židovskih žena, odraz položaja žene u židovskoj obitelji? Zato što je smatrano da nije važna u prijenosu duhovnog naslijeđa, što je na neki način udaljena (u većini slučajeva) od židovskog učenja, od molitvi, od svijeta muškaraca, tako da neke žene shvaćaju to stavljanje sa strane kao odbacivanje, i manje se poistovjećuju s važnosti prijenosa, svoje odgovornosti u prijenosu, nego li muškarci.

Postavimo ipak jednu pretpostavku: za mlade rođene u Francuskoj poslije 1962., djevojke i / ili dječake, čak ako su vjerski obredi izišli iz mode, pozivanja s jedne strane na Šoa, s druge strane na Izrael, su učvrstili židovski identitet za kojeg se jedni i drugi osjećaju krivima ako ga napuste: također, nije rijetko vidjeti danas, 1992., dvadeset godina poslije prvog ispitivanja, jednu mladu židovsku ženu, udanu (građanski) za kršćanina, ili živeći s njim, da vodi jedan potpuno laički život, i pazi da obreže svog, ili svoje sinove, drži do Bar Micve, kao i do tolikih simboličnih oznaka židovskog zapisa, židovskog pamćenja, s kojima ona nije htjela prekinuti.

Drugi parovi, koji se nisu preobratili već 1972. godini, smatraju da treba ostaviti slobodan izbor svojoj djeci: ali takav pristup znači i zaboraviti da je to dijete, mlada osoba, kasnije odrasla osoba, biće s osjećajima, a ne samo razumno biće. Kako će dijete izabrati? U službi čega? Biranje između jedne i druge vjere imat će osjećaj da bira mamu protiv tate, ili tatu protiv mame. A prijenos jedne religije nije samo prijenos znanja, nego i prijenos načina života, načina postojanja stvari koje nesvjesno tkaju najobičnija svakodnevna djela: ostaviti “slobodan izbor” djetetu znači podvrgnuti ga neizdrživom pritisku, a to je, i također kao što je to tako sjajno pokazao Memmi, ostaviti slobodno mjesto većinskoj skupini kršćanske kulture koja dominira cjelinom društvenih događaja, koja označava početak godine od kršćanskog kalendara, koja stavlja školske praznike i kršćanska slavlja da se

dogadaju istodobno, itd...

Danas, u Parizu, mladi miješani parovi su često: muškarac je Židov a žena katolkinja, i nastoje izgraditi zajednički život poštivajući svatko svoju vjeru dobivenu rođenjem. Izuzev poteškoća, koje to može predstavljati za svakog člana para, što će postati djeca? A ponajprije gledajući na njihovu psihološku stabilnost? Što znači, na primjer, slaviti Božić, s jelkom i jaslicama, i istovremeno paliti 8 dana svijeće Hanuke, koja je između ostalog borba protiv asimilacije?

Što im prenosimo kada im pružamo dvije poruke, tako suprostavljene kao što je kršćanska i židovska poruka oko osobe Isusa? Što poručujemo djetetu kada župnik, usprkos tim kontradikcijama, prihvaća da ga krsti, a da ga rabin, jer kontradikcije postoje i neće ipak biti riješene dvostrukim obredom, neće obrezati?

Kod "parova s preobraćenjem" jednog od članova na židovstvo, anketa iz 1972., kao i ona koja je ostvarena kod članova MJLF, više od deset godina poslije, pokazuju često supružnike porijeklom iz sjeverne Afrike koji pripadaju obiteljima praktičnih vjernika. Kod tih parova svjesna privrženost supružnika svim vidovima židovstva je jasno izraženija nego u kontrolnoj skupini gdje su oboje rođeni Židovi. Ali, jedan odmak odolijeva, posebno između preobraćenih supruža i muževljeve obitelji.

U slučaju preobraćenih na kršćanstvo, prekid sa židovstvom je postignut, čak ako integracija u većinsku skupinu nije stvarno postignuta: to su oni koji su najviše razdirani.

Doris Bensimon je objavila 1986. godine "Sociološku demografiju Židova u Francuskoj", počevši jednim radom na terenu ostvarenim početkom 80. godina: ona tada zaključuje da je u pariškoj regiji jedan od pet brakova miješan. Takvi su brakovi češći u židovskoj populaciji rođenoj u Francuskoj, nego među imigrantima, među njima ona je veća kod onih rođenih u Europi, nego kod onih rođenih u sjevernoj Africi.

Anketa otkriva da je jedan par od osam bio miješan 1935., jedan od šest 1955., jedan od tri, 1965. i 1975. Heterogamija je manje česta kod žena, nego kod muškaraca, ona je brojnija kod visoko obrazovanih ljudi (28% otprilike). Gledajući u cijelosti, pronalazimo 42% glava obitelji miješanih brakova, koji su službenici i čija razina obrazovanja je osnovna ili srednja škola. Kao u prošloj anketi, postotak miješanih brakova je veći kod ispitanika koji ne prakticiraju nikakve vjerske obrede.

Ti podaci su potvrđeni našim nedavnim ispitivanjem brakova s preobraćenjem ostvarenih unutar MJLF-a. Ta ispitivanja pokazuju porast miješanih brakova u svim židovskim sredinama bilo kojeg da su

zemljopisnog porijekla, društveno ekonomskog ili sociološko kulturološkog položaja. Ispitivanja se slažu s tim da židovski partner (muškarac) ulaže napor u održavanju određene veze sa svojom pripadajućom skupinom: to nas ponovno potiče da razmislimo o položaju djece rođene u tim miješanim brakovima, naročito u onima gdje majka nije Židovka (porijeklom ili preobraćenjem): ta djeca nose ime svog oca, židovsko ime, katkada su odgojena u judaizmu, preuzimaju židovstvo, prihvaćaju židovsko nasljedstvo, ali oni nisu ipak priznati kao Židovi putem vjerskih dominantnih instanci: nije li tu jedan pravi izazov za rješavanje u ime prijenosa jednog nasljedstva, danas, u demografskoj opasnosti?

Kao 10 godina prije, ti nam brakovi donose prihvaćanje vrijednosti francuskog društva, želja da se u njega uklopimo, ali kod nekih, sa željom da ne izbrišu svoje korijene.

Zaključak

Sergio della Pergola, demograf, podsjeća da je između dva svjetska rata heterogamija Židova s ne-Židovom bila vrlo mala: 25% Židova živjelo je u zemljama gdje je ona bila nepostojeća (središnja i istočna Europa, zemlje Magreba, arapske zemlje), 40% živjeli su u zemljama gdje je bila slaba (Engleska, SAD) i 32% su živjeli u zemljama gdje je ona bila u susjedstvu Francuske. Najveći broj miješanih brakova bio je u Njemačkoj, Italiji, Skandinaviji i Nizozemskoj.

Danas u SAD-u (u 1990. godini) popisano je 5.515.000 Židova, od kojih 4,4 milijuna se izjašnjavaju kao pripadnici judaizma kao religije, a 1.2 milijun se smatraju Židovima bez obzira na vjeru: egzogamno je 55% Židova, kao u SSSR-u, u Austriji, u Švicarskoj. Zajedničke točke tih jakih egzogamnih zajednica su: 70% onih koji sklapaju takav brak je završilo fakultete, stanuju u megapolisima i rade u slobodnim profesijama.

Sociolog Egon Mayer, prema jednoj anketi provedenoj u SAD-u, poredao je te brakove u četiri grupe:

- *preobraćenički, 33% : tu se kršćanski partner preobraćuje na židovstvo. Parovi su vrlo vezani uz judaizam, djeca se odgajaju u židovskoj tradiciji.*
- *asimilacionisti 10% : židovski partner se preobraća na kršćanstvo: Mayer smatra takvo ponašanje kao želju za postizanje integracije*
- *integracionisti, 43% . Ti su najbrojniji. Oni se ne preobraćaju, svatko čuva svoju tradiciju i pokušava prenijeti "mješavinu" dviju tradicija djeci: ta pojava, kao što smo vidjeli, postoji i u Francuskoj, ali ne u toj mjeri.*

- oni koji odbacuju, 15%. Oni odlučuju prekinuti sa svakim oblikom vjerske ili etničke identifikacije.

Pronalazimo takve četiri skupine i u Francuskoj, ali ne baš u istim mjerilima. U okviru jednog dosijea o miješanim brakovima napisanog u "Nouveau Cahier", Alain Finkielkraut je podigao glas, s razlogom, protiv kvalificiranja "nježnog uništenja" koji se upotrebljava u nekim židovskim sredinama za oznaku miješanih brakova.

Ustvari, čak i ako predstavljaju problem za preživljavanje skupine, svi se demografi slažu u tome da se skupine Židova u svijetu smanjuju, miješani brak je također znak smanjenja antisemitizma i integracije Židova u društva koja su ih prihvatila. Umjesto da gledamo samo iz kuta gubitaka, možemo gledati i iz kuta revitalizacije onda kada partner koji nije Židov prihvati, bio on obraćen ili ne, prijenos židovskog naslijeđa. Isto tako djeca, koja su proizišla iz tih brakova mogu tražiti jednom prihvaćanje u zajednice, jer ne žele prekinuti vezu.

Miješani brak postavlja, vidjeli smo to, problem reprodukcije obitelji.

Julia Kristeva, psihoanalistika, objašnjava da jedan supružnik stranac može biti jedno sredstvo za oslobođenje od svoje obitelji. Događa se da je obitelj toliko opterećena incestuoznim željama (naravno nesvijesnim), da su neki osjećaju zakočeni, da bi uzeli partnera u svojoj skupini: prokletstvo je toliko da veza s nekim iz klana izaziva suočenje sa slikom oca ili majke: izabrati nekoga iz klana je nemoguće, jer onaj ili ona koju biram je moj brat, moja sestra. Izbor partnera stranca je način da se zaobiđe prepreka, da se prestigne obiteljska zabrana, jednom riječju da se uzdigneš: to je privlačenje k različitom, očaranost drugim. Ono što Paul – Laurant Assoun zove "egzogamsko pulsiranje ili Samsonov kompleks".

Miješani par jasno postavlja društvu, i svakom od nas, pitanje različitosti koja istovremeno prolazi kroz kulturu i neobičnost. On postavlja pitanje mitskog spajanja, brisanje sebe i možda masku želje za asimilacijom. U "Zabranjenom žrtvovanju", "Freudu" i "Bibliji", Marie Balmary, psihoanalistika, pokazuje jasno u čemu je idealističko odbijanje razlike, ne uvažavajući razumnu i osjećajnu razliku drugoga, svojstvo onih koji su izgradili Babilonski toranj povlači za sobom ravnodušnost, smrt, simboličku smrt pojedinca, za njegovu pripadajuću skupinu, gutanje pojedinca u totalitarni svijet: "kada 'ti' nisi netko drugi, 'mi' nije nitko", kaže ona.

Allouche Benayoun Joëlle, doktor socijalne psihologije, Sveučilište Paris XII.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
82

БАЛКАНСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Број 9 / II

Београд, 2007.

Поновљено издање Сланкамен, 2021.

[Електронски извор] / Главни и одговорни уредник Душан Гојков. – Електронски часопис. – 2021. № 8 – Београд

(Маријане Грегоран 69): Балканско књижевно друштво, 2004 –

Интернет претраживач

Насл. са насл. екрана. – Опис извора дана 13. 06. 2006. – Нулти, пробни број изашао 24. новембра 2004. године

ISSN 1452-9254 = Балкански књижевни гласник (Online)

COBISS.SR-ID 141175564

Маријане Грегоран 69, *Београд*
Војводе Степе 31, *Сланкамен*
Византију 4, *Солун*
Андреја Волног 15, *Сремски Карловци*
Мајке Терезе 23, *Приштина*
Ивањска 7, *Сарајево*
Звонимирова 1, *Загреб*
Луке Матковића 19, *Херцег Нови*

ЗА ИЗДАВАЧА:
Душан Гојков

ЛЕКТУРА, КОРЕКТУРА, ПРЕЛОМ:
БКГ

Сви текстови објављени у овом броју носе Copyright © Балканског књижевног гласника и аутора текстова, те се без писмене дозволе редакције БКГ не могу копирати.

Београд, пролеће 2021.
Штампа Меграф плус, Београд
Тираж 2.000 бесплатних примерака

